

Fonologija i morfologija govora bihaćkog područja

Mujanić, Samra

Doctoral thesis / Disertacija

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:343596>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-24**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

SVEUČILIŠTE U ZADRU

POSLIJEDIPLOMSKI SVEUČILIŠNI STUDIJ
HUMANISTIČKE ZNANOSTI

Samra Mujanić

**FONOLOGIJA I MORFOLOGIJA GOVORA
BIHAĆKOG PODRUČJA**

Doktorski rad

Zadar, 2019.

SVEUČILIŠTE U ZADRU
POSLIJEDIPLOMSKI SVEUČILIŠNI STUDIJ
HUMANISTIČKE ZNANOSTI

Samra Mujanić

**FONOLOGIJA I MORFOLOGIJA GOVORA
BIHAĆKOG PODRUČJA**

Doktorski rad

Mentor

Prof. dr. sc. Josip Lisac

Komentor

Prof. dr. sc. Đuro Blažeka

Zadar, 2019.

SVEUČILIŠTE U ZADRU

TEMELJNA DOKUMENTACIJSKA KARTICA

I. Autor i studij

Ime i prezime: Samra Mujanić

Naziv studijskog programa: Poslijediplomski sveučilišni studij Humanističke znanosti

Mentor: red. prof. dr. sc. Josip Lisac

Komentor: red. prof. dr. sc. Đuro Blažeka

Datum obrane: 5. prosinca 2019. godine

Znanstveno područje i polje u kojem je postignut doktorat znanosti: Humanističke znanosti,
Filologija

II. Doktorski rad

Naslov: Fonologija i morfologija govora bihaćkog područja

UDK oznaka: 811.163.4'282.3(497.6Bihać)(043.3)

Broj stranica: 173

Broj slika/grafičkih prikaza/tablica: 6

Broj bilježaka: 146

Broj korištenih bibliografskih jedinica i izvora: 99

Broj priloga: 1

Jezik rada: hrvatski

III. Stručna povjerenstva

Stručno povjerenstvo za ocjenu doktorskog rada:

1. dr. sc. Mijo Lončarić, znanstveni savjetnik u trajnom zvanju, predsjednik
2. dr. sc. Josip Lisac, red. prof. u miru, član
3. izv. prof. dr. sc. Marijana Tomelić Ćurlin, članica

Stručno povjerenstvo za obranu doktorskog rada:

1. dr. sc. Mijo Lončarić, znanstveni savjetnik u trajnom zvanju, predsjednik
2. dr. sc. Josip Lisac, red. prof. u miru, član
3. izv. prof. dr. sc. Marijana Tomelić Ćurlin, članica

UNIVERSITY OF ZADAR

BASIC DOCUMENTATION CARD

I. Author and study

Name and surname: Samra Mujanić

Name of the study programme: Postgraduate doctoral study in Humanities

Mentor: Professor Josip Lisac, PhD

Co-mentor: Professor Đuro Blažeka, PhD

Date of the defence: 5 December 2019

Scientific area and field in which the PhD is obtained: Humanities, Philology

II. Doctoral dissertation

Title: The phonology and morphology of the speech of Bihać area

UDC mark: 811.163.4'282.3(497.6Bihać)(043.3)

Number of pages: 173

Number of pictures/graphical representations/tables: 6

Number of notes: 146

Number of used bibliographic units and sources: 99

Number of appendices: 1

Language of the doctoral dissertation: Croatian

III. Expert committees

Expert committee for the evaluation of the doctoral dissertation:

1. Tenured Scientific Advisor Mijo Lončarić, PhD, chair
2. Professor (retired) Josip Lisac, PhD, member
3. Associate Professor Marijana Tomelić Ćurlin, PhD, member

Expert committee for the defence of the doctoral dissertation:

1. Tenured Scientific Advisor Mijo Lončarić, PhD, chair
2. Professor (retired) Josip Lisac, PhD, member
3. Associate Professor Marijana Tomelić Ćurlin, PhD, member

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Samra Mujanić**, ovime izjavljujem da je moj **doktorski** rad pod naslovom **Fonologija i morfologija govora bihačkog područja** rezultat mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mogega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mogega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 16. prosinca 2019.

SADRŽAJ

1. UVOD.....	5
1.2. Ciljevi i hipoteze.....	6
1.3. Metodologija.....	7
2. PREGLED DOSADAŠNJIH ISTRAŽIVANJA GOVORA BIHAĆKOGA PODRUČJA	11
2.1. Povijesno-zemljopisno određenje bihaćkoga područja i porijeklo stanovništva - <i>Ključ Bosne je Bihać i caput et metropolis regni Croatiae</i>	22
2.2. Bihaćko područje – novoštokavski ikavski dijalekt	31
3. FONOLOGIJA GOVORA BIHAĆKOG PODRUČJA	35
3. 1. Vokalizam.....	35
3.1.1. Samoglasnički inventar govora bihaćkoga područja	35
3.1.2. Realizacija i distribucija	35
3.1.3. Samoglasnik <i>a</i>	35
3.1.4. Samoglasnik <i>e</i>	37
3.1.5. Samoglasnik <i>i</i>	38
3.1.6. Samoglasnik <i>o</i>	39
3.1.7. Samoglasnik <i>u</i>	40
3.1.8. Slogotvorno <i>r</i> (<i>r</i> , <i>ř</i>)	40
3.1.9. Sažimanje samoglasničkih grupa.....	41
3.1.10. Sekundarni samoglasnici	42
3.1.11. Samoglasničke redukcije	42
3.1.12. Navesći	48
3.1.13. Zaključna razmatranja o konsonantizmu	49
3.1.14. Refleksi jata	51
3.2. Akcentuacija	61

3.2.1. Porijeklo i razvoj	61
3.2.2. Naglasne osobine govora bihaćkoga područja	68
3.3. Konsonantizam	74
3.3.1. Inventar	74
3.3.2. Realizacija i distribucija	74
3.3.3. Sonanti	74
3.3.4. Fonema <i>x</i>	78
3.3.5. Fonema <i>f</i>	82
3.3.6. Afrikate	83
3.3.7. Gubljenje suglasnika	86
3.3.8. Pojednostavljivanje i zamjenjivanje suglasničkih skupina	89
3.3.9. Konsonantne geminate	91
3.3.10. Zvučni suglasnici na kraju riječi	91
3.3.11. Metateza	93
3.3.12. Sekundarni suglasnici / Umetanje suglasnika	94
3.3.13. Pojedinačne promjene suglasnika	95
3.3.14. Palatalizirani okluzivi <i>k'</i> i <i>g'</i> u leksici orijentalnog porijekla	96
3.3.15. Jotovanja	97
3.3.16. Asimilacija ili jednačenje suglasnika	99
3.3.17. Disimilacija ili razjednačavanje suglasnika	101
3.3.18. Rotacizam	102
3.3.19. Palatalizacija i sibilizacija	103
3.3.20. Suglasničke skupine <i>*st'</i> , <i>*sk'</i> , <i>*zd'</i> , <i>*zg'</i>	104
4. MORFOLOGIJA	107
4.1. Imenice	107
4.1.1. A-deklinacija	107

4.1.2. E-deklinacija.....	117
4.1.3. I-deklinacija	122
4.2. Naglasak imenica.....	123
4.2.1. Imenice muškoga roda a-deklinacije	124
4.2.2. Imenice srednjeg roda a-deklinacije	127
4.2.3. Imenice ženskog roda e-deklinacije	129
4.2.4. Imenice ženskog roda i-deklinacije	131
4.3. Pridjevi	132
4.3.1. Pridjevni vid	132
4.3.2. Deklinacija pridjeva.....	133
4.3.3. Komparacija pridjeva	135
4.3.4. Naglasne paradigme pridjeva	136
4.4. Zamjenice	139
4.4.1. Lične zamjenice.....	139
4.4.2. Posvojne zamjenice	140
4.4.3. Pokazne zamjenice	141
4.4.4. Upitno-odnosne zamjenice	141
4.4.5. Neodređene, odrične i opće zamjenice	142
4.5. Brojevi	143
4.5.1. Glavni brojevi	143
4.5.2. Redni brojevi	144
4.5.3. Zbirni brojevi.....	144
4.5.4. Brojne imenice, pridjevi i prilozi.....	144
4.6. Glagoli	145
4.6.1. Infinitiv	145
4.6.2. Present	146

4.6.3. Aorist	147
4.6.4. Imperfekt	148
4.6.5. Perfekt.....	148
4.6.6. Pluskvamperfekt	148
4.6.7. Futur I i II	148
4.6.8. Glagolski načini.....	149
4.6.9. Glagolski pridjevi	149
4.6.10. Glagolski prilozi	150
4.6.11. Naglasne paradigme glagola.....	150
4.7. Nepromjenljive vrste riječi	151
4.7.1. Prilozi	151
4.7.2. Prijedlozi.....	152
4.7.3. Veznici, uzvici i riječce	153
5. ZAKLJUČAK.....	154
6. POPIS LITERATURE.....	156
7. SAŽETAK	161
8. OGLEDI GOVORA	163
9. DIJALEKTOLOŠKE KARTE	169
10. POPIS ILUSTRACIJA.....	172
11. ŽIVOTOPIS	173

1. UVOD

1.1. Tema i cilj rada

Govori bihaćkog područja opisani su kroz fonološku i morfološku razinu s posebnim osvrtom na razlike u govoru muslimanskog, katoličkog i pravoslavnog stanovništva. Na temelju podataka prikupljenih terenskim istraživanjem i dosadašnjim opisima govora (sjevero)zapadne Bosne, određeno je mjesto bihaćkih govora unutar ikavskošćakavskih govora ovog područja.

Govorno područje (sjevero)zapadne Bosne bilo je predmet nekoliko istraživanja, uglavnom u dijalektološkim zbornicima i raspravama, o čemu će biti govora u drugome poglavlju rada gdje je dan pregled dosadašnjih istraživanja govora bihaćkoga područja. Važnost proučavanja dijalekatske slike ovoga područja ogleda se, jednim dijelom, u etnografiji bihaćkog kraja koja je itekako imala utjecaja i na dijalekatske varijacije u govoru. Dosadašnja istraživanja o govorima (sjevero)zapadne Bosne predstavljaju vrlo dobar oslonac za uspoređivanje i istraživanje dijalekatskih varijacija i (ne)markiranosti u odnosu na govore bihaćkoga područja, s posebnim osvrtom na nekadašnju i sadašnju etnografsku situaciju kada je u pitanju naseljenost ovoga područja. Kao pogranično i migracijsko područje, bihaćko područje predstavlja važno sjecište različitih izoglosa, stoga je povijesno-zemljopisno određenje i porijeklo stanovništva vrlo važna karika u osvjetljavanju i mnogih jezičnih osobitosti, što je prikazano u nastavku rada.

Mjesto bihaćkih govora u okvirima novoštokavskog ikavskog dijalekta i temeljne osobitosti suvremenih govora prethodile su iscrpnoj lingvističkoj analizi koja je podijeljena na dvije razine: fonološku i morfološku. U sklopu fonološke razine dani su pregled, realizacija i distribucija vokala, konsonanata, kao i naglasne osobine istraživanih govora. Na drugoj su razini opisane morfološke osobitosti podijeljene prema vrstama riječi i temeljne naglasne osobitosti navedenih kategorija.

Nakon zaključnih razmatranja i navedene literature prikazano je nekoliko ogleda govora, kao i dijalektološka karta na kojoj su date temeljne dijalektološke pojave u govorima muslimama, katolika i pravoslavaca.

1.2. Ciljevi i hipoteze

Cilj istraživanja je opisati fonološku i morfološku razinu govora bihaćkoga područja, s posebnim osvrtom na diferencijacije u govoru muslimanskog, katoličkog i pravoslavnog stanovništva. Namjera je opisati fonološke i morfološke osobitosti po kojima se ovaj govor najviše izdvaja u odnosu na ostale govore zapadnoga dijalekta (zapadnobosanskih ikavskošćakavskih govora) te istražiti i opisati jezične osobitosti u nedovoljno istraženim ili nepoznatim mjesnim idiomima koji pripadaju bihaćkome području.

Hipoteze s kojima se pristupa istraživanju su sljedeće:

1. Govori bihaćkoga područja razlikuju vrlo jasne dijalekatske varijacije na fonološkom i morfološkom nivou u govorima muslimanskog, katoličkog i pravoslavnog stanovništva.
2. Govori bihaćkoga područja čine zaseban tip govora unutar ikavskošćakavskih govora (sjevero)zapadne Bosne.

Osnovni je cilj istraživanja dati iscrpan pregled govora bihaćkoga područja na fonološkoj i morfološkoj razini, uz gore navedene diferencijacije, čime bi se uporedilo suvremeno jezično stanje ovih govora s nekadašnjim opisima dijela ovoga istraživanog područja. Isto tako, težilo se utvrđivanju onih pojava koje su i danas zadržane na istraživanom području, kao i inovacija u govorima koje su uvjetovane kako sociolingvističkim, tako i drugim faktorima kojima je ovaj prostor bio izložen. Sljedeći cilj je utvrditi i mjesto bihaćkih govora unutar ikavskošćakavskih govora i odstupanja od temeljnih osobitosti susjednih graničnih govora.

1.3. Metodologija

Istražena su 23 punkta¹ koja pripadaju bihaćkome području, s tim da smo u tri istraživana punkta imali zastupljeno muslimansko, katoličko i pravoslavno stanovništvo (Bi, Go, Ja). Korpus istraživanja sadrži građu koja je prikupljana još od dodiplomskoga studija, u nekoliko navrata u periodu od 2011. do 2018. godine.

Istraživanje je provedeno prema upitniku koji je prethodno sastavljen za tu prigodu: *Upitnik za govore bihaćkog područja (fonologija i morfologija)*. Upitnik za govore bihaćkog područja sadrži dvije razine, fonološku i morfološku. Na fonološkom planu posebno je razmatran refleks jata i odnos prema ostalim ikavskošćakavskim govorima, kao i pojava otvorenosti/zatvorenosti pojedinih samoglasnika koja je posebno karakteristična za područje Bosanske krajine i za bihaćko područje. Razmatrane su i samoglasnikne redukcije, sažimanja, sekundarni samoglasnici i sl. Ispitane su i suglasničke skupine, status fonema *x* i *f*, pojednostavljivanja suglasničkih skupina, gubljenja suglasnika, asimilacijski i disimilacijski procesi, afrikate, samoglasnikne i suglasničke promjene te ostalo. Razmotrene su i osnovne odlike naglasnog sistema. Posebnu zanimljivost na planu akcentuacije predstavljala je usporedba govora bihaćkog područja sa dosada istraženim govorima Bosanske krajine (ikavskošćakavskim).

Morfološki upitnik čine riječi podijeljene prema deklinacijskim, odnosno konjugacijskim paradigmama čije su naglasne osobine, također, posebno razmatrane.

Uz Upitnik je prikupljan i slobodni govor (snimljeni *Sony Digital Voice Recorderom*) čiji su dijelovi transkribirani i analizirani.

Za svaki istraživani punkt su prikupljene najvažnije informacije: približan broj stanovnika, vjeroispovijest, zanimanja kojima se stanovništvo bavi, najzastupljenija prezimena i važniji onomastički nazivi. Istraživanjem je obuhvaćeno oko 100 informatora starijih dobnih skupina (65-100) koji su rođeni i odrasli u istraživanome dijalektološkom punktu i nisu iz istog izbivali duže od pola godine. Cilj je bio pronaći što starije informatore koji su dosta vezani za selo, odnosno koji su u što manjoj mjeri pismeni ili potpuno nepismeni. Posebnu pažnju obratili smo na informatore za koje smo utvrdili da bi nam, u anatomske-fiziološkom pogledu, bili "idealni" za ispitivanje glasovnih i naglasnih pitanja. U svakome zaseoku (mjestu, selu) koje

¹ Popis punktova kao i skraćenice date su u nastavku.

pripada bihaćkome području pokušali smo pronaći najmanje dva do tri ispitanika što starije životne dobi, budući da smo dosada u nekoliko istraživanja mogli primijetiti velik utjecaj standardnoga jezika kod osoba od oko 60 godina. Međutim, kako smo u nekim selima nailazili na veliko gostoprimstvo i zainteresiranost za razgovor, uključili smo i više od tri informatora iako svi ogledi nisu transkribirani. U drugim pak, situacija je bila suprotna. Za sve ispitanike/informatore su ispunjeni podatci koji se, pored osnovnih podataka, odnose na vjeroispovijest i nacionalnost, popis mjesta ukoliko je ispitanik izbivao iz istraživanog punkta, koliko je to izbivanje trajalo i u kolikoj je mjeri ispitanik pismen.

Slobodni govorni uzorci su prikupljeni u neobaveznom razgovoru s ispitanicima. Najčešće se tražila neka priča ili naracija. Trudili smo se da građu transkribiramo odmah nakon povratka s terena. Prikupljeni podatci, koje smo dobili prema datim upitnicima, su uspoređeni s onima iz slobodnoga govora, a potom sa postojećim opisima ikavskošćakavskih govora (sjevero)zapadne Bosne.

Istraživanje je provedeno prema unaprijed iscrtanoj karti bihaćkog područja (u nastavku). Na karti su posebno naglašeni muslimanski, katolički i pravoslavni punktovi koji pripadaju ovome području. Na kraju donosimo dvije karte kao pregled najvažnijih osobitosti govora bihaćkoga područja urađene po uzoru na dijalektološke karte objavljene u *Hrvatskoj dijalektologiji* (Lisac, 2003: 156-159).

Jedan od ciljeva je utvrditi koje su osobine stabilne, tj. koje se zadržavaju u istraživanim govorima. Bit će zabilježena i sjećanja ispitanika na govore njihovih predaka (majki, očeva...), a koje oni sami više (ne)koriste. Usporedba starijeg stanja s novim jedan je od najvažnijih zadataka ovog rada.

U nastavku dajemo pregled skraćenica korištenih u radu, popis istraživanih punktova sa korištenim skraćenicama i kartu bihaćkog područja na kojoj su označeni istraživani punktovi prema datoj legendi. Za dodatna pojašnjenja u radu, bilo da se radi o gramatičkim ili značenjskim, korišteni su polunavodnici, npr. *žȃka* 'vreća'.

Karta bihaćkog područja i istraživani punktovi (karta 1.)

BIHAČKO PODRUČJE – popis istraživanih punktova i korištene skraćenice²

BIHAĆ - Bi
BAKŠAIŠ - Ba
KRALJE - Kr
KAMENICA -Ka
TURIJA - Tu
VRSTA - Vr
IZAČIĆ - Iz
VEDRO POLJE - VP
ŽEGAR - Že
ZAVALJE - Za
SKOČAJ - Sk
SOKOLAC - So
GOLUBIĆ - Go
LOHOVO - Lo
ORAŠAC - Or
KULEN-VAKUF - K-V
MARTIN-BROD - MB
VINICA - Vi
SPAHIĆI - Sp
JEZERO - Je
DONJI SRBLJANI - D. Sr
BREKOVICA - Br
JABLANSKA - Ja

ā - dugo a zatvorenije artikulacije

ẹ - zatvoreno e

ε - otvoreno e

o - zatvoreno o

o - otvoreno o

l̥ - glas koji se piše kao lj

đ - glas koji se piše kao đ

ž - glas koji se piše kao dž

ñ - glas koji se piše kao nj

ś - glas između s i š

² U primjerima u kojima nisu navedeni istraživani punktovi se radi o oblicima koji se učestalo javljaju u većini istraživanih punktova, tj. zastupljeni su u govorima bihačkoga područja.

2. PREGLED DOSADAŠNJIH ISTRAŽIVANJA GOVORA BIHAČKOGA PODRUČJA

O govoru bihačkoga područja se dosada govorilo samo usputno. Naime, literatura nam pruža dosta podataka o novoštokavskim ikavskim govorima u Bosni i Hercegovini, a u nekoliko navrata su opisani i govori zapadne i sjeverozapadne Bosne. Ovdje ćemo dati prikaz najznačajnijih radova o govorima (sjevero)zapadne Bosne, a posebno ćemo se osvrnuti na one u kojima je istraživani i dio bihačkoga područja.³

Najvažniju studiju u proučavanju govora zapadne Bosne dao je Asim Peco: *Ikavskošćakavski govori zapadne Bosne I* (objavljena 1975. godine u *Bosanskohercegovačkom dijalektološkom zborniku*) i *Ikavskošćakavski govori zapadne Bosne II* (objavljena 1982. godine u istome Zborniku). Bosansko filološko društvo je 2007. godine u Sarajevu objavilo *Izabrana djela (I-VI)* od kojih su knjige III i IV opis ikavskošćakavih govora zapadne Bosne I i II. Peco je građu za govore Bosanske krajine počeo prikupljati od 1968. godine. Nama vrlo važno polazište jesu upravo granice istraživanog prostora: područje Bosanske krajine koje je uzeto u onom užem geografskom smislu, obuhvaćajući područja Bihaća, Cazina, Bosanske Krupe, Bosanskog Petrovca, Bosanske Dubice, Bosanskog Novog i Velike Kladuše. Bihačko područje obuhvaćalo je petnaestak istraživanih punktova koji će biti u ovom radu itekako korisni radi usporedbe sa slikom suvremenog istraživanja. Druga važna napomena iz Pecina pregleda je da se radi o istraživanju ikavskih šćakavskih govora ovog područja, budući da mu je to bila volja i da su u to vrijeme Petrović i Dešić završavali svoja ispitivanja ijekavskih govora istog područja.

Pored vrlo važnih podataka na koje ćemo se u toku rada osvrnuti, a koji nam daju dosta informacija o istraživanoj zoni Bosanske krajine, Peco navodi temeljno polazište pri istraživanju govora zapadne Bosne koje se odnosi na povijesnu štokavsko-ćakavsku dilemu o kojoj danas imamo dosta različitih mišljenja, ali i jedinstveno u nauci prihvaćeno: „Jedno od osnovnih pitanja sa kojima se susreće ispitivač ove govorne zone je da li je to nekada bila ćakavska teritorija koja se vremenom štokavizirala, tj. da li su starosjedinci B. k. štokavizirani ćakavci ili su to autohtoni štokavci koji su, živeći dugi niz vjekova u blizini ćakavske teritorije, poprimili neke govorne osobine od svojih susjeda ćakavaca, ili su, pak, na ovom tlu razvijene

³ Naglašavamo „dio bihačkoga područja“ jer u sveukupnosti ovo područje dosada nije istraženo.

neke govorne specifičnosti koje ih dovode u bližu vezu sa čakavskim govorima, ali zbog toga ovi govori nikako ne prestaju biti dio štokavske cjeline" (Peco, 2007: 28). S tim u vezi osvrće se i na pitanja porijekla ikavskih govora i šćakavštine.

U dugome poglavlju daje vrlo značajan pregled o pripadnosti ikavskih govora i šćakavštine, navodeći različite diskusije o problemu štokavskih ikavskih govora. Saznajemo o Vukovom članku *Srbi i Hrvati* u kojem se ikavizam smatrao čakavskom govornom osobinom, zatim Jagićevoj raspravi⁴ u kojoj navodi potpuno suprotno mišljenje, na neki način temeljeno na mišljenju Đ. Daničića, ali sve to je bilo nedovoljno da bi se dobio odgovor na pitanje o porijeklu štokavskih ikavaca: „ostalo je i dalje otvoreno pitanje da li su štokavski ikavci poštokavljeni čakavci, kao što je mislio Vuk, ili i oni mogu biti štokavci koji su u evoluciji svoga glasovnog sistema došli do takvoga refleksa staroga samoglasnika *ě*“ (Peco, 2007: 33). Budući da se ovo pitanje sve više problematiziralo, Peco svoje istraživanje zaključuje dvama suprotnim mišljenjima: Belićevim koji je najprije ikavske govore dovodio u vezu sa čakavskim porijeklom, a potom takvu ideju i potpuno napustio i Rešetarovim/Ivšićevim koji su ove pojave objašnjavali „ili sporijom evolucijom tih govora (Ivšić) ili su samo u izvjesnim slučajevima dozvoljavali mogućnost postojanja neposrednijeg čakavskog uticaja (Rešetar)“ (Peco, 2007: 45). Peco sublimira sve spomenuto i navodi da „između čistih štokavaca i čistih čakavaca postoji jedan poseban govorni tip – u osnovi štokavski, ali sa mnogim arhaizmima koji su još uvijek poznati i čakavskim govorima. To je šćakavski govorni tip koji i danas zahvata prostor od Posavine do hercegovačkih granica i čakavskih govora“ (Peco, 2007: 45). U prilog štokavskoj pripadnosti ove govorne zone, navodi i nekoliko dijalekatskih osobitosti, kao npr. zamjenica *što/šta* (*zašto, pošto, ništa*), afrikate *ć* i *đ* u primjerima *sveća, međa*, sonant *m* čuva bilabijalni karakter u finalnoj poziciji (*sa mnom*), *lj* i *nj* najčešće čuvaju svoje artikulacione karakteristike (*ljudi, polje*), *ě* se nejednako reflektira, najčešće *i*, ali ima i krajeva gdje se bilježi *i/je/ije* itd.

Radi usporedbe starijeg stanja istraživana područja daje se i slika pisane riječi u predturskom i turskom vremenu. Polazeći od tekstova koji datiraju iz predturskog perioda, a koji su nastali ili su vezani za bihaćko područje, pronalazimo mnoge dijalekatske osobitosti. Peco, citirajući Vladimira Ćorovića (*Historija Bosne*, 1940) ističe da Bihaćka krajina, a između ostalog i bihaćko područje, nije pripadalo bosanskoj državi, te je zbog toga zanimljivo da u pisanoj riječi bosanskih banova i kraljeva može biti osobina koje nisu oslikavale samo bihaćko područje. (up.

⁴ Jagić, Vatroslav. 1864. „Iz prošlosti hrvatskoga jezika“. *Književnik* I (3), 332-358, I (4), 447-485.

Peco, 2007:48) Lopašić donosi nekoliko isprava sa bihaćkog područja nastalih u vremenu "od 1271. pa sve do pada Bišća, 1592" (Lopašić, 1890: 292). U tim tekstovima, koji su nastajali u predturskom periodu, postoje osobine koje bi se mogle dovesti u vezu sa čakavskim govorima. Primjera radi, Lopašić navodi tekst, pisan 22. srpnja 1540. u kojem: "*Sudac i sva obćina Bihaćka javlja Nikoli Jurišiću, da je jedna turska vojska pod Kostajnicom, a druga da ide na Bihać. Mole, da se straže ne povjere Stjepanu Izačiću, već njihovu kapetanu*" (Lopašić, 1890:300). Iz pisma izdvajamo npr.: "Zač on ničim sebe sam ovdje pohvaliv (...) ki e višć ka vsakomu..." (Lopašić, 1890: 301). Iz istoga pisma Peco ističe sljedeće važne osobitosti:

"-umnožni, uzveličeni;
-prigledala, razumismo, nika ina, nikomu, človik, ovde;
-doide;
-spušćati, ki e višć;
-pod Kostanicom, da će...i nika ina dugovna nan spuščati;
-u Bihću;
-zač;
-ovde, pohvaliv;
-uzveličeni, preporučene, Izačići, zač, človik, čekamo;
-kamo te (=će), najveće, Izačiću, spuščati, višć;
-vsakomu, na vse;
-držati, spuščati" (2007: 56).

Kod Lopašića čitamo još nekoliko tekstova: 1274, 1442. i 1488. godine (pisani latinskim jezikom), 4. prosinca 1543. Luka zlatar i bihaćka varos pišu barunu Antunu Turnu i godine 1551. Popis vojske bihaćke kapetanije. (Lopašić, 1890: 292-308)

Pored pisama, važno je spomenuti i jedan glagoljski natpis koji nije usko vezan za bihaćko područje, ali svakako jest za područje Bosanske krajine, a to je Bužimski natpis⁵ iz (oko 1475. godine) pisan glagoljicom koji sadrži oblike: "*vrime, človika, človikom, zač, sazidal, našal, dal, ta grad, va, vsei hrvatskoj zemli, vsaki, od tih, hrvatskoj, oće*" (Peco, 2007: 60).

Peco navodi i nekoliko pisama koje je objavio B. Čerović u *Glasniku Zemaljskog muzeja* u Sarajevu (1905) te ističe njegov zaključak kako su pisma pisana štokavskom ikavštinom. "Bez ikakve sumnje u ovim pismima ima osobina koje odražavaju realnu sliku narodnog govora. I, što nije beznačajno, neke od navedenih fonetskih karakteristika ovih pisama nedvosmisleno ukazuju da je fonema *h* i tu već bila počela da se gubi iz žive narodne riječi. (...) Ali, u pismima

⁵ Danas se ovaj natpis nalazi u povijesnom muzeju u Zagrebu gdje ga je 1876. godine donio časnik austrijske vojske. Bio je ugrađen na sjevernom zidu staroga grada Bužima, a ploča je od domaćeg kamena bihacita. Pisan je uglatom glagoljicom.

ima osobina koje odudaraju od fonetske strukture štokavskih govora. To su: *j* mj. *đ*: *rojenomu*, zatim *sa=ča* i još možda neka" (Peco, 2007: 65). Iako je poznato da pisani tekstovi često mogu biti pod utjecajem tzv. „pisarskog nanosa“, Peco zaključuje da se u tekstovima do XVI stoljeća često susreću osobine koje se smatraju čakavskim (*meja*, *mejaš*, *zač*), što ne govori o čakavskom porijeklu već možda o miješanom nanosu štokavsko-čakavskom gdje je osnovna govorna struktura prožeta štokavskim duhom. U prilog tome navodi se vrlo značajna usporedba čakavskih okolnih govora danas i predturskog perioda za kojeg Peco ističe da je moguć unos čakavizama upravo sa ovog dijela: „upravo je tu, na ličkome tlu bilo jezgro odakle su se mogle širiti čakavske osobine. Njih su mogli nositi pisari, a i drugi“ (Peco, 2007: 84). U govorima koji se nalaze u okolini Otočca i danas se bilježe osobitosti koje je Peco konstatirao u tekstovima iz predturskoga perioda, ali i niz štokavskih karakteristika. Zaključno za ovaj period ističe se nepostojanje čvrste granice među govorima, štokavska osnovica sa čakavskim uticajima. „Dolaskom Turaka ti međudijalekatski kontakti su prekinuti, a znatno je pomjerena i dijalekatska granica. Na taj način je prestao čakavski uticaj i ovo govorno područje je produžilo svoju evoluciju u štokavskom duhu“ (Peco, 2007: 85). Za preklapanje između narječja i dijalekata izvrstan je primjer donjosutlanski govor koji je rezultat preklapanja govora Hrvata čakavaca izbjeglih s pounjskog čakavskog područja (16. st.) i kajkavaca.⁶ Stoga bi, naprimjer, ovaj govor mogao biti dokaz čakavaca sa bihaćkoga područja.

O turskome periodu također ima dosta podataka u starim tekstovima, a Peco navodi nekoliko pisama⁷ iz prve i druge polovine. Ono što je najvažnije u razmatranju ove tematike jest ikavizam kao jedna od bitnih karakteristika šćakavskih govora. Naime, pisana riječ, prema Peci, potvrdila je supostojanje ikavštine i šćakavštine na ovome tlu, gdje ikavizam ipak nije „konsekventan, nije *ě* tu dosljedno prelazilo u *i*“ (Peco, 2007: 82).

O pojavi ikavizma Peco se uglavnom naslanja na Belićeva tumačenja, a više o raspravama o ikavskim govorima i njihovom odnosu spram jekavskih, te (su)odnosu sa čakavskim govori se u radu „Zapadna štokavština u djelu Aleksandra Belića“.⁸

Zanimljivu raspravu o štokavsko-čakavskoj dilemi vodili su Asim Peco i Milan Moguš. Peco se u svome radu „Štokavsko-čakavska razmeđa“ (*Odjek*, 1981) osvrnuo na Moguševo tumačenje nekadašnjih granica štokavskog i čakavskog narječja koje je Moguš iznio u svojoj

⁶ V. npr. *Rječnik kajkavske donjosutlanske ikavice*. 2015. Zagreb.

⁷ To su najčešće bila pisma koja je objavio F. Rački u *Starinama*.

⁸ S. Hrnjica. 2018. „Zapadna štokavština u djelu Aleksandra Belića“. *Croatica et Slavica Iadertina*. Zadar. str. 77-85.

monografiji *Čakavsko narječje* (Zagreb, 1977). Najviše se osvrnuo na pitanje toponomastike koje Moguš navodi kao element pri razgraničenju navedene dileme. Na osnovi iznesenog, Peco izvodi Moguševe zaključke: “ 1. Nekadašnje granice čakavštine sezale su duboko u Bosnu – ili do linije Bjelovar (tj. rijeka Sava u pravcu Bjelovar – Prijedor) – Prijedor – Drvar – Travnik, ili, pak, do rijeka Sane, Vrbasa i Bosne. To se zaključuje na osnovi rasprostiranja toponima sa čakavskom osobinom *malin*-. 2. Zapadnije od tih linija nema štokavskih toponima, tj. onih sa štokavskom osnovom *mlin*. 3. Većina čakavaca iz tih krajeva, tj. iz krajeva zapadnije od tih linija, napustila je svoja staništa i preselila se u druge krajeve, ali se njihovi tragovi još čuvaju u toponomastici“ (Peco, 1981: 77). Mišljenje da je zapadna Bosna (iznad označene crte) bila čakavska zastupa i Mate Šimundić, potpuno opravdavajući Moguševe navode. Rasprava se nastavlja Pecinim odgovorom kako toponomastika može koristiti pri radu svakome dijalektologu, ali to nikako ne mogu biti pouzdani dokazi, posebno u starijem stadiju razvitka našega jezika. Nadalje „novija ispitivanja tih zapadnobosanskih krajeva nikako ne potvrđuju mišljenje da je to područje ostalo pusto u periodu turskih osvajanja ovih naših krajeva. Ikavskošćakavsko stanovništvo tih krajeva je autohtono. To su starinci sa vrlo dugom tradicijom“ (Peco, 1981: 78). Na samoj republičkoj granici zapadne Bosne Peco bilježi primjere *Mlinišće* i *Mlinište* (Izačić i Dobrenica)⁹, a šćakavci su dio štokavštine. Ističe da nije nemoguće da se pojave toponimi sa osnovom *malin*, ali ih on na ovom području ne nalazi. Navodi i niz etimoloških primjera, a na pitanje da li se na osnovu navedenih toponima mogu određivati dijalekatske granice, Peco daje negativan odgovor, isti obrazlažući: „Po tom kriterijumu, a na osnovu toponima koje daje Spisak naseljenih mjesta u SFRJ, štokavština je dopirala ne samo do linija koje daje Moguš, nego čak do slovenačkih granica, s jedne strane, a sa druge strane, opet na osnovu istog kriterijuma, čakavština je dopirala ne samo do Dubrovnika (Vuk ima u Rječniku *malenica* = *mlinica*, iz Dubrovnika, s. v. Istina, Budmani to ne potvrđuje, Skok, op. cit.), nego i do Durmitora na kome ima i manastir Malinsko (v. kod Skoka: Malinsko „ime manastiru u Drobnjaku“, isto). Naša dosadašnja saznanja o rasprostiranju ovih dijalekata, ipak, ne upućuju na takve zaključke“ (Peco, 1981: 80). Na osnovu svega navedenog, Peco još jednom podvlači da je zapadnobosanska šćakavština sastavni dio štokavskog dijalekta te da je njen razvitak išao u duhu štokavštine, iako se mogu pronaći pojedine čakavske osobitosti. Međutim, to ne može značiti da se na osnovi toga određuju nekadašnje istočne granice čakavštine, nego to može biti dokaz da su granice među dijalektima „prividne“ (up. Peco, 1981: 81).

⁹ Oba mjesta pripadaju našem istraživanom području, bihaćkom.

Nakon Pecina članka u *Odjeku*, u februaru iste godine stiže Mogušev odgovor¹⁰, a potom i još jedan odgovor na prošireni Pecin članak (ističe Moguš, 1982: 248) (objavljen u *Našem jeziku*, 1981). U radu „O osnovama *mālin-* i *mālin-*“¹¹ Moguš ukazuje na dvije Pecine greške: prva bi bila da je „izjednačio alijetetne pojave s alteritetnim¹² i (...) izjednačio je toponime istoga grafemskog slijeda ali sasvim različita značenja“ (Moguš, 1982: 249). O prvome navodu Moguš se osvrće na Pecino navođenje tipično čakavskih osobina (up. Peco, 1981: 80, *fusnota br. 5*) koje Moguš ne smatra takvima. Tu navodi Ivšićev stav o štokavskome govoru prema čakavskome narječju (Ivšić, *Današnji posavski govor*. 1913. Rad JAZU, knj. 196. i 197.) u kojem navodi da bi sasvim naopako bilo svaku osobinu koja se nalazi u današnjem posavskom govoru i u čakavskom narječju držati za čakavizam. Zatim se navode zajedničke osobitosti jednoga i drugoga, koje upućuju na starinu našega jezika (za navedena tumačenja v. Moguš, 1982: 250). „Ako se ovim Ivšićevim tumačenjima dodaju podudarna ili slična mišljenja Belićeva, Ivićeva, Brozovićeve i drugih, uz danas već notornu činjenicu da prijelaz - m > - n poznaju mnogi nečakavski govori, jasno je da je od osobina koje A. Peco još i a danas smatra 'tipično čakavskim' nije ostalo ništa“ (Moguš, 1982: 251). Smatrajući oblik *malin* čakavskim specifikumom, poznatim i prije velikih migracija, Moguš navodi potvrde iz predmigracijskoga razdoblja, pozivajući se prvo na *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*: „oblik *malin* upotrebljava umjesto *mlin* 'od XIII vijeka u čakavaca“ (...) Prvi je podatak za *malin* iz godine 1275. Tako i za *malinar* mj. *mlinar* piše da je 'od XV vijeka u čakavaca' s prvim podacima iz 1466. godine, uz riječ *malinište* stoji da se upotrebljava 'od XV vijeka sa čakavskim oblikom *malinišće*' s prvom potvrdom iz 1444. godine za pridjev *malinski* kaže da se nalazi 'u pisaca čakavaca XVI vijeka'. Kod riječi *mlin* isti Akademijin Rječnik u istom tomu navodi da je 'u čakavaca *malin*'. Pri takvu stanju stvari nema, valjda, nikakve sumnje da se oblik *malin* i njegove izvedenice nalaze potvrđene u čakavskim tekstovima već u predmigracijsko doba“ (Moguš, 1982: 251). Moguš ponovo traži od Pece „dokaze“ da osnova *malin* – *mlin* u čakavskom narječju nije alijetetna pojava, te da od tih osnova nije nastalo *Malinišće* i da taj toponim nije bio zabilježen u predmigracijsko doba na današnjem području zapadne Bosne. „A vjerovao sam i zato jer je prof. A. Peco upro sve snage da dokaže kako područje zapadne Bosne nije nikada, pa ni prije velikih migracija, bilo čakavsko nego je 'ikavskočakavsko stanovništvo tih krajeva tu autohtono“ (Moguš, 1982: 252).

¹⁰ „Još o čakavsko-štokavskoj razmеди“. 1981. *Odjek* 4, str. 19.

¹¹ Moguš. 1982. *Naš jezik* 4-5, str. 248–254.

¹² Alijetet (drugost od više njih) i alteritet (drugost od dvojice). (prema Moguš, 1982: 249)

U *Nekoliko napomena uz prethodni članak prof. M. Moguš* (Naš jezik, 1982) Peco navodi kriterije za određivanje mjesnih govora i pripadnosti čakavskome narječju koje su B. Finka i M. Moguš objavili u *Karti čakavskoga narječja* 1981. godine u HDZB V na str. 51. U istome Zborniku Lj. Jonke i B. Finka navode nekoliko markantnih osobina za određivanje čakavskog identiteta (str. 121). „Kao što vidimo, kriteriji mogu biti i različiti pri određivanju pripadnosti nekoga govora čakavskom dijalektu. Interesantno je da se ni u jednoj od navedenih skupina karakterističnih crta čakavskoga dijalekta ne pojavljuje osnova *malin-* koja je dala povoda za ovu raspravu“ (Peco, 1982: 256). Nadalje, Peco iznosi da u svome materijalu u zoni zapadne Bosne nije zabilježio nijednu potvrdu za osnovu *malin-* „*mlin*“, kao ni u pisanim dokumentima s toga područja, što ne isključuje postojanje toponima/mikrotoponima s tom osnovom. Iznoseći pojedinosti iz radova o čakavskim kriterijima i tumačenjima¹³ Peco privodi kraju svoj odgovor Milanu Mogušu. Još se poslije toga osvrnuo na fenomen prijelaznih govora, a navode se mišljenja prof. P. Ivića i B. Vidoeskog (str. 263).

Rad „Moja posljednja o *mălinu*“ posljednji je Mogušev odgovor na ovu temu i to vrlo kratak. Uz nekoliko napomena i komentara na prethodni članak, završava sljedećim: „Toponime tipa Malin i Malinišće na području zapadne Bosne našao sam u *Index Gazetteer, Showing Place-names on 1:100, 000 Map Series. Yugoslavia*. (Cairo, 1944, Vol IV, s.156-157) Ta je zbirka karata inače dobro poznata našim onomastičarima“ (Moguš, 1983: 49).

Ipak se ovdje radilo o kontaktnom prodiranju susjednih jezičnih osobina i vrlo zanimljivoj slici koja prikazuje nepostojanje oštih granica među govorima, odnosno dijalektima.

U drugoj knjizi *Bosanskohercegovačkog dijalektološkog zbornika* (1979), nastalog u sklopu projekta *Bosanskohercegovački dijalekatski kompleks – sinhronijska deskripcija i odnos prema savremenom standardnom jeziku* opisani su govori sjeverozapadne Bosne. Kako ističe Dragomir Vujičić, u *Uvodnim napomenama*, ne radi se tu o iscrpnom dijalektološkom opisu govora, već o opisu značajnijih dijalekatskih promjena sa spomenutoga prostora, kao i o važnijim napomenama. (Vujičić, 1979: *Opšte i uvodne napomene*). Od 35 punktova iz kojih je uziman materijal, 6 ih je sa bihaćkoga područja (216, 217, 218, 218a, 219, 220)¹⁴ Samoglasničke osobitosti i dio konsonantizma (sonante, frikativni labiodental *f*, glasove *ś* i *ž*, suglasničke grupe, asimilaciono-disimilacijski procese u njima, pojednostavljivanja i sl.) obradio je D. Vujičić, reflekse samoglasnika *ě* Milorad Dešić, fonem *h*, afrikate, jotovanja Asim

¹³ Detaljnije vidjeti u *Našem jeziku*, 1982. str. 259-261.

¹⁴ Orašac, Lohovo, Dobrenica, Bihać (čaršija), Spahići i Izačić.

Peco, a naglasne osobine Dalibor Brozović. Pregled morfoloških osobitosti napravio je Asim Peco.¹⁵

Pitanja o govoru prostoga naroda, anketa koju je izdala Direkcija bosanskohercegovačkog Zemaljskog muzeja 1897. godine prvi je upitnik koji se bavio istraživanjima govora na našim prostorima. Ovaj upitnik sastavio je Milan Rešetar, a podatci iz samoga upitnika ni do danas nisu obrađeni u cjelini. Za bihaćko područje ispunjeno je 13 upitnika koji nisu interpretirani. Kako je to posebna istraživačka tema za koju ovdje nema mjesta, zasigurno će biti predmetom nekih od sljedećih istraživanja. Anketu su uglavnom popunjavali najpismeniji ljudi istraživanog kraja, najčešće učitelji, svećenici i činovnici. Postoji dosta upitnika u kojima je nečitak potpis osobe koja je provela istraživanje. Kada su u pitanju opći podatci, u anketi se daju jasne instrukcije da se u govoru ne smije ništa mijenjati, nego valja zabilježiti tačno onako kako se govori, kojeg su vjerozakona stanovnici i naglasiti ako se njihov govor razlikuje, da se isključivo uzima govor domaćega stanovništva a ne pridošlica, da se mastilom podvuče riječ koja je zabilježena u govoru, da se dopišu riječi koje se čuju, a nisu date kao primjeri u anketi i sl. „Molimo da onaj, koji bude odgovarao na ova pitanja, razgovijetno napiše ime mjesta ili kraja, za koji odgovara, zatim kotar, u kojem se to mjesto ili taj kraj nalazi, nadalje, kojeg su vjerozakona stanovnici što u njemu žive ili kojih se govor u odgovorima prikazuje; molimo ga takogjer da se potpiše i da kaže svoje zanimanje (je li svećenik, trgovac, učitelj, činovnik itd.?)“ (*Pitanja o govoru prostoga naroda*, 1897).

„Kvestionar od 150 pitanja (od kojih mnoga sjedinjuju u sebi-ka ne uvek srećan način – veći broj potpitanja), namenjen popunjavanju od strane mesne inteligencije po selima u Bosni i Hercegovini. U sastavljanju pitanja koja se odnose najviše na fonetiku i morfologiju, a manje na sintaksu, akcente i leksiku, ima dosta neveštine (ona su sastavljena pre nego što se Rešetar potpunije upoznao na licu mesta sa dijalekatskom problematikom). Ova brošura zadržava značaj kao naš prvi dijalektološki kvestionar i kao svedočanstvo stanja nauke u doba kad je nastala“ (Ivić, 1985: 42).

Napominjemo da se radi o izuzetno važnom materijalu koji bi dosta pomogao pri rasvjetljavanju i kompariranju tadašnje sa sadašnjom slikom govora bihaćkoga područja.

¹⁵ O navedenim rezultatima istraživanja bit će govora u nastavku rada.

Ukratko ćemo ukazati na značaj ostalih radova koji se tiču ikavskošćakavskih govora (sjevero)zapadne Bosne. Peco nam daje podatke o istraživanjima Gojka Ružičića¹⁶ o ikavskim govorima, ali navodi da se Ružičić više držao „centralnobosanske zone dopirući do izvorišnog toka Vrbasa. Nesumnjivo je da su njegovi podatci značajni. Oni nam pokazuju da ova zona zapadne Bosne, ako isključimo onaj predio sa ekavskim refleksima *ě* ima svoju govornu strukturu koja se u mnogim pojedinostima razlikuje od govorne strukture ovoga dijela Bosanske krajine“ (Peco, 2007: 130).

Nešto bliži našim govorima bili bi govori Sanskoga Mosta i Ključa, a o muslimanskim govorima dvaju sela, Šehovca kod Sanskoga Mosta i Velečeva kod Ključa, saznajemo od D. Petrovića (1970) u radu *Prilog poznavanju muslimanskih govora zapadne Bosne*. Pored ova dva sela, Petrovićevo istraživanje obuhvaćalo je i sela Čele kod Prijedora i Donji Majdan između Banja Luke i Sanskog Mosta. Ističući neistraženost govora Bosanske krajine, cilj ovoga rada bio je „u osnovnim linijama ocrtati govorne karakteristike u četiri muslimanska sela Bosanske krajine bez pretenzija na iscrpnost i bez posebnih osvrta na stanje u drugim govorima, kao i bez utvrđivanja paralela s govorima katoličkog i pravoslavnog življa na ovom području, jer diskusiju o nekim od ovih pitanja ostavljam za svoju monografiju o govorima Zmijanja“ (Petrović, 1970: 335).

Naglasni sistem navedenih sela je standardan novoštokavski i ne pokazuje bitna odstupanja od istočnohercegovačkog tipa; vokalizam se sastoji od pet standardnih jedinica koje se pod različitim uvjetima drugačije ostvaruju; Petrović posebno ističe dvije pojave: „krupne glasovne izmene u trouglu *a – e – o*; vrlo snažne redukcije visokih samoglasnika *i – u*“ (Petrović, 1970: 336). Leksem *vrabac* uvijek je *vrebac*, a nije zabilježen oblik *grěb*, kako se pretpostavljalo da će biti. Nenaglašeni samoglasnici vrlo su podložni promjenama; redukcije nenaglašenih samoglasnika vrlo su česte (npr. samoglasnik *i* je djelomično ili potpuno reduciran *ròďla*, *Gròmⁱle*, *kòlba*); radi ovakvih redukcijskih promjena Petrović navodi promjenu *i* u strukturi riječi gdje svi sonanti, pa čak i neki šumni suglasnici mogu biti nosioci sloga. Za refleks jata navodi se ikavski izgovor međutim, vrlo se često bilježe (i)jekavski i poneki ekavski oblici. Asimilacije samoglasničkih grupa vrlo su česte, a Petrović konstatira da u ovim krajiškim

¹⁶ „Glavnije osobine nekih ikavskih govora zapadne Bosne“. 1934. *Godišnjak Zadužbine Sare i Vase Stojanovića*, knj. I; „Izvještaj o ispitivanju govora katolika i muslimana na levoj obali Bosne, između Bosanskog Broda i Lašve“. 1936. *Godišnjak Zadužbine Sare i Vase Stojanovića III*, Beograd, „Jedan nezapažen bosanski govor“. 1936. *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, knj. XI, sv. 1, Beograd.

govorima ovakva pojava ima znatno veći doseg nego na drugim stranama štokavskog narječja. Za suglasnički sistem ističu se dvije bitne pojave: „značajna frekvencija glasa *h* i delimično uklanjanje afrikata *č* i *dž*“ (Petrović, 1970: 340). Primjeri *lak*, *lagan*, *malen* imaju oblike *lāgahno*, *lagàhniĵē*, *malèhan*; afrikate *č* i *dž* potpuno odgovaraju standardnim oblicima, ali je priroda svođenja dvaju afrikatskih parova na jedan poznata samo u Majdanu, dok je u ostalim selima sporadična. Artikulacija glasa *l* predstavlja osobitost ovog govora i izrazito je velarna, bez obzira na fonetsko okruženje toga glasa. Prelaz *že* > *re* u prezentu glagola *moći* je dosljedan: *mòreš*, *mòrem*; paralelno se pojavljuju grupe *št* i *šč*, dakle, šćakavizam nije dosljedan; često je bilježena grupa *jd* u oblicima glagola *doći*, *poći* i sl. Na planu morfologije Petrović ističe da se „inventar padežnih nastavaka u singularu imenica ne razlikuje od stanja u našem književnom jeziku“ (Petrović, 1970: 344). Prisutni su i stariji oblici: *potocije*, *brdije* (345). Na polju sintakse navode se samo specifične pojave koje su frekventne ili se bar nekoliko puta javljaju.

Ukazujući na neistraženost govora zapadne Bosne i Bosanske krajine, Peco u radu *Socijativ bez predloga s*¹⁷ daje pregled sintaksičke pojave socijativne konstrukcije bez prijedloga *s* (*Oženio se Amirom. Igra se Azrom.*) „Kada sam pisao ovaj članak meni je ta konstrukcija bila poznata jedino iz govora Muslimana Banje Luke. Istina, od prof. J. Vukovića sam saznao da isto stanje imamo i u govoru Muslimana Bihaća i okoline, i ne samo u njihovu govoru. Danas mi je poznato da ovakvo stanje imamo u svim ikavskoščakavskim govorima Bosanske krajine“ (Peco, 2007: 134). Naime, istražena je pojava u kojoj se za socijativnu konstrukciju bilježi veza dvaju pojmova, bez ikakvog prijedloga. U govoru banjalučkih muslimana gotovo je redovito morfološko izjednačavanje instrumentala i socijativa u korist instrumentala, a bilježi se i u govoru muslimana koji su porijeklom iz Bosanskog Novog i Sanskog Mosta.

Još jedan rad (*Ostaci starije akcentuacije u bosanskohercegovačkim govorima*)¹⁸ koji se tiče govora Bihaćke krajine objavljen je 1970. godine, a radi se o rasprostranjenim neprenesenim silaznim akcentima van inicijalnog sloga. Peco je tu uporedio Rešetarove bilješke iz Bosanske Kostajnice sa svojim istraživanjima iz Prijedora, Bosanskog Novog, Ostrošca, Bihaća, Kulen-Vakufa, Bosanske Dubice i Bosanske Kostajnice. Kao što vidimo, dva su mjesta sa bihaćkog područja i jedno granično mjesto (Ostrožac) za koje nam Peco navodi podatke. O primjerima sa sačuvanim silaznim akcentom van inicijalnog sloga sa područja Bos. Kostajnice,

¹⁷ A. Peco. 1956. „Socijativ bez predloga *s*“. *Naš jezik*, knj. VIII, str. 175-183.

¹⁸ *Anali filološkog fakulteta u Beogradu*, sv. X, str. 265-272.

Peco ističe: „Posebno pitanje u ovom kompleksu predstavlja situacija u ikavskošćakavskim govorima zapadne Bosne. Kao što smo videli, Rešetar je i u toj zoni beležio neprenesene akcente. Ja sam obišao neka mesta iz kojih Rešetar daje potvrda za stariju akcentuaciju, Bosan. Kostajnicu, npr., ali nisam zabeležio nijedan primer sa akcentom silazne intonacije u domaćim, ili ranije odomaćenim rečima, na nekom od unutarnjih slogova, odnosno na ultimi“ (Peco, 1970: 269). Dakle, Peco konstatira da se u njegovom materijalu nisu našle potvrde koje bilježi Rešetar, a u izvještaju o ispitivanju zapadnobosanskih ikavskih govora ni Ružičić ne bilježi primjere sa silaznim akcentima van inicijalnog sloga. Ono što je u ovom radu bitno naglasiti je da Peco ni u jednom slučaju ne osporava Rešetarovo tumačenje ove pojave, već donosi dva moguća odgovora na nepodudarnosti u materijalima: prvi bi bila vremenska razvedenost, tj. da su u Rešetarovo vrijeme postojali neki tragovi starije akcentuacije, a da su do vremena njegovog istraživanja jednostavno nestali „tako je na području bosanskih ikavskošćakavskih govora nestalo silaznih akcenata sa krajnjih slogova dvosložnih ili višesložnih reči, odnosno sa unutarnjih slogova višesložnih reči. Znači, stanje se u svoj suštini identifikovalo sa situacijom u najprogresivnijim štokavskim govorima“ (Peco, 1970: 269). Drugi odgovor bi bio da niti Peco niti Ružičić nisu naišli na ispitanike koji su čuvali takve tragove, a koje je Rešetar zabilježio. Ističemo još jednu važnost navedenu u istome radu: „I u centralnobosanskoj zoni i u zapadnobosanskoj zoni tragove starije akcentuacije najčešće nalazimo u govoru Muslimana, zatim u govoru katolika. Govor pravoslavaca ove zone ne potvrđuje takvo stanje“ (Peco, 1970: 269). U istraživanjima Bosanske krajine koja su posthodila ovome, otprilike deceniju kasnije, ne navodi se bitnija promjena stanja. Govorno područje Bosanske krajine pripada mlađim štokavskim govorima i po naglasnom sistemu, a oblici starije akcentuacije prisutni su u npr. nekim tuđicama (*komadànt, generâl*), a takva pojava poznata je i ostalim novoštokavskim govorima (up. Peco, 2007b: 43-46).

Vrijedan pomena je svakako i rad *Kralje (u turskoj Hrvatskoj)*, učitelja Ivana Klarića¹⁹ u kojem se, pored opisa ovoga katoličkoga sela, života i narodnih običaja, daje kratak pregled jezika koji se tu govori: „Kojem narječju pripada govor? Govor je štokavski ikavskog izgovora. U nikim ričima nastala je borba između ikavštine i jekavštine“ (Klarić, 1901: 63). O specifičnim primjerima navedenim u radu će biti govora kod analize i poređenja zapisa sa terena.

¹⁹ Klarić, I. 1901. *Kralje (u turskoj Hrvatskoj)*, Zbornik radova za narodni život i običaje Južnih Slavena, VI.

2.1. Povijesno-zemljopisno određenje bihaćkoga područja i porijeklo stanovništva - *Ključ Bosne je Bihać i caput et metropolis regni Croatiae*²⁰

Glavno središte Unsko-sanskog kantona je Bihać, geografski smješten u sjeverozapadnom dijelu Bosne i Hercegovine. Područje današnjeg Unsko-sanskog kantona je kroz historiju uvijek bilo na vjetrometini različitih kultura i civilizacija, te se, kao takvo, smatralo jednim od najznačajnijih i najzanimljivijih prostora jugoistoka Evrope. Još negdje oko VIII stoljeća pr. n. e. bihaćko područje naseljava ilirski narod Japoda koje pokorava rimski vojskovođa Oktavijan.²¹ O ovim periodima svjedoče značajna arheološka pronalazišta, a brojni su nalazi i nakon naseljavanja Slavena na ovome području (početkom VII stoljeća). Kako nam govore povijesni izvori, središnji dio Pounja je Bihać, a prvi spomen pronalazimo u Povelji ugarsko-hrvatskog kralja Bele IV, 26. februara 1260. godine. Marko Vego, pozivajući se na dotadašnje izvore, navodi da se 1266. godine Bihać spominje kao sjedište suda bihaćke općine, a prije toga 1260. i 1262. godine. „Naši domaći i strani latinski izvori nazivaju Bihać raznim imenima, prema tome kojim su jezikom pisani. Valvasor, kao i mnogi latinski izvori nazivaju ga Wichitch. Mađarski kraljevi, a kasnije i hrvatski banovi, često su boravili u Bihaću i izdavali povelje, sudili i rješavali vojne probleme. Oni su mu davali veliki značaj kao ulaznim vratima u Hrvatsku, Dalmaciju i centralnu Bosnu“ (Vego, 1980: 290). M. Ančić u radu „Bihać – slobodna kraljevska varoš“, Vegine navode navodi kao netačne, konstatirajući da je Bihać 1262. godine postao slobodna kraljevska varoš, nakon što je kraljica Marija darovala privilegij svim Bišćanima.²² Kada su u pitanju vjerske prilike u bihaćkome području navodi se da je „cijela oblast od davnine spadala pod kninskoga biskupa“ (Ančić, 1985: 220). U sastav Pounja (područja uz tok rijeke Une) ulazile su u srednjem vijeku hrvatske plemićke županije (Dubička, Sanska, Psetska, Humska, Nebljuška, Lapačka, Drežnička, Poljička, Mrenska i Unska te dijelovi Gorske i Goričke županije). Bihać je na početku bio u sastavu Psetske župe, a njime su vladali „hrvatski župani, kasnije knezovi“ (Vego, 1980: 292). U navednome razdoblju naše

²⁰ Lopašić, 1890: 30.

²¹ Detaljno o ilirskome narodu i Japodima u Mesihović, S. 2011. *Rimski vuk i ilirska zmija. Posljednja borba*. Sarajevo i Mesihović, S. Šačić, A. 2015. *Historija Ilira*. Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo.

²² Za detaljan pregled ovoga perioda upućujemo na radove M. Ančića ("Bihać - slobodna kraljevska varoš", *Istorijski zbornik* (Banja Luka) IV/4/1983, str. 125-134; "Bihaćki kraj od 1262. do početka XV stoljeća" (Summary: Bihać and its District from 1262 till the Beginning of 15th Century), *Glasnik arhiva i Društva arhivskih radnika BiH* (Sarajevo) XXV/1985, str. 193-230) u kojima je iscrpno opisan pregled bihaćkoga područja, a koje današnja povijesna znanost izuzetno vrednuje.

područje karakterizira vrijeme ratnih sukoba ugarsko-hrvatskoga kraljevstva, posebno s kraja XIII i početka XIV stoljeća. Tadašnje (ne)prilike u Hrvatskoj ovome kraju daju važno strategijsko uporište preko kojega se nastojalo prodirati u Hrvatsku. Ovakve i slične povijesne crtice pokazuju da je bihaćki kraj od davnina bio centralno mjesto različitih ratnih sukoba, a stanovnici ovoga kraja izloženi ratnim obrisima, od gubitaka do iseljavanja.

Prvo pojavljivanje Osmanlija kao pomoćnih četa u lokalnim sukobima Ančić pojašnjava darovnicom iz 1408. godine: „Prvi dokumenat koji izravno spominje prisustvo Turaka u bihaćkom kraju je darovnica braći Tumpa, iz 1408. U ispravi se izrijeком navodi da su se braća hrabro borila 'protiv Bosanaca i bezbožnih Turaka' i obranila Sokol i Ripač“ (Ančić, 1985: 203). Zbog geografskog položaja, bihaćki kraj je već tada bio pustošen i pljačkan „što će u krajnjoj konsekvenci dovesti do posvemašnjeg pustošenja i stvaranja širokog teritorija bez stanovništva koje je bilo prisiljeno, ako već nije pobijeno prilikom takvih upada, da spas traži u bijegu“ (Ančić, 1985: 203-204). O kretanjima stanovništva bihaćkoga kraja bit će govora nešto poslije. Kao vrlo važno strateško uporište, Bihać je pao pod osmanlijsku vlast u junu 1592. godine. Bila je to vrlo važna granica za daljnja osmanlijska osvajanja prema zapadu. Hasan-paša Predojević najprije zauzima dvorac Kamengrad, a potom, 10. juna 1592. godine, juriša i prema gradu Bihaću. Tada Bihać postaje sjedište novoosnovanog Bihaćkog sandžaka.²³ Lopašić to objašnjava ovako: „Priedjele oko Une prama Bužimu, Ostrožcu i Cazinu, pa i sam Bihać zauzela je turska sila jednim mahom, naroda je doduše za ratnih godina 1530–1540., pa nakon pada Krupe g. 1565. i Feradove vojne g. 1576–1578. mnogo uskočilo u kršćanstvo, ali većina je ipak ostala na otčinskoj grudi, pokorila se turskoj vlasti i primila koran. (...) Po tom dakle ne ima sumnje, da su većina današnjih krajišnika oko Une prasadoci i potomci tamošnjih starih kršćanskih Hrvata“ (Lopašić, 1890: 8).

Uzmemo li u obzir širu sliku migracijskih procesa u Bosni, da bismo ukratko prikazali iste i u Bosanskoj krajini, odnosno bihaćkome području, navodimo Pavičićevu podjelu na tri migracijska procesa od osmanskih osvajanja: prvi, početak osmanlijskih osvajanja do završetka

²³ Lopašić navodi da se bihaćki sandžak prostirao uzduž rijeke Une od Krupe do Grahova, graničeći sa Cerničkim sandžakom kod Sane na sjeveru, Bosanskim na istoku, Kliskim na jugu i Ličkim na zapadu. Na sjeveru i zapadu graničio je s kršćanskom Hrvatskom. (Lopašić, 1890: 96) Obuhvatio je gradove: Bihać, Bužim, Cazin, Kamengrad, Krupu, Ostrožac i Ripač. Šabanović (1982.) negira Lopašićeve navode da je bihaćki sandžak organizirao Hasan-paša odmah nakon zauzimanja Bihaća, zamijenivši prethodno osnovani ostrožački sandžak (osnovan 1578). „Najstariji siguran spomen bihaćkog sandžaka imamo sada u jednom dokumentu iz 1029/1620. g. kada je taj sandžak dat u arpaluk bosanskom defterdaru. To znači da je osnovan ranije. On se drugi put spominje u poznatom mletačko-dalmatinskom opisu bosanskog pašaluka iz treće decenije XVII st. (1524–1626). Tu se navodi i njegova teritorija (gradovi: Ripač, Bihać, Cazin, Bužim, Ostrožac, Krupa i Kamengrad)“ (Šabanović, 1982: 83-84).

XVII stoljeća, drugi, od kraja XVII stoljeća do velike kuge 1733. godine i treći, nakon velike kuge.²⁴ (Up. Pavičić, 2000: 333) Za razliku od ostalih krajeva Bosne, u najzapadnijim područjima sjeverozapadne Bosne, migracije su išle drugačijim tokom. Ovi krajevi su došli kasno pod tursku vlast.²⁵ Samim time vjerujemo da je i jezična slika ovoga područja mogla biti nešto drugačija. Stanovništvo ovoga područja se sve više iseljavalo, ali su i ratni gubitci bili veći. Stoga su Osmanlije nastojale naseliti ove krajeve, a naseljavanje je dolazilo iz različitih pravaca. Starinačkoga je stanovništva također bilo dosta, pa navodi nekih etnologa da je stanovništvo i u ovome kraju potpuno iseljeno – ne stoje. Kako navodi Pavičić (*Migracije u Bosni*) „Ipak je tu ostalo dosta starosjedilačkoga naselja, koje je dočekalo tursku vlast, pristupilo joj, prešlo na islam i unišlo spremno u novu državnu organizaciju“ (Pavičić, 2000: 338). Na istome mjestu Pavičić navodi i podatak da je svega četrdesetak kuća na bihaćkome području zadržalo katoličku vjeru. Brojna iseljavanja tijekom ratnih pustošenja vršena su prema sjeveru i zapadu koja su kasnije popunjavana stanovništvom iz bosanskih i daljih krajeva. Za pravoslavno stanovništvo navodi se podatak da je doseljeno iz Hercegovine.²⁶ Doseljavanje Vlaha,²⁷ kako navodi Pavičić, išlo je od lijevoga Podrinja, od Gacka, Bileće i Trebinja prema sjeverozapadu, sjeveru i sjeveroistoku Bosne (up. 2000: 335). Kako dalje navodi Lopašić, već 1593. godine su “okolicu Bišća naselili Vlasi. Njih su Turci posvudah po medjah nastanjivali da im pomažu na vojnah osobito kao „zahrije“ kod kopanja šanaca i dopreme hrane i zaire, i da

²⁴ „U prvom razdoblju starosjedioci, katolici i pripadnici Crkve bosanske, u velikoj mjeri prelaze na islam. U zemlju se useljavaju veće skupine pravoslavnih Vlaha (što je nastavak iz predosmanskih vremena), stanovništvo se urbanizira, dio kršćanskog življa odlazi u susjedne zemlje, a usporedno sa širenjem Osmanskog Carstva i bosanski muslimani naseljavaju susjedne zemlje. U drugom razdoblju muslimanski živalj prvo se smanjuje zbog ratnih gubitaka, ali zatim se, nakon sužavanja osmanskih granica, u Bosnu slijevaju muslimani iz okolnih zemalja, dok iz Bosne odlazi velik dio kršćana. U trećem razdoblju muslimansko stanovništvo pogođeno je kugom, a poslije se u zemlju doseljavaju katolici i pravoslavci, pa se omjer pripadnika pojedinih vjera mijenja“ (Pavičić, 2000: 333).

²⁵ Specifičan naziv za ovo područje bio je *Turska Hrvatska*. Turska Hrvatska, naziv za područje sjeverozapadne Bosne između Une i Vrbasa, bio je uvriježen za vrijeme osmanlijske vladavine na ovome području. Ovim nazivom navodila se nekadašnja postojanost u okvirima Kraljevine Hrvatske i Dalmacije i Kraljevine Slavonije. Lopašić navodi: „I za turskoga vladanja vazda su priedjeli između Vrbasa i Plive sa istočne strane i rieke Une na zapadnoj strani pa sve do Glamoča i Hlievna u današnjih okružjih Bihaćkom, Banjalućkom i po nešto Travnićkom držani kao dielovi kraljevine Hrvatske, pa su pod imenom „turske Hrvatske“ obilježeni na svih zemljovidnih do novijeg doba“ (Lopašić, 1890:2). Kada je u pitanju srednjovjekovno teritorijalno određenje, prostori oko Gornje Sane i Vrbasa nazivani su Donjim krajevima (krajima). „Preostali sjeverozapadni dio, koji nije pripadao Donjim krajevima, nije bio sastavni dio srednjovječne Bosne sve do turskoga vremena, već je pripadao djelimično srednjovječnoj Hrvatskoj, a djelomično srednjovječnoj Slavoniji. (...) Ti krajevi zovu se još i danas Turska Hrvatska“ (Draganović i ostali, 1998: 64).

²⁶ V. V. Skarić. 1918. „*Porijeklo pravoslavnoga naroda u sjeverozapadnoj Bosni*“. GZM, XXX. str. 219-266.

²⁷ O terminu Vlasi v. kod Pavičića (2000: 334).

im služe kao uhode. U posadu Bišća postavljeni su osim Bihaćkih poturica ponajviše Vlasi“ (Lopašić, 1890: 98).

Promjene stanovništva vršene su i dalje. „U početku 17. st. oni su naselili su sa zemljišta Posanja, od Ključa i Lijevoga Povrbasja, Bihać i okolno Pounje, a nešto kasnije i Kladušu s okolinom. To novomuslimansko naselje obuhvatilo je prostrano područje od Drežnika, Furjana, Cetina, Kladuše i Zrina do Bužima, Cazina, Ripča, Sokolca i Izačića. Nešto starosjedioci, koji su poslije prijelaza pod tursku vlast pomuslimanjeni, nešto novi muslimanski doseljenici dali su tome zemljištu potpuno muslimanski značaj koji je u bosanskom dijelu sačuvan sve do danas“ (Hrvatska enciklopedija, 1942: 135). Tokom XVII stoljeća bosanski ejalet bio je podijeljen na sedam sandžaka, od kojih je sedmi bihaćki. Njegova se sudbina različito tumači, ali stav bosanskohercegovačke historiografije je da je 1699. godine ovaj sandžak ukinut i pripojen bosanskome, vjerovatno u toku tursko-austrijsko-mletačkog rata (1714–1718).²⁸ Međutim, središtem bosanskoga ejaleta upravo će postati Bihać, budući da se, nakon Karlovačkoga mira (1699), granica Osmanskoga Carstva pomjera prema jugu i istoku (Lika, Banija i Kordun ulaze u sastav hrvatskih područja pod austrijskom vlašću).²⁹ Bihaćko područje i dalje ostaje u sklopu Osmanske Carevine, a o njegovom značaju govori se i za vrijeme austrijsko-osmanskih pregovora (Požerevački mir) kada su austrijski pregovarači tražili da im se preda bihaćka tvrđava sa okolicom, na šta su osmanske diplomate odgovorile „da je Bihać ključ Bosanskog ejaleta, te ako bi ga ustupili, doveli bi u pitanje i cijelu provinciju. Po njima, na to ne bi pristali ni sultan, ni veliki vezir, a pogotovu tadašnji bosanski namjesnik Numan-paša Čuprilić, koji ga je u toku ovog rata uspio i odbraniti“ (Pelidija, 1989: 246).

Kako nam i Lopašić navodi, predjeli oko Vrnograča, Kladuše, Tržca i Izačića dugo su bili pusti pa su tek polovinom 17. stoljeća naseljeni „muhamedovci i Vlasi iz nutarnjih strana i nakon odagnjana Turaka iz Like (g. 1689.) Ličkim muhamedovci“ (Lopašić, 1890: 9). Dakle, u ovome periodu više je naseljavano područje Cazinske krajine, osobito sa područja koja je Osmanska Carevina izgubila. Daljnja ratna dešavanja opet su posebno pogodila stanovništvo našega područja. „Od 1740. od prilike dalje kroz stotinjak godina iz Like je teklo stalno seljenje

²⁸ Šabanović, Hazim. 1982: *Bosanski pašaluk: postanak i upravna podjela*. Sarajevo. Pelidija, Enes. 1989. *Bosanski ejalet od Karlovačkog do Požerevačkog mira*. Sarajevo.

²⁹ „Današnja granica između Bosanske krajine i Hrvatske formirana je Karlovačkim i Svištovskim mirom (1699. i 1791.) posle definitivnog potiskivanja Turaka iz delova Like, Korduna i Banije“ (Lukač, 1967: 6).

u pogranične bosanske kotareve od Bihaća i Cazina sve do Livna, zahvatajući i susjedne krajeve sve tamo do Jajca i Banjaluke. To prostrano zemljište izgubilo je poslije ratovanja od 1687-1691. vrlo mnogo stanovništva“ (Pavičić, 1962: 264). Pred kraj drugoga migracijskog razdoblja (početkom XVIII stoljeća pa sve do tridesetih godina istoga stoljeća) iz Bosne iseljava katoličko i pravoslavno stanovništvo tražeći „nove domove izvan turskoga područja. Oni su selili u Slavoniju, Hrvatsku, Dalmaciju, već prema položaju svoga naselja“ (Pavičić, 1962: 264). Treće razdoblje počinje poslije kuge i bilježi nova naseljavanja bosanskih krajeva.

Kako bilježi Lopašić (1890), posljednje muslimansko stanovništvo doselilo se iz Like, nakon Svištovskog mira 1791. godine i tom su prilikom naselili Jezero (danas pripada bihaćkome području), a cijeli dio, u nizini i na visoravni nazvan je Srbljani, budući da su doseljenici došli upravo iz Srba pa otud i ime.

Popisi stanovništva koji su za vrijeme Austro-Ugarske načinjeni davali su vjerodostojniju sliku nego oni za vrijeme osmanske vladavine. Tako Kozličić³⁰ (1999) navodi onaj iz 1895. godine koji ima najbolji popisni materijal koji je izdala austrougarska administracija u BiH. „U njima se prvo konstatira da su priljevi stanovništva najveći u kotarima uz hrvatsku granicu. Ali to nije značilo, barem kada je u pitanju Unsko-sansko područje, iznimno velik broj useljenika hrvatske narodnosti, nego Srba s područja nekadašnje hrvatske Vojne krajine.“ (Kozličić, 1999: 40). Nadalje, Kozličić, prema razini prirasta stanovništva prikazanim u tablicama koje donosi, konstatira povratak katoličkoga življa na tlo Bosne i Hercegovine najdalje do 1885. godine, dok je muslimansko iseljavanje stanovništva „trajalo svih godina austrougarske okupacije, te se čak produžilo i u razdoblju Kraljevine SHS odnosno Kraljevine Jugoslavije“ (Kozličić, 1999: 40), a ne samo u prvim godinama nakon okupacije, kako se navodi u popisu. U nastavku donosimo dva popisa koje Kozličić tabelarno prikazuje, 1895. godine - treći službeni popis za vrijeme austrougarske vlasti koji se smatra najkvalitetnijim i najobimnijim i 1921. godine - prvi službeni popis u Kraljevini SHS, odnosno Jugoslaviji.

³⁰ Kozličić (1999) u bilješci ističe da se podatci o strukturi stanovništva u popisima od 1879. do 1931. donese kroz deklariranje stanovništva s obzirom na vjeru, a od 1948. kroz narodnost. Kada je u pitanju brojnost stanovništva, daje nam pregledne podatke popisa stanovništva Unsko-sanske regije, pa time i bihaćkoga područja, u periodu od 1879. do 1921.

Tablica 1895-04

TEMELJNI POPISNI PODATCI O UKUPNOM I

STANOVNIŠTVU PREMA KONFESIJ, TE STRANCIMA

OKRUG BIHAĆ 1895.GODINE

Skraćenice: 2: - ukupno stanovništvo; * nivo urbaniziranosti naselja - grad, selo, trgovište; trg. - trgovište; ost. - ostali stranci; ** pripadnici zemalja carevnog vijeća; *** pripadnici zemalja ugarske krune)

KOTAR BIHAĆ

Rbr.	Naselje	*	Stalno nastanjeno stanovništvo								
			Σ	prema konfesiji				drugi A-U			ost.
			-	Musl.	Prav.	Rmk.	Drugi	Σ	**	***	-
001.	Bakšajiš	selo	708	670	0	38	0	0	0	0	0
002.	Bihać	grad	3.943	2.571	481	758	133	672	233	439	34
003.	Brekovica	selo	961	918	36	7	0	47	0	47	0
004.	Brkići	selo	109	109	0	0	0	0	0	0	0
005.	Bugar	selo	391	0	386	5	0	355	0	355	0
006.	Čekrlje	selo	269	198	65	6	0	28	0	28	0
007.	Čukovi	selo	317	303	14	0	0	18	0	18	0
008.	Doljani	selo	660	0	660	0	0	100	0	100	0
009.	Gata gornja	selo	468	0	468	0	0	215	0	215	0
010.	Gata hrišćanska	selo	130	0	130	0	0	52	0	52	0
011.	Gata turska	selo	544	537	7	0	0	5	0	5	0
012.	Golubić katolički	selo	508	18	35	446	9	118	21	97	0
013.	Golubić turski	selo	355	341	14	0	0	0	0	0	0
014.	Gorijevac	selo	484	0	479	5	0	42	0	42	0
015.	Grmuša	selo	692	0	692	0	0	52	0	52	0
016.	Hatinac	selo	560	544	0	16	0	16	3	13	0
017.	Hrgar	selo	842	0	842	0	0	61	0	61	0
018.	Izačić-grad	selo	558	558	0	0	0	0	0	0	0
019.	Izačić-kula	selo	244	223	21	0	0	21	0	21	0
020.	Izačić-Prnjavor	selo	474	396	32	46	0	78	0	78	0
021.	Jezero	selo	206	190	16	0	0	0	0	0	0
022.	Jezero-Privilica	selo	169	14	99	54	2	18	0	18	0
023.	Klišević	selo	259	78	181	0	0	55	0	55	0
024.	Klokot	selo	367	367	0	0	0	0	0	0	0
025.	Kralje	selo	448	0	0	448	0	0	0	0	0
026.	Lipa	selo	440	14	426	0	0	97	0	97	0
027.	Lohovo	selo	588	7	525	56	0	201	0	201	0
028.	Mala Pritoka	selo	200	0	200	0	0	0	0	0	0
029.	Muslić-selo	selo	190	122	68	0	0	10	0	10	0
030.	Papari	selo	208	208	0	0	0	0	0	0	0
031.	Peć	selo	161	152	9	0	0	14	0	14	0
032.	Pokoj	selo	291	291	0	0	0	0	0	0	0
033.	Prdipolje (Kurtovo selo)	selo	380	380	0	0	0	0	0	0	0
034.	Ribić	selo	517	469	20	28	0	27	0	27	2
035.	Ripač	selo	1.050	825	206	16	3	25	0	25	0
036.	Sokolac	selo	556	524	1	31	0	32	0	32	0
037.	Spahići	selo	223	223	0	0	0	0	0	0	0
038.	Sumar-selo	selo	162	85	77	0	0	72	0	72	0
039.	Teočak	selo	498	0	483	15	0	70	0	70	0
040.	Tihotina	selo	118	0	118	0	0	0	0	0	0
041.	Turija	selo	663	651	12	0	0	16	0	16	0
042.	Vedro Polje	selo	283	0	0	283	0	0	0	0	0
043.	Velika Pritoka	selo	196	0	196	0	0	4	0	4	0
044.	Veliki Račić	selo	509	69	439	1	0	57	0	57	0
045.	Vinica	selo	240	215	25	0	0	1	0	1	0
046.	Vrkašić	selo	176	44	0	132	0	15	15	0	0

047.	Vrtoče	selo	947	0	919	28	0	185	33	152	0
048.	Založe-Alibegović	selo	289	277	12	0	0	0	0	0	0
049.	Založe-Čavkić	selo	418	407	11	0	0	0	0	0	0
050.	Založe srpsko	selo	162	0	162	0	0	1	0	1	0
051.	Zlopoljac	selo	293	0	293	0	0	71	0	71	0
052.	Žegar	selo	869	0	71	795	3	80	10	70	0

Tablica 1. *Popis stanovništva naseljenih mjesta u Bihaću iz 1895. godine* (Kozličić, 1999: 194)

Tablica 1921-01
TEMELJNI POPISNI PODATCI O STANOVNIŠTVU
PREMA
KONFESIJI I MATERNJEM JEZIKU
OKRUG BIHAĆ 1921. GODINE

Skraćenice: * razina urbaniziranosti naselja: grad, selo; S-H - "Srbi ili Hrvati"; Slov. - Slovenci; DS - drugi Slaveni ("Čehoslovaci", Poljaci, Rusi, Rusini - Ruteni i Malorusi); Ostali - ostali (Albanci, Englezi, Francuzi, Mađari, Nijemci, Rumunji - Cincari, Talijani, Turci, te drugi i nepoznato)

KOTAR BIHAĆ

Rbr.	Općina	*	Domaće stalno nastanjeno stanovništvo								
			Ukupno	prema konfesiji				Prema maternjem jeziku			
				-	Musl.	Pravsl.	Rimkt	Ost.	S-H	Slov.	DS
001.	Bihać	grad	6.372	3.667	953	1.558	194	6.200	23	61	88
002.	Brekavica	selo	1.054	877	175	2	0	1.054	0	0	0
003.	Bugar	selo	420	0	420	0	0	420	0	0	0
004.	Čekrlje	selo	215	172	21	22	0	215	0	0	0
005.	Čukovi	selo	337	320	17	0	0	337	0	0	0
006.	Doliani	selo	870	0	870	0	0	870	0	0	0
007.	Gata turska	selo	829	661	168	0	0	829	0	0	0
008.	Golubić	selo	808	287	105	416	0	808	0	0	0
009.	Gorijevac	selo	623	0	617	6	0	623	0	0	0
010.	Gornja Gata	selo	421	0	410	11	0	421	0	0	0
011.	Grabež	selo	172	0	161	11	0	172	0	0	0
012.	Grmuša	selo	781	0	781	0	0	781	0	0	0
013.	Hrgar	selo	941	0	941	0	0	941	0	0	0
014.	Izačić-grad	selo	558	545	7	6	0	558	0	0	0
015.	Izačić-kula	selo	224	191	33	0	0	224	0	0	0
016.	Izačić-Prnjavor	selo	487	298	118	71	0	487	0	0	0
017.	Klišević	selo	264	39	225	0	0	264	0	0	0
018.	Klokot	selo	322	322	0	0	0	322	0	0	0
019.	Kralje	selo	704	97	11	596	0	704	0	0	0
020.	Lipa	selo	563	0	562	1	0	563	0	0	0
021.	Lohovo	selo	423	0	423	0	0	423	0	0	0
022.	Lohovsko Brdo	selo	227	0	158	69	0	227	0	0	0
023.	Muslić-selo	selo	200	111	89	0	0	200	0	0	0
024.	Papari	selo	299	205	86	8	0	299	0	0	0
025.	Pokoj	selo	320	320	0	0	0	320	0	0	0
026.	Pritoka	selo	761	0	761	0	0	761	0	0	0

027.	Račić	selo	562	20	542	0	0	562	0	0	0
028.	Ribić	selo	475	419	26	25	5	468	1	1	5
029.	Ripač	selo	854	698	136	20	0	854	0	0	0
030.	Seoce	selo	146	0	146	0	0	146	0	0	0
031.	Sokolac	selo	507	418	52	37	0	507	0	0	0
032.	Spahići	selo	296	283	11	2	0	295	0	0	1
033.	Srbljani	selo	661	603	56	2	0	660	1	0	0
034.	Teočak	selo	674	0	655	19	0	674	0	0	0
035.	Turija	selo	676	640	36	0	0	676	0	0	0
036.	Vedro Polje	selo	283	0	0	283	0	283	0	0	0
037.	Vinica	selo	267	237	30	0	0	267	0	0	0
038.	Vrtoče	selo	1.416	0	1.341	75	0	1.416	0	0	0
039.	Založe-Alibegović	selo	214	214	0	0	0	214	0	0	0
040.	Založe-Čavkić	selo	432	432	0	0	0	432	0	0	0
041.	Založe srpsko	selo	219	0	219	0	0	219	0	0	0
042.	Zlopoljac	selo	275	0	274	1	0	275	0	0	0

Tablica 2. *Popis stanovništva naseljenih mjesta u Bihaću iz 1921. godine* (Kozličić, 1999: 263)

Posljednja kretanja stanovništva vezana su za period od 1991. godine, pa ćemo se, s tim u vezi, ukratko osvrnuti i na popise stanovništva iz 1991. i 2013. godine, kada je izvršen posljednji popis. Naime, u međuperiodu nije vršeno popisivanje stanovništva, a silom ratnih događanja (1992–1996), dosta ih je emigriralo sa područja Bosne i Hercegovine. Mi ćemo navesti podatak da je sa bihaćkoga područja na kojem je, prema popisu iz 2013. godine, a u usporedbi sa onim iz 1991. godine došlo do porasta broja Muslimana (danas Bošnjaka, + 2.813), smanjenja broja Hrvata (-2.315) i najviše do smanjenja broja Srba (-11.779 ili 92,83 % predratnog srpskog stanovništva).³¹ Takvo je stanje danas, a ovim kratkim povijesnim osvrtom htjela se staviti na znanje burna prošlost našega istraživanoga područja, kao i postojanje mogućnosti za objašnjenje pojedinih jezičnih promjena koje su mogle pratiti i kretanja stanovništva.

³¹ Podatci su preuzeti samo za grad Bihać, a rezultate je interpretirao Ivan Cvitković, 2017. „Nacionalna i konfesionalna slika Bosne i Hercegovine“, *Demografske i etničke promjene u BiH*, knjiga 9, Akademija nauka i umjetnosti BiH, Sarajevo, str. 27-47. Tekst je dopunjen, a prethodno je objavljen u časopisu *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*: Vol. 36: Iss. 5, Article 3., page 7–37.

Gdje se nalazi bihaćko područje u širem i užem smislu (Bosanska, Bihaćka i Cazinska krajina) i kako su se mijenjale granice kroz historiju?

Milan Vasić (1962: 234) navodi da se prvi spomen Bosanske krajine kao geografske odrednice nalazi u jednome zapisu iz 1593. godine. Međutim, dosta prije, još u vremenu srednjovjekovne bosanske samostalnosti (doba Kulina bana), bosanskoj državi su pripojeni krajevi između gornjeg toka Sane i srednjeg toka Vrbasa, nazvani srednjovjekovnim terminom Donji kraji. U periodu procvata bosanske samostalnosti (druga polovina XIV stoljeća), kralj Tvrtko svoju vlast širi sve do gornjeg Unca i Cetine (predjeli nazvani Završje). Ovo područje dalje postaje značajnom granicom, posebno za vrijeme Osmanlija, o čemu je prethodno bilo govora.

Geografski gledano, prostor Bosanske krajine zauzima područje međuriječja Vrbasa i Une: prema *Enciklopediji Jugoslavije* njene sjeverne i zapadne granice definiraju rijeke Vrbas i Sava u području Bosanske Gradiške do Jasenovca, rijeke Une i Bosanskog Novog do Donje Ivanjske; južnu i jugoistočnu granicu činile bi šume između Jajca i Drvara. Uglavnom se uzima ovakvo ili nešto temeljitije određenje granica Bosanske krajine: „Dok su severoistočna, severna i zapadna granica Bosanske krajine tačno fiksirane rekom Vrbasom, čitavim tokom, rekom Savom od Bosanske Gradiške do Jasenovca, rekom Unom od Bosanskog Novog do Donje Ivanjske i suvozemnom granicom od Donje Ivanjske do tromede između Dalmacije, Like i Bosanske krajine nedaleko od Knina, njena južna i jugoistočna granica nisu tačno određene. Prema mišljenju nekih istoričara ova granica prolazi velikim šumama između Jajca i Drvara“ (Lukač, 1967: 2).

To bi bilo šire gledano. U užem smislu, a koji je nama svakako bitniji, kada je u pitanju samo određenje bihaćkoga područja, je prostor Bihaćke krajine, najzapadnijeg dijela Bosanske krajine koji se kroz historiju nazivao još i Duboka krajina, Cazinska krajina ili Pravi serhat. Ovaj prostor zauzima regiju s gradovima Bihać, Cazin i Bosanska Krupa.

Za istraživanje teme ovoga rada svakako je najvažnije područje nazvano **bihaćko područje**. Bihaćko područje geografski graniči sa općinama Donji Lapac i Plitvička jezera (Hrvatska), sjeverni dio povezuje općinu Cazin, istočni općine Bosanska Krupa i Bosanski Petrovac, a južna strana povezana je općinom Drvar. Glavno središte je Bihać. Ovdje ćemo priznati povijesno utemeljene definicije Bihaćke i Cazinske krajine, međutim, današnje stanje nazivlja je nešto drugačije. *Cazinskom krajinom* nazvani su prostori omeđeni krajnjim tačkama – Velikom Kladušom, Bužimom i Cazinom. Kako navodi akademik Filipović: „Krajina i Krajišnici, kako

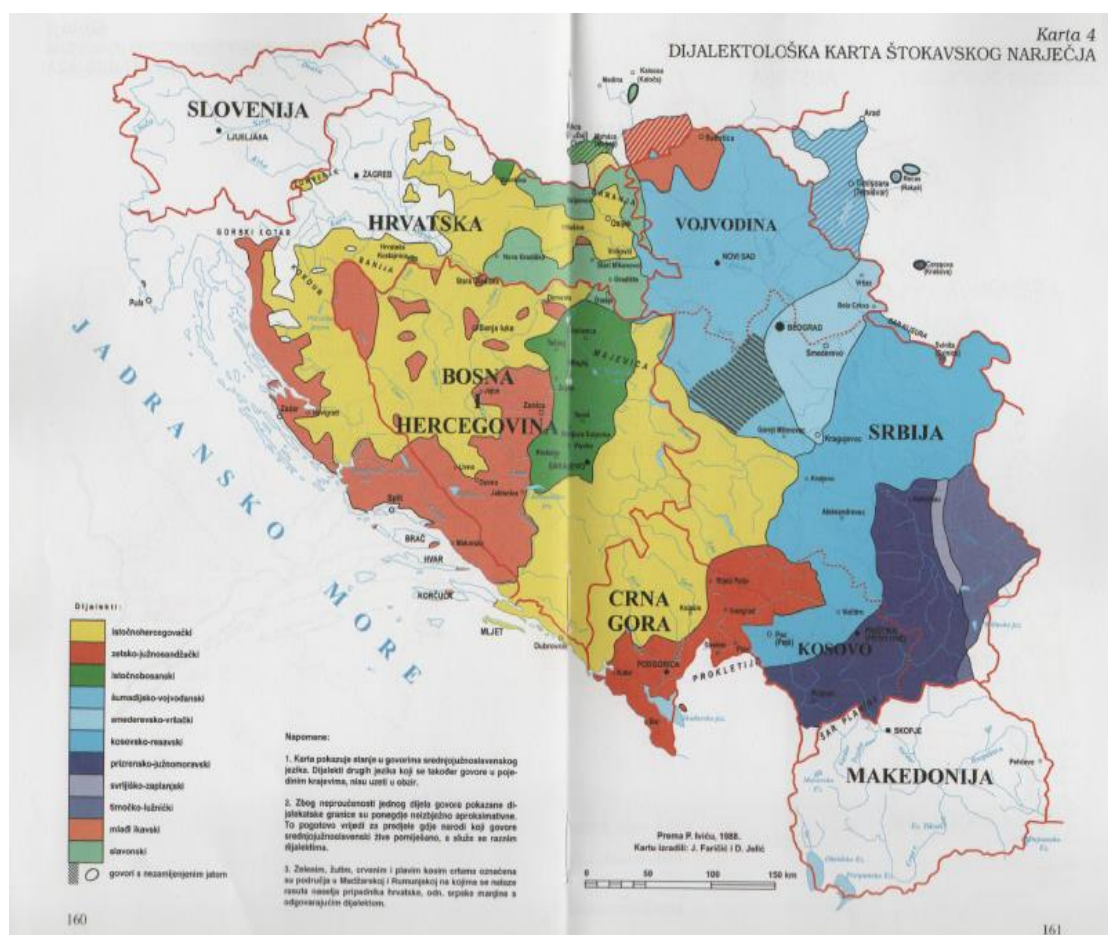
sebe vole nazivati stanovnici opisanog prostora, koji u centru ima mjesto i tvrđavu Cazin, a na krajnjim tačkama Veliku Kladušu, na jednoj strani, a Vrnograč i Bužim, na druge dvije strane, su po svojoj historiji, po njome uvjetovanom načinu života, po životnoj filozofiji, običajima i načinu reagiranja na sve životne situacije, u dobroj mjeri drugačiji u odnosu na stanovništvo Bihaća i njegove okoline, i ostale Bosanske krajine koja se prostire od Vrbasa do Une, a pogotovo od onih stanovnika Bosne i Hercegovine koji žive na ostalim dijelovima Bosne i Hercegovine“ (Filipović, 2011: 23). Slično je i s razlikama u govoru, o čemu će u ovome radu biti spomena. Dakle, ostala područja Unsko-sanskoga kantona nazivaju se Krajinom. Ovakvim geografskim određenjima služiti ćemo se u radu.

2.2. Bihaćko područje – novoštokavski ikavski dijalekt

Govori bihaćkoga područja pripadaju novoštokavskom ikavskom dijalektu kojim se govori još i na području zapadne Hercegovine, dijelu južne Bosne sve do područja Jajca i zone sjeverno od Travnika i Zenice, zatim zapadno i sjeverozapadno od Livna (Livanjsko polje), teren oko Dervente i Bihaća, uz niz manjih oaza (prema Lisac, 2003a: 173). „Uglavnom su zapadno od rijeke Bosne i zapadno od Neretve Hrvati i Bošnjaci ikavci (s tim da su doline Fojnice i Usore ijekavske, tj. pripadaju nenovoštokavskom ijekavskom šćakavskom dijalektu), rijetko su (i)jekavci; još su rjeđe Srbi ikavci i to nedaleko od Livna (Vukovsko polje)“ (Lisac, 2003a: 173). Kako dalje navodi Lisac, seobe koje su se dogodile u ratnom periodu 1992–1995. znatno su promijenile dijalekatsko stanje do 1992. godine, gdje su Bošnjaci, Hrvati i Srbi uglavnom naseljavali prostore pod svojom vlašću. (up. Lisac, 2003a: 173) Dževad Jahić u *Gramatici bosanskoga jezika* ovaj dijalekt imenuje *zapadnobosanskim* koji je „snažno novoštokaviziran jer su ga migracije s juga (iz zapadne Hercegovine) i jugoistoka (iz istočne Hercegovine) gotovo sasvim preplavile i zatrle njegove stare zapadnoštokavske šćakavske osobine“ (Jahić, 2000: 35). Dijeli ga na dva poddijalekta, *zapadnobosanski* i *centralnobosanski*. Zapadnobosanski poddijalekt zapadnobosanskoga dijalekta nalazi se, prema Jahiću, na prostoru zapadno od Bosanske Kostajnice i Bosanskoga Petrovca u granicama Bosne i Hercegovine, dok se centralnobosanski poddijalekt nalazi između rijeka Bosne i Vrbasa. Lisac navodi podjelu ovoga dijalekta na šćakavski i štakavski: „Ugrubo govoreći, šćakavci su u Dalmaciji, između Cetine i Neretve, te na otocima, a u Bosni od Livna i Tomislavgrada do gornjeg Vrbasa i srednjeg toka Bosne, oko Dervente u Bosanskoj krajini, u Slavoniji. Štakavska bi bila zapadna

Hercegovina, Dalmacija zapadno od Cetine, Lika i Bačka. Uz to su štakavski Opuzen, Lič u Gorskom kotaru, Molise. (...) U slivu Une također dolaze i šćakavski (*šćeta*) i štakavski primjeri (*gušter*)“ (Lisac, 2003: 52).

Pregleda radi, navodimo i ostale dijalekte štokavskoga narječja, koji se prema trima kriterijima klasifikacije³², dijele na: slavonski ili nenovoštokavski arhaični šćakavski dijalekt, zapadni ili novoštokavski ikavski dijalekt, istočnobosanski ili nenovoštokavski (i)jekavski šćakavski dijalekt, istočnohercegovačko krajiški ili novoštokavski (i)jekavski dijalekt, zetsko-južnosandžački ili nenovoštokavski (i)jekavski dijalekt, šumadijsko-vojvođanski ili novoštokavski ekavski dijalekt, kosovsko-resavski ili nenovoštokavski ekavski dijalekt (Lisac, 2003: 29). Na sljedećoj karti prikazani su dijalekti štokavskoga narječja prema karti Pavla Ivića u Lisac, 2003: 161.

Slika 1. Dijalektološka karta štokavskog narječja (Lisac 2003: 161)

³² Stupanj razvoja akcentuacije, refleksi jata, štakavizam i šćakavizam.

Temeljne osobine novoštokavskog ikavskog ili zapadnog dijalekta, odnosno zapadnobosanskog dijalekta su, prije svega, ikavski refleks jata (uz odstupanja u korist ekavske ili (i)jekavske zamjene na pojedinim područjima).

Pored ove temeljne osobine, za konsonantizam su karakteristične i sljedeće:

- a) *a* od šwa,
- b) stražnji nazal i samoglasno *l* davali su *u*,
- c) prednji nazal davao je *e*,
- d) brojne samoglasničke redukcije.

Najvažnije suglasničke osobine su sljedeće:

- a) *ž* kao refleks praslavenskog *d'*,
- b) šćakavizam i štakavizam,
- c) fonema *x* izgubljena je ili rijetka – čuvaju je uglavnom Bošnjaci,
- d) zvučnost na kraju riječi se ili zadržava ili gubi,
- e) novo jotovanje nije dosljedno,
- f) nije frekventno ni protetsko *j*.

Akcentuacija je uglavnom novoštokavska, s četiri naglaske koji se distribuiraju kao u standardnom jeziku – uz neznatna odstupanja.

Na morfološkom planu prisutne su sljedeće osobitosti:

- a) padežni sinkretizam u D, L i I množine, ali ne uvijek s *-ama* i *-ima*,
- b) infinitivi su uglavnom krnji,
- c) kod glagola tzv. 2. vrste obično je *-ni*, a ne *-nu*, uz iznimke najčešće na terenu zapadne Bosne,
- d) aorist često ima nastavke *-šmo*, *-šte*,
- e) u zbirnim brojevima dolazi morf *-er*,
- f) česta je kratka množina.

Na sintaksičkom nivou:

- a) frekventne su genitivne sintagme,
- b) dativ često dolazi bez prijedloga,
- c) infinitiv je redovit uz glagole nepotpuna značenja,
- d) imperativom se često pričaju prošle radnje,
- e) u rečenicama je često semantičko obilježje anonimnosti subjekta.

U leksiku ima mnogo turcizama, uz romanizme, germanizme i hungarizme. (Temeljne osobine ovoga dijalekta izdvojene su prema Lisac, 2003).

Kako smo prethodno naveli, Jahić (2000) navodi dva poddijalekta zapadnobosanskog dijalekta.

Kako naše područje pripada zapadnobosanskom poddijalektu, navodimo i temeljne osobitosti:

- a) odstupanja od ikavizma koja su uglavnom općešćakavska,
- b) primjeri s izvršenim jekavskim jotovanjem,
- c) zatvoreni dugi samoglasnici *a* i *o*,
- d) razlikovanje afrikatskih parova,
- e) novija akcentuacija, sačuvan metatonijski akut u ograničenom broju primjera,
- f) ostaci starih oblika deklinacije,
- g) promjena muških imena po tipu imenica ž. r. na *-a*,
- h) ženska imena na *-o* i *-e* i muška imena na *-e* u N,
- i) upotreba bezličnih konstrukcija (Jahić, 2000: 35).

Nakon iznesenog materijala s bihaćkoga područja, ustanovit će se u kojoj mjeri naši govori odstupaju od navedenih općih, kao i poddijalekatskih osobitosti i koje su posebnosti istraživanoga terena.

3. FONOLOGIJA GOVORA BIHAČKOG PODRUČJA

3. 1. Vokalizam

3.1.1. Samoglasnički inventar govora bihačkoga područja

Samoglasnički inventar bihačkoga područja sastoji se od šest jedinica (*a, e, i, o, u, ɪ*), pod uvjetom da su sačuvani glasovni odnosi unutar jedne riječi.

3.1.2. Realizacija i distribucija

Samoglasnici mogu biti dugi ili kratki, naglašeni ili nenaglašeni, a distribucija je uglavnom slobodna: svaki se samoglasnik može naći u inicijalnoj, medijalnoj i finalnoj poziciji unutar riječi. Dugi samoglasnik *a* se može realizirati zatvoreno (*ā*), u naglašenoj i nenaglašenoj poziciji, dok se samoglasnik *e* u nenaglašenom položaju može realizirati djelomično zatvoreno (*ē*) pa bismo samoglasnički inventar mogli prikazati na sljedeći način:

$$\begin{array}{ccc} \bar{i}/\acute{i} & & \bar{u}/\acute{u} \\ \bar{e}/\acute{e} & \bar{o}/\acute{o} & + \acute{ɪ}/\acute{\bar{ɪ}} \\ & \bar{a}/\acute{a} & \end{array}$$

Šire gledano, ikavskošćakavski govori zapadne Bosne imaju dosta stabilan samoglasnički sistem uz neznatna odstupanja poput zatvorenosti nekih samoglasnika, samoglasničkih redukcija, zamjena i sl.

3.1.3. Samoglasnik *a*

Samoglasnik *a* ima različitu fonetsku vrijednost u govoru bihačkoga područja: njegov izgovor jednak je onome u standardnom jeziku i izrazito je ili djelomično zatvoren. Pored standardnoga izgovora ovoga samoglasnika, u nekoliko primjera bilježimo pojavu zatvorenosti: *dāna* (Br), *zāštitu* (Je), *stvári* (Je), *znādem* (Vi). Zatvoreniji izgovor nalazimo u dugome slogu *ā* (*dāna*, *zāštitu*, *stvári*, *znādem*, *iškólāti* (Vi) 'iškolovati') i to u svega nekoliko primjera, dok u kratkome slogu ne bilježimo niti djelomično zatvaranje. Nešto drugačiju sliku pojave zatvorenosti niskoga samoglasnika *a* navodi Peco za ikavskošćakavske govore zapadne Bosne gdje zaključuje da je ova pojava poznata na velikom području govora; zatvorenija artikulacija samoglasnika *a* kvantitativno je uvjetljena, a pored dugoga sloga, Peco navodi primjere iz dva

mjesta koja pripadaju bihaćkome području, a u kojima „kratko *a* ima primjesu zatvorenosti (...) *mă^okneš* (Srbaljani) (...) *mă^oltera* (Žegar)“ (Peco, 2007: 149). Istu pojavu Peco bilježi u Banja Luci, Prijedoru, Ključu, Mrkonjiću i Kozarcu, a navodi postojanje ove osobitosti i u govorima centralne Bosne, iako je Ružić u govorima tešanjskog kraja i izvorišnim govorima Vrbasa ne navodi. Istočno od spomenutoga prostora također pronalazimo istu pojavu, a Brozović naglašava kako je u iješća. samoglasničkom sistemu upravo značajna pojava zatvorenosti samoglasnika (up. Brozović, 1966: 137). Za tuzlansku oblast Brabec također bilježi isto: „Dugo *a* izgovara se u nekim selima zatvoreno. Ponegdje je tako zatvoreno da se gotovo izjednačilo s dugim *o*“ (Brabec, 2012: 61). Jekavski govor zapadne Bosne (dolina Vrbasa, Banja Luka) daje, također, mnogo potvrda, navodi Dešić (1976: 33), posebno ističući da je poprilično teško odrediti poziciju unutar koje dolazi do zatvaranja ovoga samoglasnika, a navodi primjere u kojima je zatvaranje samoglasnika *a* išlo do granice prelaska u *o*. I Petrović navodi slično, za ovu govornu zonu. U govoru Zmijanja „dugo *a*, bez obzira na to da li je akcentovano ili ne, na znatnom delu ovoga terena pokazuje više-manje jasnu tendenciju ka zatvaranju, pri čemu je to najizrazitije u susedstvu labijalnih konsonanata i sonanata, ali ne i isključivo u njihovom susedstvu“ (Petrović, 1973: 199). Peco navodi i dolinu Jajca i Livno kao mjesta ove samoglasničke specifičnosti: „Nedostaju nam podaci za onu zonu koja se nalazi između Livna i Jajca da bismo na osnovu njih mogli pratiti kontinuitet pojave. Ukoliko i ta zona zna za *a^o*, i u Livnu imamo produžetak vokalske specifičnosti šćakavskih govora“ (Peco, 2007: 152). U ijekavskoštakavskim govorima istočne Bosne, u sjevernom dijelu terena, Jahić navodi zatvorenost boje samoglasnika u govoru Muslimana i Srba, a „to se može tumačiti utjecajem susjednih ijekavskošćakavskih govora, koji ovo pomjeranje (osobitno zatvorenost dugih vokala *a*, *o*, *e*) imaju kao izraženu osobinu“ (Jahić, 2002: 37). Govori zapadne Hercegovine, ikavskoštakavski, ne poznaju ovu samoglasničku osobitost. Peco ističe standardnu artikulaciju samoglasnika, bez pojave otvorenosti ili zatvorenosti: „To je jedna od bitnijih osobina koja odvaja našu ikavštinu od zapadnobosanske ikavštine“ (Peco, 2007: 69). Novoštokavski ikavski govori jugozapadnog tipa, dakle, na samome jugu šćakavskih govora, također ne poznaju ovu osobitost.

Kada je u pitanju zamjena samoglasnika *a* nekim drugim, nije tako česta, ali je bilježimo u riječima slavenskoga i neslavenskoga porijekla.

Mjesto samoglasnika *a* imamo samoglasnik *e*: *nòćes* (Je), *hàmen* (D. Sr), *àkrep* (So), *štèmbilj* (Bi), *ògreda* (Sp); posljednji primjer navode Šimundić, Dragičević, a u govoru ličkih jekavaca

Dragičević to objašnjava analoškim porijeklom prema *ògredak=kamenjar*³³. Peco navodi primjer tuđice *šèrāf, zašeráfiti* u zabilježen u mjestu Turija. (Peco, 2007: 159) Moramo primijetiti da je ovaj primjer rasprostranjen na cijelom bihaćkom području i rijetko se gdje zna za standardni oblik.

U oblicima priloga imamo također supstituciju: *sàde, tàde, svàkude*: „pojava *e* mj. *a* objašnjava se utjecajem pokretnih samoglasnika i prijanjanjem jednog od njih (*a, e*) uz priloške riječi: *òndā - òndār - òndāra/òndāre, tàdā, tàdār – tàdāra/tàdārem*, a prema tome i *tad/tada/tade* i sl.“ (Peco, 2007: 159) Dakle, ova pojava karakteristična je ne samo za bihaćko područje nego i za ikavskošćakavske govore zapadne Bosne. Moramo naglasiti da je u ovim oblicima priloga zabilježena supstitucija u govoru muslimana, katolika i pravoslavaca podjednako.

Zamjena samoglasnika *a* samoglasnikom *o* zabilježena je u primjeru *čòrapa* (Je). Petrović (*Govor Zmijanja*) ovakav oblik vezuje za tursku fonem *çorab < corab < ar. gawrab < per. gūrāb* (Šk. Turc. 164).³⁴ Za govore Bosanske krajine Peco ne navodi ovu pojavu kao čestu, osim u primjeru *bogomi*³⁵, koji je u ovom obliku poznat i centralnim štokavskim govorima, te u primjerima *livoda, dolèko* (Peco, 2007: 158), koje Petrović također navodi kao redovne, a poznate i drugim bh. govorima.³⁶

Zamjenu samoglasnikom *u* imamo u prijedlogu *sa > su* uz zamjenice i brojeve: *sù čīm, sù šēs*. Karakteristika je ovoga područja i zamjena samoglasnika *a* drugim samoglasnicima u muslimanskim osobnim imenima (*Fate, Rifet, Sulejmen, Osmen*) ili u nazivima mjesta (*Izečić*).

3.1.4. Samoglasnik *e*

Samoglasnik *e* u bihaćkome govoru ima jednak izgovor kao u standardnome jeziku, a pronalazimo dva primjera u kojima ono ima nešto zatvoreniju artikulaciju: *pèdèset* (Iz), *ùvèče* (Bi) i to u oba primjera kada nije pod akcentom. Posebnu razliku kod izgovora ovoga samoglasnika uočavamo u govorima bihaćkoga područja i Cazinske krajine. Naime, na području Cazinske krajine nalazimo otvoreno *e* (*ε*), ako je pod akcentom, u dugim slogovima na mjestu staroga prednjega nazala i staroga *e*:

³³ Up. Dragičević, 1986: 49 i Šimundić, 1971: 27.

³⁴ V. Petrović, 1973: 202.

³⁵ Na bihaćkom je području češći oblik *bogumi*.

³⁶ V. Petrović, 1973: 202.

mêso, lêđa, pétak.

Zanimljivo je da ga nalazimo i u dva primjera na mjestu *e* koje je poteklo od dugog jata što svjedoči o apsolutno jednosložnom izgovoru dugog jata zbog kojeg je i došlo do analogije: *sjêno, stjéna.*

Prisutne su i različite supstitucije; prelaz *e* u *a*, i to najčešće iza labijala, potvrđen je u primjerima: *desètaro* (Je), *njàkakvi* (Ka), *njàkvi* (Vr) (od *njèkakvi* kod kojih se sažimaju samoglasnici poslije redukcije praskavog suglasnika *k*), *kod mǎne* (Je), *cipale* (Je), *pǎmatan* (Bi)... Javlja se i u imenima tipa *Ahmat* (Je), *Ahmad* (Ba), *Muhamad* (Br). Zabilježili smo i prilog *prǐja* (*prǐje*) u govoru Skočaja.

U riječima tipa *televízija, kompjùter* dolazi do promjene *-ele > -ala* u primjeru *talavízija* (Br, Sp, Iz, Or), i *e > o* u primjeru *kompjùtor* (Go, Bi).

Prijelaz *e* u *o* redovito bilježimo u primjeru *vrúco* (Bi, Ba, Je, Ka, Žg, So, Go) prema standardnom *vrúce*. U zapadnobosanskim ijekavskim govorima ova promjena zabilježena je u primjeru *đětolna* (Dešić, 1976: 52), a Peco navodi oblik srednjeg roda pridjeva iza palatalnih suglasnika *lòšo* prema standardnom *lòše*. Samo u muslimanskim govorima bihaćkoga područja bilježimo oblike supstitucije samoglasnika *e* u primjerima zamjenica *kǎjō* (Je, Sp), *čǐjō* (Bi), *nǎšō* (Br, Iz).

Alternaciju *e* u *i* imamo i u primjerima priloga *gǎre, dǎle* gdje često bilježimo oblike *gǎri, dǎli* (Bi, Je, Sp, D. Sr, Br, Ja).

Vrlo često bilježimo zamjenu *e* s *i* u obliku glagola i imenice *sěkirati* i *sěkiracija* gdje imamo *sǐkirati* (Tu, Vr, Iz, K-V, Or, Bi) i *sǐkira(n)cija* (Bi, Vi). Peco navodi i primjere *òkrićala se, òprima, rićemo*, koji se javljaju kao posljedica pokolebanog refleksa jata. Primjer *prǐpala se* potvrdili smo u govoru muslimanskoga stanovništva (K-V, Je, Or, Tu), a objašnjavamo ga pojednostavljivanjem prefiksa *pre-*, iako je ovim govorima poznat i obrnut proces.

3.1.5. Samoglasnik *i*

U govorima bihaćkoga područja samoglasnik *i* je najviše podložan redukciji (v. 3.1.11.1.).

Sljedeća osobitost ovoga samoglasnika vezana je za sporadične alternacije u kojima *i > u* *munára*, *i > e*: *mědecĩnska, beciklo* (ali se vrlo često čuje i oblik *baciklo*, gdje je samoglasnik *i* zamijenjen samoglasnikom *a*). I Peco za ikavskošćakavske navodi međusobne zamjene samoglasnika u riječima stranoga porijekla (2007: 59).

Vrlo su poznati primjeri *prèznaj* (K-V), *prèznanica* (Vi), *prècni* 'pritisni' (Je), *preklúči strúju* (Je), *prémirla se* (Br) u kojima umjesto prefiksa *pri-*, imamo *pre-*. Peco navodi još neke primjere i svrstava ih kao tipičnu osobinu ikavskošćakavskih govora zapadne Bosne, a objašnjava ih poremećenim odnosima u refleksima *ě* (2007: 59).

Zabilježen je i primjer *melìõn puta* 'miliõn' (Vi), ali samo jedanput pa ga ne možemo podvesti kao osobitost ovih govora.

3.1.6. Samoglasnik *o*

Pojavu nešto otvorenije artikulacije samoglasnika *o* imamo u primjeru *môramo* (Je, Lo), dok je nekoliko puta zabilježena zatvorenija artikulacija ovoga glasa: *nôs* (Br), *môj* (Or), iako smo mišljenja da i otvorenost i zatvorenost ovoga samoglasnika često ovisi i o govorniku.³⁷

Pojavu supstitucije samoglasnika *u* umjesto *o* bilježimo u nekoliko primjera: *kùfërta* (Je), *dòktūr* (Je, Vi), *kätulīci* (Bi). Za govore Bosanske krajine Peco navodi nekoliko primjera „*un, una, uni, uznoji se čovik*“ (2007: 160) gdje je zabilježio ovu pojavu i to u govoru katoličkog stanovništva; pominje i prilog *unda* na cijelom ovom području, a ističe i nepostojanje ove pojave u primjerima tipa *kunj, nuž*, čije osobine pripadaju jekavskim govorima ove oaze. Mi smo prilog *unda* zabilježili samo u nekoliko mjesta (Tu, Or, Žg, Skoč), od kojih su dva muslimanska, a dva katolička. Prethodno navedene primjere nemamo čak ni u govoru katoličkoga stanovništva.

Brojni su primjeri supstitucije samoglasnika *o* nekim drugim: *e* umjesto *o* imamo u prezentu glagola moći i to u odričnom obliku: *nè mere rúka óvdi*; ukoliko je samoglasnik *o* naglašen, najčešće ne dolazi do supstitucije: *mòreš, mòre*.³⁸

U muslimanskim govorima imamo oblik *grêbĭe* (Go, So, Bi) uz oblik *grôbĭe* (Sp, MB, Ja), dok u govoru katoličkoga stanovništva nema ovakve supstitucije (u govoru katolika samo je jednom zabilježen primjer *grêbĭe* (Žg)). Dešić za ijekavske govore zapadne Bosne navodi sekvencu *ro* (*grôb, grôbĭe*) i jednom zabilježen oblik *grêbĭe* (u okolini Bos. Grahova) što tumači utjecajem katolika ikavaca (up. Dešić, 1976: 40).

Samoglasnik *o* zamijenjen je samoglasnikom *a* u sljedećim primjerima: *apatéka* (Vi, Je), *aperácija* (Br, Or, Vr), *pîva* (Bi, Ka, Žg) i u obliku aorista glagola *òtīci – òdoše – òdaše* (Sp, Je, Vi, K-V).

³⁷ Peco navodi sljedeće primjere zatvorenosti: *bô"gomi, "òna, mô"j, Jó"šani* (2007: 160).

³⁸ Ovakvu pojavu Peco bilježi i u istočnohercegovačkom.

U govoru muslimanskoga stanovništva potvrđeni su oblici *kāj u mēne* 'kao i u mene', *kaj u 'ne žēne* 'kao u one žene' u kojima je došlo do ispadanja samoglasnika *o*, nakon čega samoglasnik *i* prelazi u *j* radi izbjegavanja hijata.

3.1.7. Samoglasnik *u*

Izgovor ovoga glasa jednak je onome u standardnome jeziku, a najčešća specifičnost samoglasnika *u* vezana je za pomoćni glagol *biti* koji vrlo često ima oblike *bīdēm*, *bīdnēm*, *bīdē*, *bīdi* (Bi, Tu, So, Go, Vr, Sp, Je, Vi, Or, Br), gdje je samoglasnik *u* zamijenjen samoglasnikom *i*.

Bilježimo i primjere u oblicima glagola koji imaju infiks *-ni* prema standardnome *-nu*: *mētnili* (Je), *krēnili* (Bi), *pomākni* (K-V) - bilježimo i oblik *pomākanti* (Bi, Žg, Go).³⁹

Učestalost zamjene samoglasnika *u* nekim drugim ipak nije česta, ali u bihačkome govoru navodimo još nekoliko primjera: prilog *blīzu*, pored standardnoga oblika, bilježi i zamjenu samoglasnikom *o*, *blīzo* (Bi, Br, Or); samoglasnik *u* zamijenjen je sonantom *v* u primjeru *àvgust* (Je).

3.1.8. Slogotvorno *r* (*r*, *ř*)

Slogotvorno *r* pojavljuje se u bihačkome govoru u naglašenom i nenaglašenom položaju, u inicijalnoj, medijalnoj ili finalnoj poziciji. Zabilježen je u primjerima koji su karakteristični za većinu štokavskih govora: *křv*, *cřv*, *smřt* (u medijalnoj poziciji), *řđa*, *řvati se* (Žg, Sk, MB, Lo), pored *hřđa*, *hřvati se* koji se najčešće javljaju u govoru katoličkoga i pravoslavnoga stanovništva; u ovim primjerima prvenstveno dolazi do gubljenja fonema *x*; u finalnoj poziciji bilježimo primjer *čètr púta* (Sp), nakon redukcije samoglasnika *i*. U nenaglašenom položaju *r* imamo u primjerima u kojima se prethodno reducirao samoglasnik koji mu posthodi *sākřla* (Je), *vřtèno* (Vi); iz navedenih primjera možemo zaključiti da *ř* može dolaziti u prednaglasnoj i zanaglasnoj poziciji u riječi, u nenaglašenom i naglašenom, položaju: *křcát*, *nájprřvi*.

Slogotvorno *r* može biti dugo i kratko: *dřvo* i *dřvā* (G mn.).

U obliku gl. pridjeva radnoga ženskoga roda se vidi težnja za otklanjanjem slogotvornog *r* pa imamo oblik: *ūmarla* (Bi).

³⁹ Navedeni glagoli javljaju se i u oblicima *mētli*, *krēnli* za koje se pretpostavlja da su reducirali supstituirani samoglasnik *i* umjesto standardnog *u*.

3.1.9. Sažimanje samoglasničkih grupa

Ova pojava se najčešće događa kod nenaglašenih samoglasnika, i to u različitim slučajevima:

- aa → a: *grâ* (VP) 'grah, G jd.'; *snâ* (Sk, Žg) 'snaha';

Do ovakve kontrakcije dolazi nakon gubljenja fonema *x* u govoru katolika i pravoslavaca; iako, u istim govorima, bilježimo i oblik *snâa* u kojem nije došlo do kontrakcije;

- ao → ō: *òšō* (Br, Sp, Vi, Go, So), *rěkō* (Tu, Bi, Ba, Žg, VP), *pòslō* (K-V, Ka), *nàstō* (Bi);
- eo → ō *prějō* (Je);

Sažimanje samoglasničke grupe ao → ō je pojava vrlo karakteristična za naše govore, a u govoru katoličkoga stanovništva bilježimo kontrakciju:

ao → *ā*: *dòšā*, *pòšā*, *rěkā*, *ùzimā* (Sk, VP), u finalnoj poziciji.

Ovakvu pojavu uočio je još Rešetar u ličko-krbavskim govorima, a poznata je i zapadnobosanskim ijekavcima, dok Peco navodi da je ovu osobinu zabilježio u govoru katolika u Dobrenici i Kamenici (ikavskošćakavski govori), a pripada ličkoj govornoj osobini koja se na ovom području osjeća kao strana (up. Peco, 2007: 174). Istina, većinu primjera zabilježili smo u mjestu Skočaj (katol.), što se može dovesti u vezu s uticajem ličkih govora, tj. gdje se finalno *l* vokalizira u *a*.

U svim govorima bihaćkoga područja bilježimo oblik veznika *kō*.

- ao → ā: *zāva* (Žg, Je) gdje je sažimanje prisutno u medijalnoj poziciji, pored oblika iz bosanskog standardnog jezika *zàova*; bilježimo i primjer *sânke* (Vi) u kojem se desila ista pojava, pored oblika *sāvone* (Je) u kojem je, radi uklanjanja zijeve, umetnuto *v*.
- ao → ā: *pòsā* (Sk);

U ovome primjeru dolazi do sažimanja samoglasničke grupe u finalnoj poziciji u obliku imenice *pòsao*. Ovaj primjer zabilježen je u govoru katolika Skočaja, a ne isključujemo mogućnost sažimanja ni u drugim imenicama koje imaju ovakav glasovni slijed.

Potvrđen je i primjer sažimanja kod veznika *kāo*:

Ĭsta si kâ svōja mājka (Sk).⁴⁰

- ae → ē: *jedànēs*, *dvánēs*, *trínēs*;

Ova pojava zabilježena je gotovo u svim oblicima prirodnih brojeva u drugoj desetici.

⁴⁰ O naglasnim posebnostima imenice *mājka* bit će govora u poglavlju o akcentuaciji.

- eo → ō: *dòvō, pèpō, vèsō, dèbō*; potvrđen je i oblik *ũzevo* (Je) u kojem dolazi do umetanja *v*.
- ee → e: ova pojava zabilježena je u odričnom obliku prezenta glagola *htjěti*, u 2. l. jd. *něš to od ne nĩkad čũti* (Bi).
- uo → ō: *mětnō* (Vr), *izō* (Iz);

U oblicima glagolskog pridjeva radnog potvrđena je ovakva kontrakcija, ali su brojni primjeri u kojima do iste nije došlo.

Do uklanjanja *z*ijeva, u nekim od navedenih primjera, najčešće dolazi kontrakcijom samoglasnika (kako smo prethodno i naveli) ili umetanjem sonanata *j* ili *v*:

- *bĩjo* (Or, So), *ũčĩjo* (Vi), *sàstavijo* (Ka), *nàpravijo* (Br) – u oblicima muškoga roda glagolskoga pridjeva radnog;
- *rãdijōn* (Je) – u N. jd. imenice *rãdio*;
- *kamĩjōn* (Br);

Sonant *v* potvrđen je u intervokalnoj poziciji u primjerima glagolskog pridjeva radnog u muškome rodu, *zvãvo* (Je), *dãvo* (Sp), *ũzevo* (D. Sr), pored češćih standardnih oblika.

3.1.10. Sekundarni samoglasnici

U govoru bihaćkoga područja dosta su prisutni sekundarni samoglasnici, i to najčešće u oblicima pokaznih zamjenica:

tâj, tâ, tô ~ otâj, otâ, otô.

Peco (2007: 175) za cijelo područje Bosanske krajine navodi istu pojavu, ističući da su ovakvi oblici nastali analogijom prema zamjenicama *òvãj, òvã, òvō, ònãj, ònã, ònō.*

Zabilježeni su i primjeri sekundarnog samoglasnika *i*: *filim* (Bi), *tãšina* (Je).

3.1.11. Samoglasničke redukcije

U bosanskim govorima potvrđena je česta pojava samoglasničkih redukcija u slogovima koji nisu pod akcentom. Češća je ona u kratkom nenaglašenom slogu, neposredno nakon naglaske. Lisac, kao osobitost zapadnog dijalekta, navodi „vokalne redukcije tipa *udòvca* 'udovica', *kólca* 'kolica' česte su, osobito u sjevernijim bosanskim predjelima, ali i drugdje (npr. govori u splitskom zaleđu)“ (2003: 52). Peco poredi ikavske govore Bosanske krajine „za redukciju neakcentovanih samoglasnika znaju i mnogi drugi govori, pa i oni koji su u osnovici našega

književnog jezika, ali je činjenica da tamo ova pojava nije tako obična i nema takve domete. U ovom govoru može da se redukuje svaki vokal, pod uvjetom da nije akcentovan. Tu se, čak, ne pazi mnogo ni na posljedice te pojave. Otuda i različite morfološke deformacije“ (2007: 167).

U našim govorima izdvajamo dva tipa redukcije samoglasnika:

- a) potpuna redukcija – ne bilježi se posebnim znakom, redukcija nultog stupnja,
- b) djelomična redukcija – bilježi se samoglasnikom u eksponentu.

Redukcija nultoga stupnja vrlo je raširena u govorima bihaćkoga područja, dok je djelomična redukcija nešto manje potvrđena.

3.1.11.1. Samoglasnik *i*

Samoglasnik *i* je zbog svoga položaja (visoki samoglasnik prednjeg reda) najpodložniji redukciji i vrlo je nestabilne artikulacije. Ova osobitost predstavlja tipičnu osobinu govora bihaćkoga područja, ali i ostalih govora Bosanske krajine.⁴¹ Redukcija ovoga samoglasnika može biti djelomična, u različitim kategorijama riječi:

- gl. pridjev radni: *nòsⁱla* (Je), *govòrⁱla* (Bi), *fūrⁱla* (Br);
- imenice: *stànⁱcē* (Vi), *slànⁱnē* (VP), *gòdⁱne* (Sp, Go, So);
- infinitiv glagola: *mìslⁱti* (Ba), *dònijētⁱ* (MB).

Iz navedenih primjera možemo zaključiti da je djelomična redukcija potvrđena najčešće iza naglasaka i vezana je za medijalnu poziciju unutar riječi, osim primjera *dònijētⁱ* u kojem je redukcija potvrđena u finalnom položaju.

Česti su primjeri potpune redukcije nenaglašenog samoglasnika *i*:

- a) u inicijalnoj poziciji ovaj samoglasnik se rijetko reducira. Zabilježili smo jedan primjer redukcije nenaglašenog samoglasnika u riječi *nèkcija* (Vi) 'injèkcija'.
- b) najčešći primjeri redukcije nenaglašenog samoglasnika *i* potvrđeni su u medijalnom položaju:

- u glagolskom pridjevu radnom:

prūžla se, vrátli, gònli, rádla, kúp^{la}, kīsella, vár^{la}, sjèd^{la}. Ovakve primjere bilježimo u gotovo svim istraživanim punktovima, a navedeni primjeri potvrđuju redukciju samoglasnika *i* u zanaglasnoj poziciji.

- u oblicima imperativa:

⁴¹ Up. Peco, 2007.

bjěšte (Bi), *rěcte* (Vi), *doněste* (Vi), *učĩnte* (Vi), *kũpte* (Je).

- u infinitivu:

učĩnti (D. Sr), *pòstti* (Vi), *rànti* (Br) 'Nàma je svàkĩ dān *rànti*.'

- u oblicima imenica:

hàłna (Žg), *stòlca* (Žg), *Kàmenca* (Iz), *pũnca* (Žg), *žẽnca* (Žg), *hòdžĩnca* (Bi), *grànca* (Iz), *varẽnka* (Je, Br, Tu, Žg).

- u oblicima zamjenica i priložnih riječi:

tòlkā, *kòlkā*, *ovolika*, *vòlkā* (u navedenom primjeru potvrđeno je i gubljenje samoglasnika *o* u inicijalnom položaju).

- u oblicima brojeva:

devedēsēt četri (Lo).

c) potvrde za redukciju samoglasnika *i* u finalnom položaju navodimo, također, prema kategorijama:

- u infinitivu:

dôc (K-V), *rêc* (K-V), *unić* (Br) 'úci', *dònit* (Bi). Ovu pojavu ne susrećemo često, a najčešće smo je bilježili u navedenim primjerima. Peco navodi da u ikavskošćakavskim govorima zapadne Bosne, pored običnih oblika na *-ti* i *-ci*, ovakve oblike bilježi „ne baš rijetko“ (2007: 164). Takvu učestalost bilježenja u govorima bihaćkoga područja nismo mogli potvrditi.

- u oblicima imperativa:

Dĩž se òtalēna! (Bi) *Nòs to tāmò!* (Je)

- u obliku prezenta glagola biti u 2. licu jednine kada tvore upitni oblik:

Jēs dōšō? (Vi) *Jēs se pòkajala?* (Je)

- kod veznika *ili*, *ali*, *niti* i čestice *li*:

il tàkō il nĩkākō (Br), *al de tĩ mēni rēci* (Tu), *je l tĩ mēne razũmiš* (Br), *nit jĩde*, *nit pĩje* (Br).

Do reduciranja samoglasnika *i* u ovim primjerima najčešće dolazi u slobodnom, bržem govoru. Na osnovu iznesenoga materijala možemo zaključiti da je samoglasnik *i* podložan redukciji najčešće u zanaglasnoj poziciji, vrlo rijetko prije. Svi navedeni primjeri se mogu potvrditi i u punom obliku, iako je u slobodnom govoru teže potvrditi nereducirani samoglasnik *i*. Ukoliko se ovaj samoglasnik nađe u susjedstvu sonanata, on se reducira (kao i samoglasnik *u*) čime izaziva još jednu promjenu – pojavu da slogotvornu funkciju na sebe mogu preuzeti ostali sonanti, a najčešće *r*, *n*, i *l*, a kako navodi Peco, i ostali suglasnici: „Neki ispitivači bosanskih govora ukazuju na mogućnost proširenja broja slogotvornih glasova i u toj zoni našega jezika.

Tako D. Petrović za govor Muslimana na području Prijedor – Ključ kaže da se kao posljedica redukcije vokala 'bitno menja struktura reči, tako da se u funkciji nosioca sloga, mogu pojaviti skoro svi sonanti, pa čak i šumni konsosnanti (*čīštla, čēsštla*)“ (2007: 169). Istu pojavu navodi i za govor Zmijanja, kao i jekavske govore zapadne Bosne.⁴²

Za ikavskošćakavske govore zapadne Bosne potvrđeni su primjeri u kojima se, kao posljedica redukcije nenaglašenih samoglasnika (ne samo *i* nego i ostalih) može pojaviti slogotvorno *r*: „*břte, sřdžàza* (...) pa i *přčekaj* gdje je redukovano akcentovano *i*“ (Peco, 2007: 170), ali i drugi suglasnici „*dřlt, Sěłm, (...) vřdt, (...) tràžt, (...)* što se javlja pored: *zapàllo se, nasèlli se* (...), odnosno: *Vřnca, ùnče*“ (Peco, 2007: 171).

U ovim primjerima ni Peco ne isključuje mogućnost proširenja broja slogotvornih glasova što bi bila posljedica unutarglasovnih izmjena, ali, isto tako, postavlja pitanje da li je svaki suglasnik koji se nađe u poziciji da bude nosilac sloga slogotvoran. „Ja sam na takve slučajeve posebno obraćao pažnju i došao sam do zaključka da u većini takvih primjera imamo smanjenje slogova. (...) Dakle, redukcija vokala može da prouzrokuje pojavu slogotvornih suglasnika, ali to nije obavezno“ (Peco, 2007: 171).

I u govoru bihaćkoga područja zabilježili smo primjere slične Pecinim. O pojavi slogotvornog *r* prethodno smo govorili (v. 3.1.8.), a potvrđeni su sljedeći primjeri:

- *musřmāni* (Je), *dřgnt* (Žg), *bránla se* (Br);
- *mòlla Bòga* (Je);⁴³

3.1.11.2. Samoglasnik *u*

Samoglasnik *u* kao visoki samoglasnik zadnjeg reda također je podložan redukciji. Djelomičnu redukciju ovoga samoglasnika u govoru bihaćkoga područja nismo zabilježili, što ne znači da se ne pojavljuje. Ni iz Pecina materijala za govore zapadne Bosne ne možemo navesti primjere djelomične redukcije, budući da ih on tako i ne bilježi.

Potpuna redukcija ovoga samoglasnika potvrđena je u sljedećim primjerima:

⁴² Navodeći Ivšičevo (*Posavski*) i Vukovićevo (*Kreševsko-lepenički i imljanski*), Peco navodi dva mišljenja o pojavama nakon redukcije nenaglašenoga samoglasnika *i*: „Petrović i Dešić su skloni da tu vide mogućnost proširenja broja slogotvornih suglasnika, Vuković, iako ne isključuje ni tu mogućnost, tu prije vidi produženje kvantiteta prethodnog samoglasnika“ (2007: 170).

⁴³ Dešić navodi pojavu dva sonanta (*l* i *n*) nakon redukcije samoglasnika *i* koji se „artikulišu tako što se na izgovor prvog elementa nastavlja izgovor drugoga, tako da nemamo dva odvojena sonanta, nego po jedan sonant sa produženom artikulacijom“ (1976: 66).

uvèntlo (Lo), *ùginla* (Lo), *ùjtru* (Bi) (pored prijelaza o > u u finalnom položaju riječi), *brĩnli se* (Ka), *zĩnli* (Ka), *okrénli* (Bi), *stĩsli* (MB), *svànlo* (Žg), *žèldac* (Je);

Prema navedenim potvrdama možemo zaključiti da se redukcija samoglasnika *u*, slično kao i redukcija *i*, javlja u zanaglasnom položaju, i to najčešće u prvom slogu poslije naglaska, osim u primjeru *ùjtru* gdje je *u* reducirano nakon naglaska.

Peco navodi primjer redukcije u enklitičkim oblicima zamjenica „*štà m bĩ? štà s m urádla?*“ (2007: 166).

3.1.11.3. Samoglasnik *e*

Samoglasnik *e* izgubljen je u nekoliko oblika: *òkrći* (Br), *matrijāl* (Je), *pedèst māraka* (Je). Dakle, potpuna redukcija samoglasnika *e* potvrđena je u medijalnom položaju u oblicima imenica, glagola, brojeva, ali i u stranim riječima (*matrijāl*).

Djelomičnu redukciju ovoga samoglasnika potvrdili smo u finalnoj poziciji kod glagola:

čĩstl^e (Bi), *stàd^e plākati* (MB);

U govoru katoličkoga stanovništva, pored gubljenja fonema *x* u inicijalnom položaju, gubi se i samoglasnik *e* u finalnom, pa redovito imamo oblik *àjd mi réci* (Žg), kao i u prilogu *vĩšē* gdje se javlja oblik *vĩš mi je dōsta* (ovaj primjer potvrđen je u svim govorima bihaćkoga područja).

U govoru bihaćkoga područja bilježimo i oblike koji su nastali poslije redukcije samoglasnika *e*, npr. *Kũš sàdē?* 'Kud ćeš sad' (Iz), *Kũš vámo?* 'Kuda ćeš ovamo' (Vi) i sl. Nakon što je samoglasnik *e* izgubljen iz enklitičkog oblika glagola, dolazi do određenih fonetskih promjena, a slične pojave pronalazimo kod Ivšića (1911) i Pece (2007) koji ovu pojavu objašnjavaju blizinom suglasnika *ć* i *š*, nakon reduciranog samoglasnika *e*: "Pošto je prvi afrikata, i kao takav sadrži u sebi elemente frikativa, došlo je do njegove redukcije, nakon čega je ostao samo suglasnik *š* kao obilježje glagolske enklitike. Kada ovaj suglasnik nije mogao u ovoj poziciji sam da tvori slog, on se priklonio prethodnom prilogu i s njim srastao. Istina, u nekim slučajevima je još ranije moglo doći i do fonetske deformacije u obliku priloga. Takav je slučaj, recimo, kod priloga *kuda/kud*, *kada/kad* i sl. Kod ovih priloga, a u vezi s afrikatom *ć* iz glagolske enklitike: *ćeš*, došlo je do redukcije krajnjeg okluziva: *kad ćeš* : *ka ćeš*, *kud ćeš* : *ku ćeš*, što je vodilo ka oblicima *kaš*, *kuš* u kojima je došlo do stapanja priloške i glagolske riječi" (Peco, 2007: 166).

Nalazimo potvrde za oblike glagola *htjèti* gdje se paralelno, uz redukciju *ć* pri brzem izgovoru (isto kao u prethodnim primjerima) reducira i *e*:

ćeš → š: svè š mi dòniti (Go)

hoćeš → hōš: hōš pòniti sebi? (Or)

Ćurković (2014) za govor Bitelića (Hrvatska) koji pripada novoštokavskom ikavskom dijalektu, navodi oblike u kojima se eliminira samoglasnik *e* u oblicima glagola *hijèti* „npr. prez. 2. jd. òš, niječ. *nêš*; i glagola *mōc*: *mōš*“ (2014: 50), a koji su potvrđeni na širem području. Ističe da ih brojni autori podvode pod redukcije samoglasnika *e* (Šimundić, 1971; Kurtović Budja, 2009; Menac Mihalić, 2005), iako se radi o *allegro oblicima*.⁴⁴ Složit ćemo se s navedenim nazivljem pa ćemo posljednje navedene primjere u govoru bihaćkoga područja imenovati tzv. *allegro oblicima*.

3.1.11.4. Samoglasnik *o*

Za razliku od prethodnih samoglasnika čije se redukcije uglavnom pojavljuju u postakcentskom položaju, samoglasnik *o* čini specifikum reduciranosti u prednaglasnoj poziciji u riječi:

- prilozi: *nàkō* (onàkō), *vàkō* (ovàkō), *vāmo* (òvāmo), *vlikō* (ovolikō), *vlišnī* (ovolišnī);
- zamjenice: *òvī*, *òvā*, *òvō*, *ònī*, *ònā*, *ònō* i to najčešće ako im prethodi prijedlog *u*.

Kūš u vā dōba? (Bi)

Vīdla u vē žène. (VP)

Hàj u nū sōbu pa vīžāj. (Or)

ili u drugim oblicima zamjenica, također, iza prijedloga *na*, *po*:

Kād òdēmo nà nāj svīt... (Je)

Dóži pó nū svòju ràngu! (Vi)

Redukcija samoglasnika *o* pojavljuje se u zanaglasnom položaju u rijetkim oblicima riječi:

nà 'v'me plàtou (Sp) (reduciran je i samoglasnik *o* u inicijalnom položaju kada je pod akcentom - *òvome*).

Vrlo su česte potvrde redukcije u vezniku *něg* (něgo): *Něg tí gònīš po svôm.* (Br)

⁴⁴ *Allegro oblici* bi bili „oblici u kojima ne dolazi do redukcije, nego su to drugi oblici riječi, koji su skraćeni, što zbog brza izgovora, što zbog česte upotrebe“ (Ćurković, 2014: 50). U hrvatskoj dijalektološkoj literaturi, kako navodi Ćurković, iste pojave opisane su kao redukcije više samoglasnika. Isto se imenuju i u bh. dijalektološkoj literaturi.

3.1.11.5. Samoglasnik *a*

Djelomičnu redukciju samoglasnika *a* zabilježili smo u finalnom položaju, *svíć^a* (Je), a potpuna je potvrđena u više primjera. Bilježimo primjer koji je poznat svim govorima zapadne Bosne,⁴⁵ u kojem je reduciran samoglasnik u prednaglasnoj poziciji, *Mèriki* 'Americi' (Br).

Reduciran je i u nekim riječima stranoga porijekla, također u inicijalnom položaju:

Öndā pöpijēm spirīn i *vīš nīsam glānna*. 'aspirin' (Je)

Redukcija samoglasnika *a* u medijalnom položaju najčešće je potvrđena kod glagola i to u glagolskom pridjevu radnom, ž.r.:

nagòvārla ga (Ba), *kázla mu* (Tu), ali i futuru: *sād éu ja tèbi, cèri, kázti* (Br).

Na osnovu iznesenih potvrda može se zaključiti da su samoglasničke redukcije, kako u govorima sjeverozapadne Bosne, tako i u bihaćkome području, vrlo prisutna pojava. Najpodložniji redukciji je, svakako samoglasnik *i*, i to u medijalnoj poziciji, poslije naglaska (*vrátli, gònli, rádla, kúpila, kīsella, vārla, sjèdla, donèste, pòtti, Kāmenca, pūnca, hòdžīnca*) u različitim oblicima riječi. Ostali samoglasnici se znatno manje reduciraju, pretežno poslije naglašenoga sloga, osim samoglasnika *o* gdje bilježimo brojne potvrde redukcije pred akcentom: *nàkō, vākō, vāmo, u vā dōba*.

Postoji još nekoliko primjera karakterističnih za govore bihaćkoga područja. Neke smo već naveli (v. 3.1.11.3.), a potrebno je istaknuti i primjer *kōće* 'kod kuće' (Br, Je, D. Sr, Vi, Tu, Ka, Iz), koji smo bilježili samo u govoru muslimanskoga stanovništva. Isti primjer navodi i Peco, objašnjavajući postanak: „Prvo je u prijedloškoj sintagmi došlo do redukcije jednog od dvaju zadnjonepčanih okluziva: *kod kuće – kot kuće – kot uće*, poslije je došlo do redukcije neakcentovanog kratkog *u* iz imeničkog oblika što je dalo *kotće*, zatim je uslijedila redukcija okluziva ispred afrikate da bismo na kraju svih tih glasovnih izmjena dobili oblik: *koće*“ (2007: 167). U frekventijim oblicima ovakva pojava rezultat je bržeg i ležernijeg izgovora, pa bismo i ovaj primjer mogli pripisati tzv. *allegro oblicima* (v. 3.1.11.3. f. 43).

3.1.12. Navesce

U govoru bihaćkoga područja javljaju se oni navesce koji su poznati i širim govornim oazama – *a*, *e* i *u* (vrlo rijetko).

Najčešće se javlja samoglasnik *a* i to u dvojakim formama:

⁴⁵ Bilježe ga i ostali bh. govori.

kùd – kùdā, po svùd – po svùdā, sād – sādā.

Samoglasnik *a* javlja se u priloškim oblicima:

Kad bûdēš òpēta dōlazio. (Je)

Primjer *òpēta* vrlo često možemo potvrditi i u obliku *jòpēta* (Iz, So, Je, Ka, Br, Bi) s protetskim *j*. (više u poglavlju 3.3.3.)

Dòsada se lîpše živlo. (Vi)

Njèkada se išlo na bûnār. (Sp)

Samoglasnik *a* potvrđen je i u zamjeničkim i pridjevnim oblicima:

Da ti čùjēš ñìhā kàko pìvaju. (D. Sr)

U móga sîna sve divōjke, tàke kàj i ti. (Vi)

Samoglasnik *e* se javlja u oblicima zamjenica i priloga:

Povèdēm i ñìke u kòlo. (Je)

Nějmaš ti s kíme òtići. (Br)

Ñikadē se vîš neću žènti. (Je)

Samoglasnik *u* potvrđen je samo u jednome primjeru, u govoru pravoslavoga ispitanika (Lo) u lokativu jednine zamjenice *nāš*:

U nāšemu je mjèstu svè izgòrlo. (Lo)

Za ovaj samoglasnik kao navezak nemamo više potvrda.

3.1.13. Zaključna razmatranja o konsonantizmu

Konsonantizam govora bihačkoga područja ne odstupa znatno od tipičnih osobitosti konsonantizma zapadnoga novoštokavskog ikavskog dijalekta. Svakako, izdvaja se i svojim osobitostima koje su, u nekoj mjeri poznate i susjednim govorima, a ponekad čine i specifikum:

- zatvorenost samoglasnika *a* dugome slogu *ā* (*dāna* (Je), *zāštitu* (Je), *stvāri* (Vi), *znādem* (Br), *iškólāti* 'iškolovati' (Br).

Ova se pojava rijetko bilježi kod ostalih samoglasnika, a posebnost čini pojava otvorenog *e* (*ε*) u govorima Cazinske krajine koja se, u toj mjeri, ne potvrđuje u bihačkome govoru. U našim primjerima zabilježili smo nešto zatvoreniju artikulaciju ovoga samoglasnika u navedenim

punktovima. Iako se radi o veoma bliskim govornim tipovima, ova specifičnost ih itekako odvaja.⁴⁶

- potvrđene su i brojne supstitucije samoglasnika:
- *nòćes, apatéka, cipale, pãmatan kòjō, čijō, mēdecīnska, kàtulīci, kàj u mēne, bīdēm, bīdnēm, bīdē, bīdi, krēnili;*
- bilježimo sažimanja samoglasničkih grupa kod nenaglašenih samoglasnika:
- aa < a: *grâ* (grāh, G jd.); *snâ* (snāha); ao < ō: *òšō, rēkō*; ao > ā: *ùzimā*; ao < ā: *zāva*; ao < ā: *pòsā*; ae < ē: *jedànēs*; eo < ō: *dòvō, dēbō*; uo < ō: *mētnō*;
- osobitost bihačkog govora predstavlja redukcija visokog samoglasnika prednjeg reda, najčešće u slogu koji nije pod akcentom:
- *nòs'la, gòd'nē, mīsl'ti, dònijēt'* gdje je samoglasnik *i* djelomično reduciran i
- *gònli, kúp̌la, kīsella, vářla, donèste, učĩnti, pòstti, Kàmenca, žē̌nca, hòdžĩ̌nca, kòlkā, ovalika, unić* (úći), *il tàkō il nīkākō*;

Ova pojava poznata je i mnogim drugim govorima. U bh. dijalektološkoj literaturi javlja se kao osobitost ikavskih i ijekavskih govora.⁴⁷

- i ostali se samoglasnici reduciraju, ali u nešto manjem obimu od samoglasnika *i*. Nakon brojnih samoglasničkih redukcija, pojavljuju se slogotvorni suglasnici, kao i oni s produženom artikulacijom.
- potvrđeni su primjeri umetanja glasova *j* i *v* radi uklanjanja zijeve (pored kontrakcije);
- bilježimo primjere sekundarnih samoglasnika (najčešće samoglasnika *o*), kao i pokretnih samoglasnika (najčešće *a* i *e*);
- slogotvorno *r* može biti dugo i kratko: *dř̌vo* i *dř̌vā* (G mn.);

Cjelokupno razmatranje problematike konsonantizma u govorima bihačkoga područja upućuje na zaključak da je potvrđena slobodna distribucija samoglasničkih fonema, sa svim navedenim osobitostima koje bihačko područje svrstavaju u novoštokavske ikavske govore.

⁴⁶ Govori Cazinske krajine vrlo su zanimljivi i na ostalim jezičnim nivoima, posebno na leksičkom, budući da obiluju specifičnim leksičkim obilježjima čime bi se, i na ovaj način, razlikovali od govora bihačkoga područja.

⁴⁷ Jahić, *Ijekavskoštakavski*, Peco, *Istočna Hercegovina*; Brozović, *Fojnica*, Halilović, *Tuholj*, a kao tipičniju pojavu navodi je Peco u ikavskošćakavskim govorima zapadne Bosne.

3.1.14. Refleksi jata

Prostor sjeverozapadne Bosne, u koji spada i bihaćko područje, oduvijek je bio na razmeđi različitih kultura i civilizacija, a time i različitih govornih struja. O porijeklu stanovništva već je prethodno bilo govora, a ovdje ćemo samo napomenuti da je bihaćko područje, u vrijeme velikih migracija, naseljavano kako iz različitih dijelova Bosne, tako i iz drugih zemalja regije. Sve to ima veze i s potvrdama refleksa staroga *ě*, posebno kod pravoslavnoga stanovništva koje se posebno diferenciralo i sačuvalo govorne karakteristike doseljenog kraja. „Srpsko stanovništvo ovamo je došlo iz južnih, jekavskih krajeva i sve do danas je sačuvalo tu svoju govornu karakteristiku. Prije dolaska Turaka u ove krajeve tu nije bilo jekavaca, ali i sve jekavske migracije ka zapadu uslijedile su poslije gubljenja nezavisnosti naših srednjovjekovnih država“ (2007: 179), navodi Peco za područje Bosanske krajine. Kada je vršeno istraživanje ovoga područja (1968), u obzir su uzeti samo ikavski govori zapadne Bosne „ovdje je riječ isključivo o ikavsko-čakavskom govornom tipu Bosanske krajine i zbog toga jekavska sela nisu bila u planu mojih posjeta. Na svu sreću taj govorni tip, upravo govor tih sela u ovoj zoni Krajine, obišao je M. Dešić i opisao ga u svom radu (*Zapadnobosanski*)“ (Peco, 2007: 180).⁴⁸

Nadalje, Peco iznosi podatke o zamjeni ovoga samoglasnika prema pisanim dokumentima nastalim na istraživanom području koji datiraju iz predturskoga i turskoga perioda. Za predturski period Peco navodi nepostojanje potvrda za jekavsku zamjenu refleksa *ě* u pisanim dokumentima, što može biti posljedica pisarske tradicije (budući da su pisari obično dovođeni iz drugih krajeva pa se često vjeruje da nisu donosili realnu sliku govornoga područja) ili sumnje da je ovo područje nekada bilo čakavsko prema čakavskim govorima koji znaju za istu pojavu.⁴⁹

⁴⁸ Od naselja koja pripadaju bihaćkome području, Dešić navodi dva: *Stjenjani* i *Hrgar*. Prema popisu stanovništva iz 1991. godine, selo Stjenjani naseljavalo je 57 stanovnika, od toga 56 pravoslavaca. U vrijeme Dešićevog istraživanja broj stanovnika je bio oko 200. Danas je selo nenaseljeno. Slično je i sa selom Hrgar, koje je, također, nakon ratnih zbivanja, ostalo pusto.

⁴⁹ Peco navodi i primjer za nejedinstvene reflekske *ě* nekih čakavskih govora koji umjesto *ě* imaju *e* ili *i*, a objašnjeni su „poznatim zakonom Mejera i Jakubinskog. Po tom zakonu stari samoglasnik *ě* kada se našao pred nekadašnjim tvrdim suglasnicima: *t, d, s, z, l, n, r*, iza kojih ne stoji nenepčani vokal ili nenepčani konsonant, prelazi u nekim govorima u samoglasnik *e*. Samoglasnik *i* mjesto *ě*, po tom zakonu, imamo u tim govorima kada se taj samoglasnik nalazio pred ostalim, tj. nenepčanim konsonantima, kao i onim naprijed navedenim, ako je iza njih bio nenepčani vokal“ (Peco, 2007: 178).

Budući da smo se bavili istraživanjem govora bihaćkoga područja, muslimanskog, katoličkog i pravoslavnog, bit će riječi o ikavskim i ijekavskim govorima – odnosno, kakve su zamjene ovoga samoglasnika s obzirom na pripadnike različitih vjeroispovijesti, ali i na udio jednih i drugih govora prema današnjoj slici stanovništva našega područja.

U uvodnome dijelu rada smo rekli da bihaćki govor pripada novoštokavskom ikavskom dijalektu čije je glavno samoglasničko obilježje ikavski refleks jata. „On je, međutim, često nedosljedan pa se javlja i pokoji ekavizam (*železo, cesta* ili *testa, zenica, koren, starešina, brezovina, ozledit, zanovetat, obe*) ili (i)jekavizam (*tijesto, sijeno, vijenac, neki, čeo 'htio'*). Međutim, u pogledu od čistog ikavizma neujednačenosti su vrlo znatne, pri čemu se zapadnobosansko i ličko područje prilično izdvajaju brojnošću neikavizama. Čak se može pomisliti da ikavska zamjena zapadnoštokavskog diftonškog jata nije u zapadnoj Bosni bila provedena dosljedno kao drugdje na ikavskim terenima“ (Lisac, 2003: 51).

S obzirom na ovakvo stanje u govorima, dat ćemo potvrde i zaključke za:

- a) ikavski refleks *ě*
- b) (i)jekavski refleks *ě*
- c) ekavski refleks *ě*

Kada je u pitanju samo porijeklo, ikavizam se smatra zapadnom osobinom „koji je dobiven i prijelazom zatvoreng *e*⁵⁰ u *i* i prevladavanjem prvog dijela diftonga *ie*, ali danas ne možemo sigurno znati kako se je upravo odvijao taj proces na pojedinim terenima“ (Lisac, 2003: 60).

3.1.14.1. Ikavski refleks jata

Za ikavske potvrde jata navodimo dio potvrđenih primjera koji su osobiti za naše istraživano područje:

vătk, ũspili bi, gŕri, pŕvalo se, lŕpše, stídŕlo se, síću, osŕko, lípo, lŕpša, dŕli, gŕri óvdi, sŕkira, smídeš li, prigŕriti, năjide se, ũ cvŕću, cvŕće, túdi, nèži, dído, đđd, lŕvo, klŕšta, pŕšice, pŕbiglo, mlŕko, vŕtar, zvŕzda, žŕvili, presŕci, cídit, cípat, đŕvŕ, nèvŕsta, vríme, đŕvŕjka, vrŕća, dolíkana, prŕko, pŕprŕko, u nŕdra, zamišam, ŕtirala, prŕlitos, lítos, prŕpade se, ne rázumŕm te, namišćala se, ũmŕš ti čŕtati, năjlŕši, vrđdna, lŕšnjăci, izlŕći, mlŕko, săv svŕt,

⁵⁰ „Upravo je zatvoreno *e*, kao i zatvoreno *o* (od stražnjega nazala), *šwa* (od poluglasova) i samoglasno *ŕ*, bilo nestabilnim glasom, pa je baš sudbina tih jedinica najbitnije označila stvaranje dijalekata u 2. razdoblju našega dijasistema, recimo od 13. do 15. stoljeća“ (Lisac, 1999: 22).

ríðak, prìvarla, grihòta, nóndi, dvî, svîtovala, sìme, sílo, vîtar, kòlino, podílti, rîpa, ùmrila;

Svi navedeni primjeri potvrđeni su najviše u govoru muslimanskoga stanovništva, dok su u govoru katoličkoga djelomično potvrđeni. Naime, govori katoličkoga stanovništva većinom daju potvrde ikavske zamjene u dosta manjem broju primjera:

lípo (Žg), *sìkira* (Žg), *mliko* (Žg), *živili* (VP), *lipòte* (Go), *divōjka* (Sk), *dvî* (Sk), *podílti* (Žg), *rîpa* (Sk). Najveći broj ikavizama bilježimo u katoličkom selu Skočaj (graniči s ličkim govorima).

Primjere ikavske zamjene *ě* navodimo sljedećim redoslijedom:

ě > ĭ:

stídĭlo se, síĭĉu, lípo, smídeš li, cvíce, túdi, dído, lĭvo, klíšta, mliko, zvízda, živili, presíci, cídit, cípat, vríme, príko, zamišam, te, namišćala se, vrídna, izlíĉti, sāv svît, ríðak, dvî, sílo, podílti, tísna, odríšti, zădrĭmo, što s blĭda, nămĭnla, klíšta, lĭn, drĭnjci, nĕmoj se gríšti, odníti, doníti, donĭla, lĭvĭ, sĭno, snĭga;

ě < ĭ:

ùspili bi, gòri, pĭvalo se, lĭpše, osĭko, lĭpša, dòli, gòri, sìkira, prigòriti, năjide se, nĕži, đĭd, pĭšice, pòbiglo, vîtar, đĭvĕr, nĕv'sta, divōjka, vrĭća, nĭdra, pròlitos, litos, prĭpade se, năjlipši, lĭšnjăci, prìvarla, svîtovala, sìme, rîpa, tĭšnjĭ, pĭvati, ĉĭpke, pĭsmu, pòli vrĭlom vòdom;

Potrebno je napomenuti da smo većinu ikavizama zabilježili u bihaćkim selima. U naseljima koja su bliže gradu potvrđen je manji broj ikavizama, slično kao i u govoru katolika. Međutim, neki od navedenih ikavizama prisutni su i u govoru katolika i pravoslavaca bihaćkoga područja: *sìkira, sikirácija, sìkirati se*.

Peco navodi i one primjere (*donio – donijo, nisam, grijati, stariji, dobrih...*) koji su danas karakteristični i za ijekavske govore i za standardni jezik, a koji, svakako ne predstavljaju osobitost samo ikavskih govora. Fonetske promjene samoglasnika *ě* u ikavskim govorima išle su drukčijim putem, za razliku od ijekavskih, nisu zavisili od pozicije u riječi toga glasa. „Tamo je upravo od fonetske pozicije zavisio refleks ovoga staroga vokala, up. *voljeti : volio, sjetva :*

sijati, Bijeljina : biljeg, a negdje i u tom narječju imamo rezultate analoških uopštavanja: *naših – dobrih; dobrih – naših* i sl. U ikavskim govorima, dakle, imamo normalnu fonetsku zamjenu *ě* samoglasnikom *i* i tamo gdje se u ijekavskim govorima javljaju *ije* ili *je*, ili gdje je analoškim putem uopšten samoglasnik *i*“ (Peco, 2007: 195).

Dešić unutar ijekavskih govora navodi ikavizme koji su tipični i za ikavske govore. „Mnogo je veća grupa primjera u kojima se refleks *i* razvio od *ě* fonetskim putem. Tako je *ě* dolazio i a) ispred *j*, b) ispred *lj*, v) ispred *đ*, g) ispred *o<l*“ (Dešić, 1976: 122).

U tu grupu bi išli i naši ikavizmi koji su obični i u ijekavskim (i nekim ekavskim) govorima, ali neki i u standardu.

Fonetske ikavizme bilježi i govor bihaćkoga područja:

- *vǐdio, vǐdijo, grǐje, zrǐju*;
- *nědǐla, nědǐla, nědǐla*,⁵¹

U ovu skupinu Peco ubraja i potvrđeni primjer *zabiližiti*, čiju potvrdu nemamo u govoru bihaćkoga područja.

U govoru muslimanskoga i katoličkoga stanovništva potvrđen je ikavski oblik glagola *jěsti* u glagolskom pridjevu radnom:

jǐla (Je, Sp, Br, Žg), *jǐo* (Sk, Kr),

u oblicima infinitiva:

jǐsti (Sk),

i prezenta:

jǐdem (Je).

Oblik ovoga glagola potvrđen je i s umetnutim *v* u glagolskom pridjevu radnom, m. r. *jěvo* (Je, Br).

Refleks *ě* u korijenskim morfemima:

zǎditi, dǐd, ujǐdati, grǐhota, bǐsan, cǐditi, lǐkovi, cǐpait, cvǐće, dǐliti, dǐvǒjka, lǐp, lǐto, mlǐko, prǒlǐće, sǐkira, lǐšnjǎk, mǐnjati, namǐšćati, nǐma, pǒprǐko, ũrǐtko, naslǐdla, ždrǐbe, trǐska;

- u tvorbenim morfemima imenica: *kǒlino*;

- u tvorbenim morfemima glagola na kraju infinitivne osnove: *grmǐti, lětǐti*;

- u finalnom položaju priloga: *gǒri, dǒli*⁵², *pǒslǐ, óndi, nǐgdi*;

⁵¹ Samoglasnik *i* je potpuno reduciran. Istu promjenu bilježimo i u primjeru *ponědǐlak*, ali redovito je *ponědǐlkom*.

⁵² Peco navodi da se i u primjerima *gori* i *doli* dobilo fonetskim putem, kao i u svim derivacijskim likovima toga priloga. Isto je i u bihaćkome govoru. Brozović u govoru Fojnice to objašnjava ovako „primjeri *gore* i *dođe* imaju etimološki jat, ali su pod utjecajem srodnih po postanju priloga s *i* umjesto jata“ (2007: 54).

- u oblicima brojeva: *dvî*;

U prefiksima je često potvrđen ikavski oblik:

- *prîbrati, prîslatko, prîslāno, prîlîpo* (Sk), *prîmrîšla, prîpala*.⁵³

Navodimo još neke osobitosti koje je bilježio Peco u ikavskošćakavskim govorima, u odnosu na današnju sliku govora bihaćkoga područja:

U skupini *gně* bilježi skupinu *gnji-* i oblike *gnjizdo* (Peco), *ugnjîzdila se* (bihaćko, muslim.) gdje je skupina *gn > gnj*. Peco ovu pojavu objašnjava prvo „kao rezultat ukrštanja dvaju raličitih govora i različitih fonetskih likova ovog leksema: *gnizdo* i *gnijezdo/gnjezdo* = *gnjizdo* (Peco, 2007: 200). Drugo moguće objašnjenje bilo bi mujiranje sonanata *l* i *n* kada se nađu u vezi s samoglasnikom prednjeg reda. Ovakvu pojavu bilježe i jekavski govori ove govorne zone, npr. Peco navodi primjer govora Zmijanja u kojem je prisutna izmjena sonanta *n* u vezi sa zadnjonepčanim okluzivom *g*: *gn=gnj*, te kod Šimundića (Imotska krajina i Bekija) gdje *gn, kn > gnj, knj* (up. Peco, 2007:200).

Oblici pomoćnog glagola *htjěti* zabilježeni su u više oblika:

- *ščěo, ščěvo, ščěla*;
- *ćeo, ćevo, ćela*;
- *ćio, ćila*;
- *htjěo*.

Prvo, za oblike *ćeo, ćevo, ćela* može se zaključiti da su ih ikavci zapadne Bosne preuzeli iz jekavskih govora u kojima je *tje > će* nastalo jekavskim jotovanjem, nakon što je *h* izgubljeno iz izgovora, *hteo – teo – ćeo*. Ovakve oblike bilježi Petrović u govoru Zmijanja, dakle u jekavskoj oazi ovoga područja Bosne. Naš govor bilježi primjer s umetnutim sonantom *v* u medijalnoj poziciji, *ćevo*. Za ove primjere Peco navodi da ih u govoru Bosanske krajine bilježi u govoru pravoslavnog stanovništva, a naš materijal s bihaćkoga područja ove oblike bilježi i u govoru muslimanskoga stanovništva, ne često, ali se mogu čuti. Oblici *ćio, ćila* koji imaju ikavsku formu prema Pecinu mišljenju nametnuti su oblici izvedeni od jekavskih *ćeo, ćela* (up. 2007: 198). Oblici *ščeo, ščevo, ščela* pokazuju stabilnost sekvence *šč*, a o obliku *htjěo* v. 3.1.14.2.

⁵³ U bihaćkome govoru češće bilježimo primjere gdje je prefiks *pri-* zamijenjen oblikom *pre-*: *prěznaj, prěznanica, preključī strīju*.

Prema primarnoj zamjeni *ě* u ikavskošćakavskim govorima zapadne Bosne „trebalo bi očekivati priloške likove s *-di*: *gdi*, *negdi* i sl.“ (2007: 199). Oblik *-di* bilježimo samo u govoru katoličkoga stanovništva (Žg, Sk, Za) *Dĩ si?* (Sk) *Dĩ je tó?* (Za) i to ne dosljedno, nego uz oblik *žě*⁵⁴ koji je karakterističan za cijelo bihačko područje: *Žě su mĩ stvári? Tu něže. Túde něže. Túdi něži. Túde něži*. U prilogima obično imamo ikavsku formu (*túdi*, *óvdi*, *óndi*), iako se bilježi i ekavska, posebno u govoru pravoslavnog stanovništva (Lo): *óvde*, *túde*, *něgde* i dr. Zanimljiva je pojava da u govoru istoga ispitanika bilježimo ikavsko-ekavsku formu: *túde něđi* (Ka); *túdi něđe* (Je).

Za ikavskošćakavske govore Bosanske krajine Peco navodi oblike *rić*, *rikla* za koje konstatira bilježenje u većini mjesta, a objašnjava na sljedeći način: „Osnova je, kao što se zna, sa *e*: isp. u staroslov. rešti-*rekq*. Samoglasnik *i* u našim primjerima mogao se uopštiti prema oblicima aorista, koji su imali *ě*: *rěhь-rijeh*, a prema kojima još od ranije imamo pojavu *ě* u infinitivu, i u oblicima koji se tvore od njega“ (Peco, 2007: 201). U našem istraživanju bihačkoga područja nije se našla nijedna potvrda ovoga oblika.

Oblik glagola *sekirati*, kao i oblik imenice *sekirácija* redovito imaju ikavsku formu, *sikirati-sikirácija-sikirancija* u gotovo svim istraživanim punktovima (Bi, Vi, Or, Ka, Žg, Sk, Je, Iz, So, Go). Radi se o riječima stranoga porijekla koji u osnovi imaju *e*, tal. *seccare* (2007: 201).

3.1.14.2. (I)jekavski refleks jata

Ovaj refleks primarni je u govoru pravoslavnog stanovništva bihačkoga područja, a u nekim primjerima potvrđen je i u govoru katolika i muslimana:

a) Potvrde za zamjene dugog jata pod silaznim akcentom:

Za klasičnu dvosložnu zamjenu *ě* ne bilježimo mnogo potvrda. Potvrđene primjere najčešće bilježimo u govoru pravoslavnog stanovništva, a u govoru muslimanskog i katoličkog se mogu čuti u različitim oblicima.

Navodimo potvrđene primjere u kojima *ě* > *ije*:

prĭje (MB), *smĭje* (MB), *dvĭje* (Bi), *snĭjeg* (Lo), *sĭjeno* (Lo);

Primjeri pojave jednosložnog *jě* umjesto *ě* u dugim slogovima vrlo su česti:

⁵⁴ Detaljno v. 3.1.14.4.

zvǣzda (Lo), *dǣte* (MB), *svǣt* (Bi), *sjǣno* (Žg), *bjǣlo* (Kr), *cǣli dan* (Lo) i dr.

Peco navodi ovakvu pojavu i u centralnim jekavskim govorima, u govorima jekavske periferije, u centralnohercegovačkom, ličkom i nekim drugim govorima. (up. Peco, *Mjesto današnjeg centralnohercegovačkog govora*). I Dešić navodi mnogobrojne primjere u kojima „mjesto refleksa *ǣ* u krajiškim govorima se ponekad javlja *jǣ* i zaključuje: „Što se tiče geografske rasprostranjenosti refleksa *jǣ*, može se konstatovati da većina primjera potiče iz zapadnih i jugozapadnih govora. To je sasvim razumljivo kad se zna da je takva pojava vrlo česta u susjednim ličkim i dalmatinskim govorima. Današnje susjedstvo i nekadašnji zajednički život tih govora s krajiškim bili su od presudnog značaja za pojavu istog refleksa *jǣ* kod jednih i kod drugih“ (1976: 102).

Za dvosložni refleks *ǣ* u može se reći da klasične zamjene ni danas nema u govoru bihaćkoga područja za *ijǣ*, *ǣje*, slično kao i u ikavskošćakavskim govorima. „Ovdje je ili *ijǣ* ili *ǣjǣ*, odnosno *jǣ* i *ǣjǣ*, *ǣjǣ* odnosno *jǣ*. Ovo nije nimalo neobično, niti neočekivano. Takvo stanje, ili njemu slično, često se sreće u jekavskim govorima Bosne i Hercegovine“ (Peco, 2007: 207).

Primjeri nakon izvršenog jotovanja: *ǣpǣ* (Bi), *ǣpo* (MB), *ǣvo* (Lo).

Primjeri u kojima *ǣ* daje *ǣjǣ*:

ǣǣp (MB), *biǣli* (MB), *sǣt* (*svǣt*) (Je), *pǣ tǣlu* (Žg).

b) Potvrde za zamjene dugog jata pod uzlaznim akcentom:

Primjeri u kojima *ǣ* daje *jǣ*:

vrǣme (MB), *dǣte* (MB), *pǣsak* (MB), *u odǣlu* (Žg), *u svǣtu* (Lo), *u rǣki* (Bi), *zamǣtijo* (MB) i dr.

Primjeri nakon izvršenog jotovanja: *mǣko* (MB), *gǣzdo* (Žg), *ǣvak* (Bi).

Primjeri u kojima *ǣ* daje *ijǣ*:

pǣsak (Bi), *dǣte* (MB), *dvǣ dijǣla* (Lo), *od ovog lijǣka* (MB), *pogrijǣsijo* (Lo) i sl.

Primjeri u kojima *ǣ* daje *ǣjǣ*:

mǣko (Lo), *mǣkom* (Lo), *rǣki* (MB), *rǣsijo* (MB), *ǣpo* (Bi) i sl.

Ovakvo ili slično stanje susrećemo i u govoru Zmijanja, u jekavskim govorima Bosanske krajine, u istočnohercegovačkim govorima. (Up. Petrović, *O govoru Zmijanja*, 1973; Dešić, *Zapadnobosanski ijekavski govori*, 1976; Peco, *Govori istočne i centralne Hercegovine*, 2007).

U govoru stanovništva bihaćkoga područja sasvim je obična pojava da se u govoru jedne osobe bilježe isti oblici riječi s različitim zamjenama refleksa *ǣ*.

Vrijedno je spomenuti još jednu posebnost koja se navodi u ikavskošćakavskim govorima zapadne Bosne, a redovito je bilježimo u govoru bihaćkoga područja: oblici glagolskog pridjeva radnog u muškome rodu, a u prethodnom govoru o ikavskim refleksima naveli smo i oblik gl. pridjeva pomoćnog glagola *htjèti*, koji se, uz oblike *ščèò, ščèvo, ščèla, ćèò, ćèvo, ćèla, ćìò, ćìla* također bilježi, imaju sljedeće oblike:

htjèò, smjèò, vidjèò.

Postoji mogućnost da su ovakvi oblici glagolskog pridjeva radnog preuzeti iz susjednih jekavskih govora. „Ako i prihvatimo mišljenje da se tu moralo javiti *io > ělʷ* u ijekavskim govorima i da je analogijom prema ostalim oblicima te glagolske kategorije moglo doći do uopštavanja jednosložnog refleksa jata *je* za ovu zonu se može pomišljati i na preuzimanje upravo takve forme ovoga gl. pridjeva iz susjednih jekavskih govora gdje se javlja i *sjeò/sjevo, razumjèò* i sl“ (Peco, 2007: 212).

Važno je napomenuti da odrični oblik glagola *jèsam* ne bilježimo u ijekavskom obliku *nijésam* u govorima muslimana i katolika, dok smo u pravoslavnim punktovima (MB, Lo) potvrdili ijekavski oblik ovoga glagola: *nijésam* znàla (Lo), *nijésam* ćèò (MB).⁵⁵

Refleks *ě* u oblicima zamjenica često je ijekavski u obličnim nastavcima. Takvu pojavu zabilježili smo samo u govoru pravoslavaca i to u dva punkta (MB i Lo):

ònijem, nàšijem, tìjem.

Na osnovu iznesenog materijala možemo zaključiti da je na bihaćkome području češće potvrđena jednosložna zamjena staroga samoglasnika *ě* u dugim slogovima kako u govoru pravoslavaca, tako i muslimana i katolika (uz ikavsku) - uz nekoliko izuzetaka dvosložne zamjene u govoru pravoslavaca.

3.1.14.3. Ekavski refleks jata

Navodimo primjere u kojima se ekavski refleks ovoga samoglasnika slaže sa standardnim jezikom:

⁵⁵ Dešić navodi refleks *ijé* u svim zapadnobosanskim ijekavskim govorima. (1976: 104)

äko bũde vrẽmena (Bi), *uh, käd ěe tũ dũzreti* (MB), *srẽċa* (Je), *dẽċko* (Bi, Ba, Kr, Źg),⁵⁶ *ũn je mẽnĩ najprẽċĩ* (MB). Oblik *najprẽċĩ* zabilježili smo u govoru pravoslavnog stanovništva, dok je u govoru muslimana ikavski oblik *prĩċĩ* (Je, Br, Sp).

Leksem *ċesta* javlja se samo u tom obliku. Nisu zabilježeni oblici *testa*, *ċesta* ili *ċesta* koji su poznati susjednim ijekavskim govorima.

U sljedećim primjerima zabilježeno je *e* umjesto staroga samoglasnika *ě* i to:

a) u oblicima imenica:

käkvũ je vrẽme (So), *nĩkadẽ ne znãm kũja je smẽnũ* (Vi); *nẽdeļa* (Bi, So, Vr);

b) u oblicima pridjeva

vrẽdna je (Tu);

c) u oblicima brojeva:

dve (MB), *ũbe* (Bi, Lo);

d) u oblicima glagola:

znãš štã te slẽduje (Je);

e) u oblicima priloga:

ċelu (MB), *pũsle* (D. Sr), *lẽvo* (Je), *dũle* (Bi, Ba, Ka), *ũvde* (Kr, Go, K-V);

Oblik *dũle* (Bi, Sp, Or) zabilježen je najċešće u govoru muslimanskoga stanovništva uz ikavski oblik *dũli* (Je, Vi, Tu, Iz, Vr). U govoru katolika i pravoslavaca, uz *dũle* (Źg, VP), ċešće je potvrđen *dũle* (Źg, VP, Lo, MB).

O zamjenicama i prilozima s *ne* > *ně* i jekavskom refleksu ċemo nešto više u potpoglavlju koje slijedi, ali valja napomenuti da se, pored ovog refleksa, ovi oblici javljaju i u formama koje mogu biti unesene iz standardnoga jezika: *nẽko*, *nẽšto*, *nẽkakav*, *nẽkada* i sl.

Ekavski refleks *ě* u ikavskošćakavskim govorima zapadne Bosne Peco klasificira u tri skupine: prema tome da li se radi o stalnim ekavizmima koji se mogu pronaći i u ostalim ikavskim ili ijekavskim govorima, oni koji su u uskoj vezi sa standardnim jezikom, a posebnu pažnju okupiraju oni ekavizmi za koje bismo mogli reći da ċine dio zapadnobosanske ikavštine, tj. da su osobiti za ovo govorno područje.

⁵⁶ Vrlo je zanimljiv *je* na mjestu kratkog jata u imenici *djẽċko* u selima u blizini Sanskoga Mosta. Taj oblik u govoru bihaċkoga područja nije potvrđen.

3.1.14.4. Jekavsko jotovanje

Iako smo u prethodnim potpoglavljima navodili primjere nakon izvršenoga jotovanja, potrebno je još jednom ukazati na takvu pojavnost, kao i na primjere koji iziskuju posebna objašnjenja. O sekvenci *ně > nje* dosta se govorilo, a o njenoj prisutnosti u širim govornim arealima pisao je Peco u *Ikavskošćakavskim* (2007)⁵⁷, pa je sasvim nepotrebno ponavljati rečeno. Napomenuli bismo da se slična situacija može potvrditi i u današnjim govorima zapadne Bosne, kao i u govorima bihaćkoga područja. Naime, naš materijal pokazuje pojavnost oblika:

něko, něšto, někakāv, někuda, poněšto, někad i sl.

Ovakve primjere najčešće smo bilježili u govoru muslimanskoga stanovništva, uz sekvencu *ne*. U govoru katolika ovakva pojava potvrđena je u nekoliko primjera, ali u dosta manjem obimu nego u govoru muslimana. Katolici većim dijelom potvrđuju sekvencu *ne*. U govoru pravoslavnog stanovništva redovito je *něko, něšto, někakāv, někuda* i sl.

U oblicima priloga *gdjě* jotuje se suglasnik *d* i redovito bilježimo oblik *žě*,⁵⁸ samo u govoru pravoslavaca ponekad može biti frekventniji oblik *gdjě*.

Žě čěmo? (Vi) *Păzi žě hodaš!* (Br)

Prilozi i zamjenice imaju oblike:

něže (Je), *svăže* (Iz), *óvže* (Bi), uz *něži* (Br), *svăži* (Ba), *óvži* (Sp, MB) i sl.

Oblike *žěvōjka* i *žěca* nismo zabilježili, ali smo zabilježili oblik *žěvēr* (Je) u govoru muslimana. Jotacija suglasnikom *t* potvrđena je u brojnim primjerima:

čěрати (Je, So, Go), *pročěрати* (Je), *nàčero me* (Br), *iščěрати* (Br, Je, Bi), *čěo* (Je), *ščěo* (Br, Je), *ščěla* (Vi, Iz, Tu, Bi, Ba, D. Sr).

Oblike glagolskog pridjeva radnog glagola *htjěti* navodi i Peco „*šćeo/šćio/ćio, šćela/šćila/ćila*“ (2007: 229). Mi nismo zabilježili oblik *šćio* i *šćila*. „Na jekavsku formu *šćeo* nakalemljen je ikavski refleks *ě*: *šćeo-šćio*. Oblici *ćio/ćila* mogli bi se objašnjavati redukcijom šuštagovog *š* iz inicijalnog položaja skupine *šč*. Samo neće biti tako. Sekvenca *šč* ovdje je stabilna: *ščap, šćene, šćipa*. Više je vjerovatno da se *ćio* javilo preko jekavskog *ćeo* u kojem je ranije došlo do gubljenja inicijalnog konstriktiva *h*: *hteo-teo-ćeo*“ (2007: 229).

⁵⁷ V. Peco, 2007: 224 i dalje.

⁵⁸ Iako se naše istraživanje nije odnosilo na govor mladih, nužno je primijetiti da se i u njihovu govoru vrlo često pojavljuje oblik *žě*.

Pored najčešćeg ikavskog oblika *cìdilo*, u dva punkta s muslimanskim stanovništvom zabilježili smo jotirani oblik *ćèdilo* (Je, Iz).

Potvrđeni su i primjeri sa jotiranim *s*:

šèdti (Lo), *šèdli* (Je), *šèdočti* (Br) (nakon gubljenja glasa *v*).

3.2. Akcentuacija

3.2.1. Porijeklo i razvoj

Daje se kratki pregled naglasnog sustava s dijakronijskog aspekta. Razlog zbog kojeg vrlo kratko i sažeto prikazujemo naglasnu dijakroniju jest bolje razumijevanje današnjih naglasnih osobenosti novoštokavskih govora, pa tako i našega. Izuzetno vrijednu studiju u tom pogledu daje nam Mate Kapović u knjizi *Povijest hrvatske akcentuacije*⁵⁹ (2015), gdje se daje pregled povijesti akcentuacije od praindoevropskog do suvremenih štokavskih, kajkavskih i čakavskih dijalekata. Detaljno se prikazuje odraz praslavenske akcentuacije u današnjim narječjima, stoga, za detaljan pregled upućujemo na ovu studiju.

Kod govora o naglasnim pitanjima srednjojužnoslavenske dijalektologije, potrebno je krenuti od općeg razvoja praslavenske akcentuacije pa sve do današnjeg stanja, budući da je, metodološki, vrlo važno za razumijevanje današnjih naglasnih sustava. Kapović navodi rekonstrukciju praslavenskih prozodema:

„*^h — akut ili stari akut, npr. *kōrva (hrv. *kräva*, sln. *kráva*, češ. *kráva*, rus. *коро́ва*, bug. *кpàва*),

*^h — kratki cirkumfleks, npr. *slòvo (hrv. *slòvo*, sln. *slovô*, rus. *сло́во*, bug. *сло̀во*),

*^h — dugi cirkumfleks, npr. *zòlto (hrv. *zlâto*, sln. *zlatô*, češ. *zlato*, rus. *зо́лото*, bug. *зла̀то*),

*^h — kratki neoakut, npr. *bòbъ (hrv. *bòb*, sln. *bòb*, slč. *bób*, rus. dij. *бωб*),

*^h — dugi neoakut, npr. *kōrl'ъ (hrv. dij. *krālj*, sln. *králj*, češ. *král*, slč. *král'*, rus. *коро́ль*)“⁶⁰

(Kapović, 2008: 2).

⁵⁹ „Premda je u knjizi težište na hrvatskim govorima (što je u velikoj mjeri samo pragmatička posljedica autorove znanstvene ekspertize i interesâ pa i mjesta izdavanja knjige te akademske sredine u kojoj je djelo nastalo) te se knjiga stoga i zove kako se zove, jasno je da se o štokavskim govorima kojima govore Hrvati ne može u ovakvoj knjizi ozbiljno pisati ne obazirući se na govore štokavaca Srba, Muslimanâ/Bošnjakâ i Crnogoraca, kao što se ni o kajkavskom (ali ni o čakavskom pa onda ni štokavskom) ne može ozbiljno pisati izostavivši iz slike slovenski jezik (kojemu je u ovoj knjizi u nekim aspektima posvećeno dosta pažnje)“ (2015: 9).

⁶⁰ O detaljnijoj rekonstrukciji pojedinačnih prozodema vidi u Kapović, 2015.

Naglasak se, u svim dijalektima bilježio poprilično neujednačeno i nesustavno (različitim znacima bilježili su se isti akcenti i obratno), a početke pravilne upotrebe naglasne grafije nalazimo u širokom dijapazonu radova Đure Daničića (1925) u opisu novoštokavskih dijalekata. Rekonstrukcija naglasnog sustava rađena je prema odrazima u svim slavenskim jezicima koji na neki način čuvaju tragove praslavenskog sustava. U nastavku ćemo dati prikaz osnovnih karakteristika praslavenskog sustava s obzirom na mjesto naglasaka, samoglasnički kvantitet, kao i ton, kako ih Kapović (2015) sistematizira.

Tonski gledano, pretpostavlja se da je stari akut bio uzlazan, dok je samoglasničkim kvantitetom zauzimao mjesto na bilo kojem dugom slogu u riječi u praslavenskom naglasnom sustavu. „Stari se akut⁶¹ mogao javiti na bilo kojem slogu u riječi (*bāba, *loāpta, *golvā), ali samo na dugom slogu, tj. na *a, *i, *u, *y, *ě, *ę, *q koji su etimološki uvijek dugi te na dvoglasima tipa *VR (*br, *br̥, *bl, *bl̥, *er, *or, *el, *ol) koji su, kao dvoglasni, također uvijek dugi. Tradicionalno se fonetski rekonstruira kao duga uzlazna intonacija, prema sln. odrazu ´ koji je uzlazan (duljina je sekundarna)“ (Kapović, 2015: 72).

Stari akut (*´) daje ´, tj. kratkosilazni.

S obzirom na mjesto naglasaka, kratki cirkumfleks (*˘) mogao se javiti samo na prvome slogu, silazno. Rekonstrukcijom se ne može tvrditi da je u današnjici odraz praslavenskog kratkog cirkumfleksa uvijek kratki silazni akcent, budući da kratki silazni naglasak (˘) ne vodi porijeklo samo od praslavenskog kratkog cirkumfleksa, nego i od praslavenskog starog i kratkog neoakuta. Prema samoglasničkom kvantitetu, dugi cirkumfleks (*˘) bio je dug, na prvome slogu i silazan, te su takve riječi bile nenaglašene. „Odraz u štok/čak. je ˘ koji preskače (ü, grād), a u višesložnicama se krati u“ (*sýnove > s̑novi, §117)“ (Kapović, 2015: 74).

Na bilo kojem kratkom slogu unutar praslavenskog sustava mogao se pojaviti kratki neoakut. Kapović objašnjava uzlaznost neoakutā: „Uzlaznost bi se kod neoakuta (i kratkog i dugog) i očekivala nastaju li retrakcijom (za nastanak uzlaznih naglasaka kod retrakcije vidi §19, 332), kako se često pretpostavlja. U nekim primjerima (kao *pletěšb, *lovĩšb ili u dijalektalnom *pŷtašb) neoakut sigurno nastaje retrakcijom (od starijega *pletešb *lovišb ali

⁶¹ Terminološki, *stari akut* Kapović objašnjava pretpostavkom da je riječ o uzlaznom akcentu koji je nastao prije drugog pretpostavljenog dugog uzlaznog naglasaka (*˘) koji je nazvan *neoakut* ili *novi akut*. Ovakvo razlikovanje više nema uporišta u rekonstrukciji, jer neoakut u nekim slučajevima nije ništa mlađi od staroga akuta, ipak se iz tradicije i dalje zadržavaju ti naglasci (up. Kapović, 2015: 71).

vidi tu i §170F, i *pytâšb < *pytâješb), u drugima (kao *nòsite i *snòpъ) se on često objašnjava kroz retrakciju iako je to daleko od sigurnoga, u trećima (kao i. *brěgŷ) neoakut sigurno ne nastaje retrakcijom, a u četvrtima (kao *osnòva ili *selò) nastaje pomicanjem naglaska udesno (od starijega *òsnova i *sèlo) – vidi §170–174. Kako neoakuti u velikom broju položajâ sigurno ne nastaju retrakcijom, njihova se fonetska uzlaznost ne može time tumačiti“ (Kapović, 2015: 75f). Dugi neoakut (*~) nalazio se na bilo kojem dugom slogu u praslavenskom naglasnom sustavu. Kada je u pitanju neoakut ili *novi akut*, Kapović navodi terminološka razgraničenja, metodološki vrlo značajna. Uzlazni akcent ili neoakut naziva se radi pretpostavke da je mlađega porijekla u odnosu na stari akut; pretpostavljalo se da nastaje metatonijom staroga akuta⁶², retrakcijom ili povlačenjem naglaska sa sljedećeg sloga, ali i mlađim pomakom akcenta udesno (up. Kapović, 2015: 76).

„U novije doba jasan je odnos praslavenskoga dugosilaznog akcenta i metatonijskog akuta. Taj metatonijski akut nije nastao skakanjem akcenta na prethodni vokal nego je došlo do promjene intonacije u istom slogu. Dakle, akut je u hrvatskom jeziku dijelom praslavenska baština, dijelom dolazi i u drugim kategorijama“ (Lisac, 2002: 85).

U većini dijalekata na mjestu praslavenskog kratkog neoakuta imamo „ „koji ne preskače (štštok/čak. *na_snòp*, nštok. *nà_snop*) na starom kratkom vokalu“ (Kapović, 2015: 76).

Dugi neoakut u arhaičnim dijalektima ima odraz neoakuta „(koji u mnogim dijalektima, pa i u knjiž. štok., prelazi u ^, npr. *krâŷ*)“ (Kapović, 2015: 76).

Standardna akcentuacija srednjojužnoslavenskog dijasustava zasniva se na novoštokavskoj akcentuaciji.⁶³ Dakle, akcentuacija bosanskoga, hrvatskog, srpskog i crnogorskog jezika temelji se na novoštokavskoj akcentuaciji, tj. četveronaglasnom sustavu o čemu će riječi biti nešto kasnije. Da bismo danas dobro razumjeli akcentuaciju slavenskih jezika, potrebno je ukazati na važna pitanja praslavenskog naglasnog sustava. U prethodnom dijelu smo naveli postojanje tri osnovna praslavenska naglaska (*[˘] - kratki cirkumfleks (silazni), npr. **slòvo* > *slòvo*; *^{˘˘} dugi cirkumfleks (silazni), npr. **mêso* > *mêso*; *[˙] - akut

⁶² Nazivi *metatonijski akut* i *čakavski akut* su terminološki vrlo neprimjereni, jer su takve teorije zastarjele i neprimjerene. (Kapović, 2015: 76)

⁶³ Termin *srednjojužnoslavenski dijasistem* imenovao je Dalibor Brozović, a Lisac to pojašnjava: „Pripadnici tih četiriju nacija (bošnjačke, crnogorske, hrvatske i srpske), naime, govore idiomima jednoga jezika dijasistema, srednjojužnoslavenskoga“ (Lisac, 2001: 96).

(stari akut, stari uzlazni) npr. **jǣma > jǣma*; stari je akut mogao stajati na bilo kojem slogu u riječi a silazni su naglaski stajali samo na prvom slogu) i dva "mlađa" naglasaka nastala raznim pomicanjima naglasaka na prethodni slog (**~* - dugi neoakut (novi akut, novi uzlazni), **`* - kratki neoakut (kratki novi akut/uzlazni), npr. **bǫbъ > hrv. bǫb, bǫba*) (up. Kapović, 2005).

Naziv akut, lat. *oštar akcenat*, opisan je kao podignuti glas ili ton. Akut u opisu slovenskoga, švedskoga i hrvatskoga označava uzlaznost, a cirkumfleks silazno kretanje tona. Samo u litavskom jeziku nije tako: nazivi akut (´) i cirkumfleks (~) ostali su i nakon metatonije te označavaju povijesno stanje: akut (koji je bio uzlazan) danas označava silazni naglasak, a cirkumfleks (koji je bio silazan) označava uzlazni naglasak (Kapović, 2008). Ivšić je akut prvi obilježio znakom ~ i u našoj se, pa i evropskoj akcentologiji ustalio taj Ivšićev znak, koji je preuzet iz litavskoga jezika. „Ovdje ću reći da je akcenat ~ uzlazan (to će se poslije jasno vidjeti iz fiziologije toga naglasaka), pa imajući na umu da je akcenat ´ mlad (kao i akcenat `), smijemo za starije govore koji imaju gdje gdje uzlazan akcent, misliti da nemaju štokavski naglasak ´, već da imaju kakav drugi. Tako je posve lako dopustiti da npr., naglasak *súša*, koji su zabilježili, neki dijalektolozi za čakav. narječje, ne odgovara štokavskom akcentu ´, jer inače ne bismo razumjeli zašto je u istom govoru npr. *rūkà*. U takvim će događajima biti ponajviše akcenat ~, t. j. stariji uzlazni“ (Ivšić, 1911: 138).

Ako govorimo o odrazima staroga praslavenskoga akuta **"*, koji se ne nalazi na posljednjem slogu, možemo reći da je u sva tri narječja ovaj akut dao *"*. „Do kraćenja staroga akuta dolazi nakon dolaska Slavena na Jadran, što se vidi po kraćenju akuta nastalog od romanske dužine u starim posuđenicama u hrv. i sln.“ (Kapović, 2015: 216).

Kako dalje navodi Kapović, kada je posrijedi ovakva formulacija, bitno je naglasiti i metodološki razjasniti da nije situacija ista kada je u pitanju dio srednjojužnoslavenskog prostora. Naime, primjetno je čuvanje praslavenskih opreka koje pronalazimo u čak. kajk. govoru Jurja Križanića iz 17. stoljeća i koje su naučno dobro spoznate, i nauci relativno mlada spoznaja koja pripada suvremenom istočnobosanskom staroštokavskom govoru - kladanjskom (up. Kapović, 2015).

„Kako je ustvrdila moskovska akcentološka škola, kod Križanića se u jednosložnim riječima prije pauze razlikuje odraz starog akuta (koji Križanić piše kao ´) i staroga kratkog neoakuta (koji Križanić piše kao `). Usp. primjere *бpám, mpáz, бuч, páb [raj], nmúu, xлúб, уáp itd.* < **brát(r)ъ, *mǫrзъ, *bǫčъ, *rǣjъ, *pǫtǫtъ, *xlěbъ, *cъsǣrъ* (n. p. a) ali *càn, kрòв, вòл, còm, дòждь, кòнь, кòш* itd. < **sъnъ, *kròvъ, *vòlъ, *sòmъ, *dǫždъ, *kòňъ, *kòšъ* (n. p. b). Та

razlika se neutralizira ako iza riječi nije pauza, kao i u višesložnicama (tj. ondje se bez razlike u oba niza riječi piše i ´ i `), usp. *jezúk* i *jezúk*., (Kapović, 2015: 218).

Zanimljivu naglasnu pojavu pronalazimo i u govoru istočnobosanskog dijalekta, odnosno kladanjskom govoru: S. Remetić navodi razlikovanje odraza praslavenskog starog akuta (*´) i kratkog neoakuta (*) prema odrazu praslavenskog kratkog cirkumfleksa (*¨) (up. Remetić, 2004). Dakle, štokavski ¨ (vòdu) odraz je staroga akuta (*´), dok je poseban kratki uzlazni naglasak (´) odraz praslavenskih *´ i *¨.⁶⁴

U novoštokavskim govorima koji su postali osnovica standardnog jezika akut je prešao u dugosilazni (npr. krāl̑j>krāl̑j, sūša>sūša, nēćeš>nēćeš). U akcentološkoj studiji *Prilog za slavenski akcenat* Ivšić je prvi upozorio da je u posljednjoj fazi praslavenskog jezika i u prahrvatskom jeziku postojao poseban dugi uzlazni akcent, koji on naziva novim praslavenskim akutom, da bi se razlikovao od prvotnoga praslavenskog akuta (Ivšić, 1911). Taj novi praslavenski akut nastao je nakon gubitka poluglasa (jer i jor). Jerovi nisu odmah nestali, nego su najprije gubili udar – udar se prenosio sa zadnjeg sloga za jednu moru prema početku riječi. Ako je predzadnji slog bio kratak, naglasak se s poluglasa jednostavno prenosio na njega: plotъ > plōtъ, plōta.

U praslavenskom naglasnom sustavu bilježe se kratki (*´) i dugi (*¨) cirkumfleks koji se javljao samo na početnom slogu fonetske riječi koja je uglavnom bila nenaglašena te se najčešće ostvarivala kao silazni naglasak. Iako se radilo o istome naglasku na kratkom, odnosno dugom slogu, ukazujemo na neke od slučajeva praslavenskog odraza koji karakteriziraju kratki i dugi cirkumfleks: odraz kratkog cirkumfleksa zanimljiv je u slučajevima kada se nalazi na slabom poluglasu, kada dulji zadnji slog (u jednosložnicama) i osnove u riječima (jednosložnim ili višesložnim) s početnim cirkumfleksom koje završavaju na poluglas. Kapović navodi promjene koje se dešavaju s odrazima praslavenskog cirkumfleksa u zapadnojužnoslavenskim, tj. štokavskim, kajkavskim, čakavskim i slovenskim:

- a) kompenzatorno duljenje tipa *bǫgъ > bōg, *gǫvǫrъ > gōvōr
- b) pomak naglaska tipa *sǫto > stō
- c) kraćenje dugog cirkumfleksa u višesložnim riječima
- d) progresivni pomak cirkumfleksa (Kapović, 2015: 231).

⁶⁴ Više o ovoj pojavi up. Brozović, Ivić, 1988.

„Dijalektalno se u općeslavenskom javlja i neocirkumfleks, sekundarni cirkumfleks (koji se u svim jezicima odražava jednako kao i stari dugi cirkumfleks) koji se u nekim kategorijama javlja umjesto staroga akuta - jedino je opće mjesto gdje se javlja g. tipa *kôrvъ (hrv. dij. *krâv*, sln. *krâv*, češ. *krav*), ali ni ondje nije sveslavenski (usp. rus. *ко́ров*, a ne **ко́ров*). U više se kategorija javlja samo u sln., kajk. i čak“ (Kapović, 2008: 3).

Budući da se u praslavenskim nenaglašenim riječima cirkumfleks javljao samo na prvome slogu, u slavenskom je morao nastati novi silazni naglasak koji neće biti ograničen samo na prvi slog - *neocirkumfleks* (*[^] novi silazni naglasak). Po proširenosti i načinu nastanka Kapović navodi četiri osnovna tipa neocirkumfleksa:

„1) neocirkumfleks na mjestu starog akuta:

a) neocirkumfleks u g. tipa *kôrvъ (J/Zslav.)

b) neocirkumfleks u nizu kategorijâ (sln/kajk, ograničeno na čak. S)

c) neocirkumfleks ispred *-Cъ/ъC- (sln/kajk)

2) kontrakcijski neocirkumfleks“ (2015: 274).⁶⁵

Za razliku od starog cirkumfleksa koji je bio i kratak i dug, neocirkumfleks je samo dug.

Oznake: kratki cirkumfleks *[˘]

dugi cirkumfleks *^{˘˘}

dugi neocirkumfleks *[^]

Postoje dva tipa neoakuta: kratki (*[˘]) i dugi (*^{˘˘}), a Kapović navodi četiri načina nastanka:

„a) izravnim odrazom bsl. dominantnog cirkumfleksa u n. p. b i c (*vêžeshъ, *sôdъ, *bogŷ)

b) retrakcijom s dočelnog slabog poluglasa u n. p. c (*lovĩтъ) i dijalektalnom retrakcijom kontrakcijskog neocirkumfleksa (*pŷtașь)

c) dijalektalnim pomakom naglasaka udesno u neakutskoj n. p. a (dij.

*bělĩna, *gotòvъ)

d) prelaskom starog akuta u zadnjem otvorenom slogu u dugi neoakut u

trosložnim riječima (*vermenã > *vermenã)“ (2015: 364).

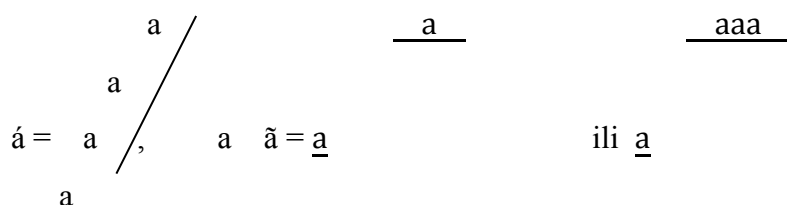
Kapović kao odraz praslavenskog neoakuta u slavenskim jezicima navodi razliku između starog akuta i neoakuta kod Križanića u jednosložnim riječima prije pauze, dok se u kladanjskom kraju

⁶⁵ Kao posljedica dužine u sljedećem kratkom slogu ili ispadanja slabog poluglasa (u kajkavkom i slovenskom) je nova silazna intonacija - *nekontrakcijski neocirkumfleks*; *kontrakcijski neocirkumfleks* podrazumijeva položaj izvornog naglasaka na prvom od dvaju kasnije stegnutih samoglasnika (up. Kapović, 2015: 274).

odraz kratkog neoakuta stapa s odrazom starog akuta, ali ne i s odrazom starog cirkumfleksa. (up. 2015: 373) Ivšić je u *Prilogu za slavenski akcent* postanak neoakuta objasnio povlačenjem naglasaka na prethodni slog (retrakcijski naglasak)⁶⁶, povlačenje naglasaka s unutarnjega silaznoga sloga, kojim onda postaje neoakut.

U arhaičnim štokavskim, kajkavskim i čakavskim govorima praslavenski neoakut sačuvan je u vidu posebnog znaka (˘), a njegova realizacija posebna je u različitim govorima.

„Razlika između štokavskog naglasaka ´ i naglasaka ˘ što glas u prvoga raste jednako, a u drugoga skoči. Tu bismo razliku mogli prikazati ovako:

t. j. u $\acute{a}$ se glas diže "jednomjerno", a u $\tilde{a}$ nema između nižega dijela na početku i višega na koncu nikakvih glasova po srijedi“ (Ivšić, 1911: 147).

Dalje, Ivšić navodi i Belićevo slaganje ulazne intonacije u novljanskom čakavskom govoru u kojem u kontrakciji bude ´ i kad je naglasak na drugom samoglasniku. „Belić spominje da je glas u novljanskog naglasaka ´ u početku katkad silazan, no ja nijesam mogao opaziti, da bi se glas u akcenta ˘ spuštao u početku. - U Posavini se u akcenta ˘ osjeća obično jasno, kako se glas digao, te glas prestaje u većoj visini nego u kajkavskom narječju i u čakavskom gdjegdje, npr. u hvarskom govoru“ (1911: 149). Međutim, Belić kasnije navodi da naglasak ´ u novljanskom govoru ponekad gubi uzlaznost, te postaje gotovo ravan. Kapović, prema podacima dobivenim kompjuterskom analizom, navodi da se u Posavini neoakut danas izgovara najčešće kao blagosilazna intonacija.⁶⁷ Kako nam današnja situacija u govorima donosi neoakut koji je ravan ili blagosilazan i u onim govorima gdje se nekad opisivao kao uzlazan, Kapović ističe da nije jasno da li je to posljedica izmjene u govoru u zadnjih sto godina ili je 'pak Ivišićev i Belićev zapis o uzlaznosti ovoga tona bio neprecizan, budući da se ravan ili blago silazan ton vrlo lako može dovesti u vezu s uzlaznim na sluhu (up. 2015: 375).

⁶⁶ Naglasak je prešao sa dugoga samoglasnika bez akuta i neoakuta na prethodni slog koji je dobio i neoakut ako je bio dug, a u literaturi se takva pojava naziva *Ivšićevim zakonom*, češće i *Stangovim zakonom* prema norveškom akcentologu Christianu Stangu, koji je neoakut objasnio gotovo pedeset godina poslije na isti način kao i Ivšić, ne pozivajući se na Ivšićevu studiju (v. i Kapović, 2015: 112).

⁶⁷ „U Posavini se neoakut danas izgovara najčešće kao blago silazna (ili ravno-silazna) intonacija u opreci prema ˘ kod kojeg intonacija pada brže i prije počinje padati“ (Kapović, 2015: 375).

Kada su u pitanju metodološki postupci kod rekonstrukcije, važno je postići što uvjerljiviju rekonstrukciju na osnovu izvora, ali koje ipak treba kritički razmotriti (na tome se baziraju suvremena istraživanja).

Štokavski standardni jezici temelje se na novoštokavskoj akcentuaciji, koji imaju četveronaglasni sustav (˘ - kratkosilazni, ˆ - dugosilazni, ˘ - kratkouzlazni, ˆ - dugouzlazni) i zanaglasnu dužinu. (up. Kapović, 2015: 21) Kapović u bilješci pojašnjava kako je riječ o književnim jezicima koji se nakon 1990. godine prestaju smatrati varijantama pluricentričnog srpskohrvatskog jezika - bosanskom, crnogorskom, hrvatskom i srpskom. Novoštokavski, kratkouzlazni i dugouzlazni akcenti nastali su pomicanjem ˘, ˆ, (i˘) s idućeg sloga, a pomicanjem akcenta na kratak slog dobivamo kratkouzlazni naglasak, dok pomicanjem naglaska na dugi slog dobivamo dugouzlazni naglasak (*ženà < žèna; čūvāti < čúvati*). U mnogim arhaičnijim govorima sva tri narječja stariji naglasak je sačuvan, a ako se dugi naglasak pomicao, na tom mjestu nalazimo zanaglasnu dužinu (up. Kapović, 2015: 27).

3.2.2. Naglasne osobine govora bihaćkoga područja

Bihaćki govori imaju novoštokavsku akcentuaciju što znači da sadrže četveronaglasni sustav: dva uzlazna (˘ ˆ), dva silazna (˘ ˆ) naglaska i zanaglasnu dužinu (˘).

*rĭba, livada, brôd, táma, stârôst.*⁶⁸

Naglasne osobitosti govora bihaćkoga područja ogledaju se u sljedećem:

a) prenošenje naglaska na prednaglasnicu

Važna je karakteristika bihaćkoga govora učestalo prenošenje naglaska s naglašenih riječi, ukoliko ispred njih dođe nenaglašeni prijedlog, veznik ili riječca. U govorima muslimanskoga stanovništva ta je pojava još češća.

U bihaćkome govoru naglasak se prenosi s početnoga sloga na prednaglasnicu, a može biti i silazni i uzlazni:

izà kućē (Je), *sà nīm* (Bi), *ù kući* (Lo), *ù nogu* (Lo), *nà zōr* (Br) 'na silu'.

⁶⁸ „Četiri znaka su tu zato što se njima osim intonacije bilježi i duljina sloga pa se onda govori i o četiri 'naglaska'. No tu ipak treba voditi računa, što se često zanemaruje, i o tome da se ti naglasci u različitim nštok. govorima (što se onda prenosi i u standardnu upotrebu) mogu poprilično različito fonetski ostvarivati i da se ne ostvaruju svugdje onako kako bi se to prema njihovim danas najuobičajenijim nazivima (kratkosilazni, kratkouzlazni itd.) očekivalo (čak ni u standardnom izgovoru) – tj. ˘ nije svugdje silazan i kratak (katkad je uzlazan, katkad poludug ili čak dug), ˆ je često zapravo uzlazno-silazan, ˘ i ˆ nisu svugdje uzlazni itd.“ (Kapović, 2015: 22-23).

Naglasak je na prvome slogu fonetske riječi ili na slogu prije prethodno naglašenog sloga.

Kapović to objašnjava pojmovima *prenošenje i preskakanje naglasaka*. „Kao što već vidjesmo, /ˆ s početka riječi se pomiču na prijedlog/veznik/česticu bez svog naglasaka. U nekim slučajevima je tu riječ samo o novoštokavskoj retrakciji naglasaka u svezama prijedloga/veznika/čestice bez svog naglasaka i imenske riječi ili glagola, npr. *nòsīm – nè nosīm*. Takvo nštok. pomicanje naglasaka kao ˘ na prethodnom slogu zovemo *prenošenjem naglasaka* ili oslabljenim pomicanjem naglasaka. No osim toga postoji i prelazak naglasaka na prijedlog/veznik/česticu koji nema nikakve veze s novoštokavskim, nego se osim u novoštokavskom javlja i u čakavskom te u nekim drugim slavenskim jezicima, npr. ruskom. Tu je riječ o *preskakanju naglasaka* (ili neoslabljenom pomicanju naglasaka) pri kojemu se naglasak pomiče kao”, npr. *grād – ŭ grād*“ (2015: 32).

Naši govori potvrđuju obje pojave podjednako pa tako imamo:

a) preskakanje, kod kojeg naglasak uvijek ide na prvi slog fonetske riječi: *ù nesvīst* (Sp), *zà uho* (Žg), *zà zīmu* (Ka);

b) prenošenje, kod kojeg se naglasak prenosi na prethodni slog: *izà kućē* (Je), *nè virujēn* (Sk), *sà nīm* (Bi), *ù kući* (Lo);⁶⁹

Pored ovih, zabilježen je nemali broj primjera u kojima je naglasak na riječi sačuvan, tj. nema pojave prenošenja naglasaka na prednaglasnice, nema pojave niti prenošenja niti preskakanja: *na lijevo ŭho* (MB), *u pròliće* (D. Sr), *po mlādu* (Je), *od ràta* (Je).

Kod glagola u niječnom obliku ne dolazi do čuvanja naglasaka, nego se prenosi na negaciju: *nè čujem* (Tu), *nè virujēn* (Sk).

Ako se stariji dugi naglasak pomicao, na njegovom mjestu ostala je zanaglasna dužina: *ú nō vréme* (Bi), *ú tī čòrapama* (Je), *ú vo mòji gòdīnā* (Br), *nà vrāti* (Vi), *zà lēži* (Br, Žg), *mètnje pòd glāvu* (Br).

Za ikavskošćkavske govore zapadne Bosne Peco navodi prenošenje naglasaka na prednaglasnicu kao živu prozodijsku odliku. S tim u vezi navodi staro i novo prenošenje gotovo iz svih istraživanih punktova:

⁶⁹ „Hoće li pojedini početni ili ˆ preskakati ili prenositi se ovisi o povijesnim razlozima – preskakanje je stara, praslavenska pojava, a prenošenje je mlada, novoštokavska pojava. Preskakanje se događa u načelu samo kada je na tom mjestu u praslavenskom bio cirkumfleks, tj. silazni naglasak. Ima i iznimaka, naravno – negdje je preskakanje analoško (npr. *ŭ brdo*), a u nekim je slučajevima nastalo na druge načine (npr. *ně znām* – §163, 166)“ (Kapović, 2015: 32).

„Staro prenošenje

Bihać: *nà rŭku, ù vodu, pòd glāvu, nà nōs, zà vrāt, ù hlād, dō uha, pò pēt, nà cestu; (...)* Turija: *nà nōs, ù hlād (...)*, Dobrenica: *ù kolim, ù rŭku*, Kralje: *ù sūhu, pòd rŭku (...)*

Novo prenošenje

Bihać: *ù našī^h žēna, i mī, nī jā, i naša, òd brata, zà kuću, ù slami, dō škōlē (...)* “ (2007: 25-28).

Ostalim bh. govorima ova pojava nije strana.⁷⁰

b) Odras staroga naglasaka čuva se u infinitivu glagola, a zabilježen je u sljedećim oblicima:

pomòci, ispéci, a zabilježili smo i oblik *počēšē* (K-V) u aorisnom nastavku glagola *pòčēti*.

Navedeni primjeri pokazuju arhaičnost ovih govora.

Peco u ikavskošćakavskim govorima zapadne Bosne bilježi postojanje *metatonijskog akuta*⁷¹ u primjerima: „*strāžu* (Cazin), *strāža* (Orljani), *sūnce* (Orljani), *strāže* (Kulen-Vakuf), *jā* (Ribić), *pūt* (Turija)“ (2007: 34). Svi navedeni punktovi, osim Cazina, pripadaju bihaćkome području, što bi značilo da je Peco ove primjere zabilježio najviše u okolini Bihaća. Iako smo posebnu pažnju posvetili ovakvim primjerima, akut nismo zabilježili niti u jednome istraživanome punktu bihaćkoga područja.

„Ovdje je već rečeno da na postojanje metatonijskog akuta u ne tako davnoj prošlosti ovih govora može da uputi i postojanje dugouzlaznog naglasaka na zatvorenoj ultimi u primjerima tipa *dóc, nác*“ (Peco, 2007: 35).

c) U procesu retrakcije, regresivnom pomaku naglasaka prema početku riječi, događaju se različite pojave u pojedinim govorima.⁷² U posuđenicama smo zabilježili oblik u kojem imamo

⁷⁰ „Područje Imotske krajine i Bekije najdosljednije je u prenošenju naglasaka na proklitiku, čak u oko 90% primjera: *ù kuću, nà brdo, ù šaku, podà tebōn, nīs kosti, zà kravu* itd.“ (Lisac, 2003: 55).

⁷¹ „Teorija o nastanku neoakuta metatonijom (odatle se još katkad čak i u suvremenoj domaćoj literaturi može sresti i danas neprimjeren naziv metatonijski akut) je danas potpuno zastarjela i prevladana. Što se tiče retrakcije, neoakut sasvim sigurno u nekim primjerima (kao g. *grānъ ili dij. *pŕtašъ) nastaje retrakcijom, no u drugim položajima, kako rekosmo, to nije sigurno, dok u trećima sasvim sigurno ne nastaje retrakcijom (§170–174). Nazivu bi *novi akut* odgovaralo i to što u nekim primjerima (kao *oāova ili *bēlina) neoakut nastaje i mlađim pomakom naglasaka udesno (od starijega *ōsnova i *bēlina). Iako se danas čini da je neoakut u mnogim pozicijama (npr. i. *bogŭ pa i tip *sŕdъ) izravan odraz iz baltoslavenskoga, tj. da u njegovu postanju nema ništa *novi* u odnosu na *stari akut*, tradicionalni se naziv *neoakut* i dalje upotrebljava. Osim zastarjelog naziva *metatonijski akut*, u domaćoj se literaturi *neoakut* često naziva i *čakavskim akutom*, što je loš termin jer je naš dijalektalni~praslavenskog porijekla, a javlja se i u štokavskom i kajkavskom a ne samo u čakavskom. Kako u suvremenim dijalektima više nema *starog akuta*, *novi akut* se katkad skraćeno naziva i samo *akut*“ (Kapović, 2015: 76).

⁷² „Pri nekim povlačenjima se na prethodnom slogu dobivaju već postojeći naglasci (npr. *vodā > vōda* ili *rŭkā > rŭka* u pojedinim govorima), a pri nekima se dobivaju dotada nepostojeći naglasci (kao *vōda, rŭka* u novo-štokavskom s naglascima koji su se razvili prilikom novoštokavskoga povlačenja naglasaka, a prije ih u sustavu

stariji i preneseni naglasak (novoštokavsko pomicanje): *komuništa* (Bi) i *komùnista* (Je), ali takve potvrde nisu česte. Naprimjer, u bihačkome govoru samo je potvrđen oblik *pìrē* (Bi) (nmj. *pirê*).

d) Silazni akcenti u bihačkome govoru stoje na jednosložnim riječima (*lûd* (Br), *pàs* (MB)), te na prvome slogu dvosložnih i višesložnih riječi: *džězva* (Iz), *bâbo* (Vi, Je), *mâšanla* (Ba) 'mâšallah', *měntili* (Br); U govorima bihačkoga područja imamo primjere u kojima, nakon redukcije pojedinih samoglasnika, prvobitno višesložne riječi postaju jednosložne te imaju uzlazne akcente. Najčešće potvrde su u infinitivu glagola nakon reduciranog finalnog *i* gdje takvi oblici zadržavaju uzlazni naglasak:

nác (K-V), *léc* (Sp), *dóc* (Or), *póc* (Ka).⁷³

Ponekad se kratkosilazni naglasak može čuti s nešto slabijim intenzitetom nego što je to slučaj u bosanskome standardnome jeziku.

Silazni akcenti u medijalnim slogovima su, u najvećem broju slučajeva, pomaknuti na inicijalni slog u riječi. Međutim, postoji i nekoliko potvrda (pored *c*) s terena koje svjedoče o postojanju silaznoga naglaska van inicijalnog sloga, najčešće u višesložnim riječima, ali su dosta rijetke:

dokuměnt (Je), *bulànta* (Vi), *talevízija* (Bi).

Ovakvu pojavu bilježi i Peco, navodeći gotovo iste primjere u nešto većem broju⁷⁴: „Ovo govorno područje pripada, i po sustavu svoje akcentuacije, mlađim govorima štokavskog dijalekta. Tragovi starijih naglasaka na koje se nailazi su izrazito rijetki i oni nisu iste prirode. Kao što primjeri koji slijede pokazuju, tu – na prvom mjestu – imamo tuđice tipa *komandànt* i *generâl* koje s takvim naglaskom srećemo i u drugim novoštokavskim govorima. Čak i u hercegovačkim govorima. Na drugom mjestu dolaze složenice tipa *połoprívreda* koje se s takvim akcentom mogu čuti i od onih koji poštuju našu standardnu prozodijsku normu⁷⁵“ (2007a: 42). U treću skupinu Peco ubraja riječi s dugosilaznim akcentom na medijalnom ili finalnom slogu (*primîščā*, *vodê*). **Mi takve primjere nismo zabilježili.**

nije bilo). Pri pomicanju se naglasak na prethodni slog, pogotovo ako je dug, često dobiva uzlazan naglasak (dakle ` , ´ ili ~), u čemu se čuva trag starog naglaska na sljedećem slogu. Pri novoštokavskom pomicanju tako nastaju novi naglasci ` i ´ (koji pritom čuvaju i visok zanaglasni slog kao trag stare naglašenosti), a u nenovoštokavskom se na dugim slogovima najčešće, ako govor još ima neoakut (a katkad i ako ga nema), pri povlačenju naglaska dobiva neoakut (npr. *rûka* < *rûkâ*)“ (Kapović, 2015: 52).

⁷³ Navedeni primjeri imaju iste oblike i u neokrnjenim oblicima infinitiva.

⁷⁴ Ne mora biti činjenica da je ovakvih primjera na bihačkome području bilo više nego danas. To se može pripisati većem istraživanom prostoru – prostoru Bosanske krajine u proširenom smislu.

⁷⁵ Istina, ovaj oblik se vrlo često čuje u govorima bihačkoga područja, pa čak i u govoru mlađeg stanovništva.

e) Uzlazni naglasci stoje na svakome slogu dvosložnih i višesložnih riječi, osim na posljednjem: *djéte* (Bi), *hàžija* (Je), *bážo* (Tu), *izličila* (Vi), *pròliće* (Vi), *Biháća* (Sp), *teràviju* (Sp), *mládež* (Je); Distribucija ovih naglasaka ograničena je na posljednji slog i jednosložne riječi.

f) Zabilježili smo primjere u kojima je došlo do duljenja kratkog u dugi ulazni naglasak: *ráčūn* (Je), *dúvāk* (Br), *živci* (Bi).

g) U govoru katoličkoga stanovništva redovito bilježimo oblik *májka* (Žg, VP, Kr), dok je kod muslimama samo *mâjka*. Zanimljivo je da i Klarić za govor Kralja (katol.) naglašava ovu pojavu: „*máma* i *mâma*, *májka* i *màjka*“ (1901: 64). Dakako, od toga davnoga vremena kod nas su se uopćila samo dva navedena oblika, a jedan oblik za hipokoristik (*mâma*).

h) Oblik glagola *jěsti* u ikavskoj formi redovito ima dugouzlazni naglasak na prvome slogu *jídēm* (Je), *jídē* (Br; Iz), *jídū* (Vi) umjesto kratkosilaznog.

i) u G množine imenica muškoga roda bilježimo nekoliko specifičnih primjera s dugouzlaznim akcentom u medijalnom slogu *sinóvā* (Je), *slučajévā* (Vr), *diveróvā* (Iz);

j) oblici pridjeva u superlativu na riječci *naj* bilježe kratkosilazni naglasak, ali su potvrđeni i primjeri s dugosilaznim:

nājlepši (Je), *nājvolim* (Vi);

nâjgorī (Br), *nâjvolim* (Bi);

k) Zanaglasne dužine u govorima bihaćkoga područja su često ovjerene. Kao i u ostalim novoštokavskim govorima, prednaglasnih dužina nema, jer je na te dužine prenesen silazni naglasak pa su postale naglašene (npr. *sáma* < *sāmā*).

„Zanaglasne dužine u novoštokavskom potječu ili od stare naglašene duljine (u primjerima kao *kòpām* < *kopām*) ili od zanaglasne dužine neovisne o nštok. pomicanju naglasaka (u primjerima kao *rātār* ili *tàmničār* < *tamničār*), tj. zanaglasne dužine koja je postojala i prije nštok. retrakcije. Prve zovemo primarnima, a druge sekundarnim zanaglasnim dužinama“ (Kapović, 2015: 27).⁷⁶ Ove su se dužine očuvale u drugom slogu dvosložnih i trosložnih riječi (*pāūk*, *gāvran*, *gāvranī*), dok su se u drugom slogu, a i u svim daljnjim slogovima četverosložnih i višesložnih riječi, one pokratile (*gāvranovi*) (Kapović, 2008: 20).

⁷⁶ Zbog različitosti terminologije napominjemo da se termini postnaglasne i zanaglasne duljine ili dužine upotrebljavaju u istome značenju.

Zanaglasne dužine u govorima bihaćkoga područja bilježili smo u uobičajenim kategorijama:

- u prezentu: *čekām* (Vi), *čujēn* (Sk) 1. jd., *dilīš* (Br) 2. jd., *môrā* (Sp) 3. jd.;
- u oblicima glagolskog pr. sad.: *pjēvajūć* (K-V), *mīslēć* (Or);
- u oblicima glagolskog pr. radnoga u muškome rodu: *dōšō* (Bi) i *dōšā* (Sk);
- u G jd. imenica ž. r.: *gōdnē* (Je), *kūćē* (MB, Je, Vi, Iz), *sīnijē* (Je);
- u G mn. imenica sva tri roda: *sēlāmā* (Je), *hālīnkī* (Je), *pôlā* (Iz);
- u I jd. imenica ž. r. e-vrste: *májkōn* (Sk), *kūćōm* (Vi, Tu);
- u određenome obliku pridjeva: *mlādī* (Sk), *mōžžanī* (Je);
- u oblicima komparativa: *līpšī* (Go), *vārenijī* (So);
- u oblicima priloga: *māksūz sam dōšō* (Go), *òzgō* (Vi, Ka) itd.;

Osim naslijeđenih dužina, nastajale i nove.

3.3. Konsonantizam

3.3.1. Inventar

Suglasnički inventar govora bihaćkoga područja se može prikazati sljedećom tablicom:

<i>Sonanti</i>			<i>Suglasnici</i>			
v	m		p	b	f	
			t	d		
r	l	n	c		s	z
			ć	đ		
j	ļ	ń	č	ž	š	ž
			k	g	x	

3.3.2. Realizacija i distribucija

Realizacija suglasnika gotovo je jednaka onoj u standardnom jeziku, uz neznatne razlike koje će biti istaknute kod pojedinačnih suglasničkih osobitosti. Svaki od suglasnika se može naći u inicijalnom, medijalnom i finalnom položaju u riječi.

3.3.3. Sonanti

Artikulacijska norma u govorima bihaćkoga područja bitnije ne odstupa od standardnoštokavske artikulacijske norme, a realizacija i distribucija sonanata, kao i sporadične promjene bit će opisane u nastavku.

3.3.3.1. Sonant *r*

Prethodno smo već govorili o sonantu *r* kao silabemu pa se i kvantitativne opozicije dobro čuvaju: *křv* Njd., *cřv* Njd., *smřt* Njd. Nije potvrđen oblik *kṛ̌v*, tj. nema tendencije skraćivanja $\bar{r} > \check{r}$.

Sekundarno *r* pojavljuje se u oblicima priloga:

tàdar 'tada' , *sàdar* 'sada', ali i u oblicima zamjenica s partikulama *kār*, *kāra*: *sěbikār* 'sebi', *sěbikāra* 'sebi' , *nāmikār* 'nama', *těbikār* 'tebi'.⁷⁷

3.3.3.2. Sonant *l*

Ovaj sonant uglavnom ima standardnoštokavsku artikulaciju bez izrazitijeg pomjeranja. Pomjerenost artikulacije sonantna *l* u govorima bihaćkoga područja potvrđena je onda kada dođe do djelomične ili potpune redukcije samoglasnika *i*: *pòlʹtʹ*, *mòlʹtʹ* ili u slučajevima geminiranja *mòlla*, *pòlla*.

Peco ne potvrđuje postojanje velarnog *l* u zabilježenom materijalu, ali, navodi da se, također, u geminatima može čuti nešto pomjerenije mjesto tvorbe „dublje u usni rezonator, to jest nešto velarnije *l* nego što je naše standardno *lʹ*“ (2007: 239).

Velarnost ovoga sonanta nismo potvrdili u drukčijim primjerima, iako se za obližnje govore navodi izrazitija velarnost.⁷⁸

Nadalje, ističe kako je u govoru bosanskih šćakavaca, kako ikavaca tako i ijekavaca, prisutna pojava mujiranja sonanta *l* koja nije konstantna - iako *i-šća* govor zapadne Bosne zna za oblike *kljišća* i *gnjizdo* što objašnjava kontaminacijom oblika *gnizdo* i *gnjezdo*, *klišća* i *klješća*, a ne izmjenama suglasničkih sekvenci *kl* i *gl* (kako navodi Šimundić). Inače, u Pecinim govorima sekvenca *kl* i *gl* nije podložna izmjeni. (2007: 237)

Dočetno *l* (*l > V*) je u oblicima gl. pridjeva radnog dalo *o*, osim u govorima katoličkoga stanovništva uz granicu (Sk) gdje je potvrđena vokalizacija u *a*: *dòšō* (Bi), *pòšā* (Sk).

3.3.3.3. Sonant *ʃ*

Artikulacija sonanta *ʃ* u bihaćkim govorima vrlo je stabilna. Nisu potvrđeni primjeri „palatalnijeg *ʃʹ*“ kakvo bilježi Peco u nekoliko istraživanih punktova (2007: 242). Nema, također, brojnih primjera u kojima je ovaj sonant zamijenjen sonantom *j*, čime bi naši govori odstupali od tipičnih osobitosti novoštokavskih ikavskih govora koji se navode u literaturi (up. Lisac, 2003: 54, Peco, 2007: 241). Potvrđena su dva primjera zamjene, i to oba u govoru pravoslavaca, u jednome istraživanom punktu (MB):

kòšuja, *vàjalo bi próbati* (MB).

⁷⁷ Više u poglavlju *Sekundarni suglasnici*, 3.3.12.

⁷⁸ Up. Peco, 2007a: 238-239.

Specifikum čine i oblici imenice *pljăčka* i glagola *pljăčkati* - *plăčka* (Bi), *plăčkati* (MB). Kod Pece čitamo da se ne radi o supstituciji fonema, nego o fonetskom liku preuzetom iz nekog susjednog jezika (2007: 243).

U govoru muslimanskoga stanovništva frekventan je oblik čestice *vălda* (Br, Tu, Ka).

3.3.3.4. Sonant *ń*

Izgovorne vrijednosti sonanta *ń* ne bilježe specifičnosti, a nisu poznate ni frekventne izmjene ovoga sonanta. Mogu se izdvojiti oblici imenice i glagola *sùmļa* (Bi, Ka, Iz) i *sùmłati* (Vi, Sp, MB), u kojima je došlo do prijelaza suglasničke skupine *mń > mļ*.

Umjesto *n* potvrđeni su oblici sa sonantom *ń*:

žumāńce (Žg, Bi, So), *bjeláńce* (Žg, Bi, So, Vi), te primjeri u kojima dolazi do prijelaza skupine *gn > gń*: *gńôj* (Je, Vi), *gńôjivo* (Iz, Vi), *gńójan* (Iz).

3.3.3.5. Sonanti *m* i *n*

Artikulacijska vrijednost oba sonanta jednaka je onoj u standardnom jeziku: *m* je dvousnjeni nosni sonant, a *n* nosni alveolarni. O alofonskim vrijednostima sonanta *n* nećemo govoriti, budući da su jednake onim u standardnom jeziku.

Neočekivanu pojavnost u govorima bihaćkoga područja zabilježili smo u izmjeni sonanta *m* sonantom *n* kada se našao u finalnoj poziciji. Bitno je naglasiti da je ova pojava redovito potvrđena samo u govoru katoličkoga stanovništva Skočaja, a ponekad se čuje i u ostalim katoličkim punktovima – naravno, ne toliko frekventno kao u navedenom. To su tzv. adrijatizmi,⁷⁹ potvrđeni u sljedećim oblicima:

- prezent (1. l jd.): *ně čujēn, mĩslĩn, pāmĩn*;
- imenice (I jd. m., ž. i s. r.): *Božanon, mătērōn*;
- pridjevi: *lípĩn, dōbrĩn*;
- oblici brojeva i priloga: *ōsan, sàsivĩn*;

U istim punktovima potvrđena je izmjena *n* u *m* u oblicima prezenta glagola *pòčēti*: *pòčmēm, pòčmē, pòčmu*;

⁷⁹ „Na opću fizionomiju čakavskoga narječja znatno utječu neke razmjerno mlađe osobine koje imaju svoja žarišta uglavnom na čakavskom terenu, ali su se proširile i na najrazličitije štokavske govore u susjedstvu, migracijske i starinačke, a neke i na pojedine kajkavske (goranske). (...) Tradicionalno se te pojave zovu dalmatizmima, ali im bolje odgovara naziv adrijatizmi“ (Brozović, 1998: 222-223).

Ukoliko dolazi do pojave geminiranja, nakon redukcije ili pojednostavljivanja suglasničkih skupina, artikulacija sonanta *n* nešto je više produžena: *jènnà* (Bi), *pónⁿe* (Vi), *slànnè* (VP). Peco za ikavskošćakavske navodi i pojavu nazalizacije prethodnog samoglasnika u skupinama *nc*, *ns*, *nč* – *monci*, *osansto*, *monče*. (2007: 245) Naši govori ne bilježe takve primjere.

3.3.3.6. Sonant *v*

Ovaj labiodentalni sonant dosta je stabilne artikulacije, dok su najfrekventnije osobitosti u bihaćkim govorima najčešće vezane za pojednostavljivanje ovoga sonanta u skupinama, njegovo gubljenje, protetsko i epentetsko pojavljivanje. O svemu tome će biti govora u nastavku.

3.3.3.7. Sonant *j*

Artikulacija sonanta *j* nije ista u svim pozicijama, tj. vrlo često zavisi od prirode susjednih glasova, kao i od mjesta naglaska.

Palatal *j* se u potpunosti ostvaruje uvijek u inicijalnom položaju, neovisno o mjestu naglaska ili o samoglasniku koji mu posthodi:⁸⁰ *jáje* (Bi), *jùtrōs* (Bi), *jěli* (Bi) prez. 3. mn., *jũkva* (Žg), *jãgode* (Je), *jěčem* (Žg);

U međupoziciji samoglasnika prednjeg reda, kao i dva samoglasnika *i* dolazi do slabljenja artikulacije sonanta *j* (ⁱ), pa čak i do potpunog reduciranja:

djěčĩie (MB), *brěe* (Lo), *prema žàmĩi* (Vi), *kùtĩi* (Ka), *čĩĩ* (Sp, Iz, So),
kao i u u sekvenci *-iji*: Njd. komp. m. r. *stàriĩĩ* (D. Sr, Bi);

Između samoglasnika zadnjeg reda, artikulacija sonanta *j* je potpuna:

kũju (Bi), *čũju* (Je, Vr), *psũju* (Lo) prez. 3 mn.

Potpunu artikulaciju sonanta imamo i u finalnom položaju riječi:

ĩšćerāj (Br, Sp), *hāj* (Vi, Tu, Žg), *ònāj* (Ka, Vr, So, Go), *krāj* (Go), iako se u oblicima imperativa (2. jd.) najčešće gubi:

⁸⁰ V. i Gubljenje suglasnika, 3.3.7.

pī 'pīj' (Žg, MB) *hāj prèbi* (Je);

O pojavama gubljenja i umetanja ovoga sonanta bit će govora nešto kasnije.

3.3.4. Fonema *x*

Govori zapadnoga dijalekta su, većinom, u procesu gubljenja fonema *x* u svojim sustavima ili je taj proces pri kraju. Obično prelazi u *v*, *j* ili *k*. U nekim govorima se ipak čuva, u svim pozicijama, (up. Lisac, 2003: 53, Jahić, 2000: 32-39), dok se kod Bošnjaka redovito čuva oslabljeni izgovor. U govorima bihaćkoga područja ova fonema se, ovisno o poziciji, većinom čuva u govoru muslimanskoga stanovništva, dok se u govoru katoličkoga i pravoslavnoga najčešće gubi, ili je njen izgovor vrlo oslabljen. Postoje i primjeri zamjene fonema *x*, o čemu će, također, biti govora.

Prije nego što navedemo potvrde s bihaćkoga područja, osvrnut ćemo se i na ostale bh. govore. Peco u ikavskošćakavskim govorima zapadne Bosne sudbinu fonema *x* dovodi u vezu s nacionalnom pripadnošću govornika i, očekivano, poziciju u riječi. Navodi nepostojanje ove fonema u posavskom, govorima Imotske krajine i Bekije, a njezino čuvanje u muslimanskim govorima u istočnobosanskom ijekavskošćakavskom, uz gornji i srednji tok Vrbasa, u centralnobosanskoj zoni (u inicijanoj i medijalnoj poziciji) (v. 2007: 338-339). Dešić (1976) navodi nepostojanje ovoga suglasnika u krajiškim ijekavskim govorima te pojavnost druge fonema namjestu *x*. U ekavsko-jekavskim govorima tešanjско-maglajskog kraja položaj fonema *x* je stabilan, budući da se radi o govorima Bošnjaka. Isto stanje Bulić navodi i za susjedne ijekavske govore Bošnjaka, dok je kod nebošnjačkog stanovništva vrlo nestabilan (v. Bulić, 2013: 130).

Radi preglednosti (ne)čuvanja fonema *x*, potvrđene primjere ćemo klasificirati u tri grupe: one koji su zabilježeni u muslimanskim (a), katoličkim (b) i pravoslavnim (c) punktovima:

a) U govorima muslimana bihaćkoga područja potvrđeni su primjeri:

1. u inicijalnom položaju:

xrána, *xàljinka*, *xàjdūk*, *xòšēf* 'hòšaf, kompot od suhoga voća', *xàmbār*, *xváliti* (uz *fáliti*), *xūpetan*;

2. u medijalnom položaju:

Bìxāć, *kàxva*, *kūxa*, *u kūxinji*, *malèxna*, *snàxa*, *mòxunje*, *sàxat*, *ràxāt*, *pròpuxa*, *rūxo*, *naxránti*;

3. u finalnom položaju:

sābax, siròmax, pòglūx, svīx;

3a. *grī^x, krū^x, tèsprī^x;*

3b. *u ní, òdma, nāma* 'òdmāh', *tèspi, māsālā, òvī gòdīna;*

b) U katoličkim govorima:

1. u inicijalnom položaju:

àjde, ālva, òćeš, òža, rána, ĩlada, vātaj, dòvezā me ĩtna, lād, lāče;

1a. *xòćeš, xòrōz, xrána, xāļne;*

2. u medijalnom položaju:

snāa, snā, dùanā, greòta je, Biać, ĩskuō;

2a. *Bihać;*

3. u finalnom položaju:

grā, òdo, krū, òra;

3a. *pò ĩīx, krūx, òdmāx;*

c) U pravoslavnim govorima:

1. u inicijalnom položaju:

lādno, àjde, rána, ránijō, òćeš li;

2. u medijalnom položaju:

a mēne strā, snāe, mùa;

2a. *Bihać, Bihāću;*

3. u finalnom položaju:

kòlkō i je, nā vr, sjeròma;

Navedeni primjeri pokazuju da je fonema *x* u govorima muslimanskoga stanovništva vrlo stabilan glas, kada se nađe u inicijalnoj i medijalnoj poziciji, dok se na kraju riječi javlja nešto slabije frikativnosti ^x, ili se potpuno gubi.

U zoni Bosanske krajine fonema *x* je znatno nestabilnija nego što je to slučaj u govorima hercegovačkih Muslimana, konstatira Peco (2007: 367). Gubljenje ovog fonema iz finalnog položaja zajednička je osobitost trima navedenim grupama.

Za katoličke govore mogli bismo utvrditi dvije skupine:

- prvoj bi pripadali govori katoličkoga stanovništva koji imaju potvrde fonema *x* u inicijalnoj i medijalnoj poziciji, s tim da se češće gubi,
- drugu skupinu činili bi krajnji katolički govori (Sk, Za) u čijem se sustavu ova fonema potpuno izgubila ili je zamijenjena nekim drugim glasovima (u nastavku).

Govori pravoslavnoga stanovništva najčešće eliminiraju ovaj fonem, a ponekad se može čuti u toponimima, iako je artikulacija ovog fonema često i individualna.

Suglasnička skupina *xv* sačuvana je u govorima muslimanskog stanovništva u primjerima imenice *kàxva*, dok su u izvedenim oblicima potvrđeni primjeri s *f* - *kafèháci* (Bi, Br), *kafèhaci* (Vi). Kod katolika i pravoslavaca mogu se čuti i *kàva* i *kàfa* (Žg, MB, Lo). U graničnim je katoličkim govorima samo *kàva* (Sk).

Mjesto *xv* u svim govorima bihačkoga područja češće imamo *f*:

fàla, fàta, prèfati, vājīk te fālīm, fāćajū 'hvataju'.

Potvrđeni primjeri *v* umjesto skupine *xv* najčešći su iz pravoslavnih i nekih katoličkih punktova: *ùvatiti* (MB, Sk), *vàtali su* (Žg).

Zamjene drugim glasovima

U govorima katolika i pravoslavaca česta je pojava *v* mjesto *x*, najčešće između samoglasnika *u* i *a*:

skùvati (Lo), *kùvāš* (Lo), *kùvān* (Sk), *kùvānje* (Žg), *sùvo* (MB).

U istim govorima potvrđeni su primjeri s *j*:

pròja (MB, Lo) (kod muslimana samo *pròha*), *snàja* (Žg, MB, Lo);

U muslimanskim govorima potvrđena je zamjena zadnjonepčanim eksplozivnim suglasnikom *k* u riječima orijentalnog porijekla:

màksūz (Bi), *màksūs* (Je), *màksuzīle* (Vi) 'ar. màhsūs, màhsūz'⁸¹.

Peco navodi primjere *maksus*, *maksuzija*, *maksul*, a ovu pojavu objašnjava i fonetski „našla su se u neposrednoj blizini dva frikativna suglasnika i došlo je do disimilacije po načinu tvorbe. U rezultatu te glasovne promjene mjesto zadnjonepčanog konstriktiva, u vezi sa *s*, pojavio se zadnjonepčani okluziv“ (2007: 362).

⁸¹ V. Škaljić, 1966.

U drugoj skupini zamjene ovim glasom, u istim punktovima, bilježili smo oblik *brũk*, a u pravoslavnim govorima potvrđen je oblik *šjeròmak* (Lo).

Sekundarno x

Pojavu sekundarnog *x* najčešće imamo u govoru muslimana, vrlo rijetko u govoru pravoslavaca ili katolika.

Primjeri sekundarnog *x* su sljedeći:

xàlāt (Bi, Je), *maléxna* (Je), *mèkaxan* (Je), *lagàxan* (Vi), *poláxko* (Ba), *põlāxko* (Iz), *xàšlama* (Tu);

Pojavu sekundarnog *x* Peco vidi i u zamjениčkim zanaglasnicama *hi*, *him* „što je, bezmalo, opšta pojava u šćakavskim govorima Bosne, a za nju znaju i muslimani istočne Hercegovine. Mada bi se u *hi* mogla tražiti pojava metateze (*ih* : *hi*), više je vjerovatno da je i tu u pitanju sekundarno *h* koje se javilo u hijatskoj poziciji: *ona i je dovela* = *ona hi je dovela*, *da i vidi* = *da hi vidi*, *da im kaže* = *da him kaže*“ (2007: 361). Brozović za Fojnicu navodi oblik *hin* za akuzativ i dativ gdje je došlo do metateze: „Mislim da je to metateza *ñih* > **hiñ* > *hin*, gdje je neobičnije *ñ* zamijenjeno običnijim *n*. Prema *ñiha* s *a* iz genitiva dobili smo onda i *hina* (...). Oblik *hin* mogao je dobiti dativsku službu zbog svog zvukovnog poklapanja s *im* (...). Da je tako, vidi se iz tuzlanskog kontaminiranog enklitičkog dativa *him*“ (2007: 126).

U našim su govorima, također, potvrđeni primjeri *hĩ* i *hĩm* u akuzativu i dativu.

Pojavu sekundarnog *x*, u vlastitim imenima u govorima katoličkoga stanovništva, koju bilježi Peco, nismo potvrdili.

Iz potvrđenih se primjera može zaključiti da je fonema *x* vrlo stabilan glas u govorima muslimanskoga stanovništva, dok se u katoličkim i pravoslavnim punktovima, očekivano, bilježi oslabljena artikulacija ili gubljenje. Napomenuli bismo i to da je čuvanje ovoga glasa u muslimanskim govorima prisutno kako u riječima slavenskoga porijekla, tako i u onima neslavenskoga.

Frekventnije zamjene potvrđene su u katoličkim i pravoslavnim govorima, a najčešće potvrđene zamjene su glasovima *v* i *j*, rjeđe *k*: *Bijać* (Sk), *ũvo* (Sk, Za), *skũvati* (Lo), *kũvāš* (Lo), *kũvān* (Sk), *kũvānje* (Žg), *sũvo* (MB), *snāja* (Žg, MB, Lo).

Ako bismo se osvrnuli na relativno starije oglede, spomenut ćemo i one koje je bilježio Klarić u Kraljama (katol.). Izuzetno su važne i, čini se, dobro bilježene pojave koje čitamo u tome izvještaju za katoličko selo Kralje nadomak Bihaća. Naime, za glas *x* Klarić konstatira da u svim riječima u kojima dolazi, taj se glas ne izgovara ili se izgovara *v* (Klarić, 1901: 64). Naše istraživanje pokazalo je, baš u ovome punktu, isto stanje.

3.3.5. Fonema *f*

Fonem *f* čini sastavni dio suglasničkog inventara bihaćkih govora i vrlo je stabilan glas. U bh. govorima je poprilično stabilan glas i nije nužno vezan za postojanje fonema *x* u sustavu nekoga govora. U zapadnom dijalektu (Lisac, 2003: 53) ga, uglavnom, nema, osim u bošnjačkim govorima, ili je ograničen na onomatopeje i tuđice.

U zapadnobosanskim ikavskim govorima se čuva u svim pozicijama (Peco, 2007), a i u ijekavskim se, bez obzira na nepostojanje fonema *x*, najčešće čuva ili mijenja drugim glasom (Dešić, 1976). Prisutan je i u ostalim bh. govorima.⁸²

U bihaćkim govorima fonema *f* ovjerena je u svim pozicijama:

a) inicijalnoj:

fāmīlija, fino, fārba, filžāni, fēner, fišek, fīlīm;

b) medijalnoj:

sòfra, talèfon, čifut 'škrtica', kíflīce, sòfa, màšrafe, trèfi;

c) finalnoj:

čàšaf, dòlāf 'posuda za pečenje kafe',⁸³ škāf, šērāf, štòf;

⁸² Peco za istočnu Hercegovinu navodi postojanje ovoga glasa u mjestima gdje se čuva i *x* (2007b: 118), a u centralnohercegovačkom ga imaju svi predstavnici, naravno, uz supstitucije sa *v* i *p* (rjeđe) u katoličkim govorima. Međutim, postojanje ovoga glasa najstabilnije je u muslimanskim govorima: „Ako postoje neke govorne osobine koje odvajaju naše muslimane, ne samo centralne Hercegovine, nego i inače na našem jezičnom području, od pripadnika drugih vjeroispovijesti – to je, svakako, izgovor ovih glasova (*x* i *f*, istakla S. M.)“ (2007b: 306). Zapadnohercegovačka štakavština čuva fonem *f* u govoru Muslimana i Hrvata (sa supstituentima) (2007c: 166). U govorima tešanjско-maglajskog kraja „fonem *f* je sastavni dio suglasničkog sistema istraživanih govora a njegove fonetske realizacije ne odstupaju od artikulacijskog standarda bosanskog jezika“ (Bulić, 2013: 135). U ijekavskoštakavskim je prisutan u govoru Muslimana, iako nije nepoznat ni govorima Srba, koji ga mijenjaju sa *v* (Jahić, 2002: 107). Za ostale v. Peco, 2007: 376.

Za hrvatske govore Lisac (2003: 53) navodi pojavnost ovoga fonema u govorima moliškog područja, u bačkih Bunjevaca, u Mrkoplju, u Ninu, u Sućurju i u Sumartinu.

⁸³ Kod Škaljica čitamo: „**dòlāf -āfa, dòlāp -āpa**, m 1. nepomični ormar sa policama, pričvršćen uza zid ili uzidan u zidu. (...) 2. postrojenje za navodnjavanje, kolo na rijeci“ (1966).

Potvrđena je i u onomatopejskim riječima *pàf*, *fiju-fīc*, i uzviku *ũf*.

U svim govorima bihaćkoga područja je umjesto skupine *xv*, *fàla*, *fàta*, *prèfati*, o čemu je prethodno bilo govora.

U govorima muslimanskoga stanovništva nemamo zamjene ovoga fonema, a u katoličkim i pravoslavnim je potvrđena zamjena sonantom *v* u svega nekoliko primjera: *jèvtine* (MB), *pòtrevio se* (VP), *àsvalt* (Žg, Bi, Sp). Posljednji se primjer čuje i u muslimanskim govorima.

Kako navodi Lisac za zapadni ikavski (2003: 53), fonema *f* mijenja se fonemama *v* i *p*. Tako je i u našim, istina malobrojnim, primjerima.

Zamjenu sonantom *p* nismo zabilježili.

U bihaćkim govorima redovito je *fòr*, samo smo u dva punkta potvrdili oblik *tvòr* (MB, Kr). Iste primjere navodi Peco, *fòr*, *fòrić*: „Prednjonepčani okluziv gubi svoju okluzivnu komponentu, a zadržava se i dalje mjesto tvorbe, i kao konačni rezultat imamo od te stare suglasničke skupine prostrujno *f*, dakle: *dh-th-f*“ (2007: 377).

Prema navedenim primjerima, možemo zaključiti da se fonema *f* pojavljuje kako u domaćim, tako i u riječima stranoga porijekla.

3.3.6. Afrikate

Zapadnobosanski poddijalekt bilježi razlikovanje afrikatskih parova, dok jedan dio centalnobosanskog poddijalekta (gornji tok Vrbasa) zapadnobosanskog dijalekta ove parove ne razlikuje (Jahić, 2000: 35).

U ikavskošćakavskim govorima zapadne Bosne Peco prikazuje neke opštije probleme, navodeći artikulacijsku neizdiferenciranost dvaju parova afrikata kao tipičniju osobinu šćakavskih govora. Bihaćko područje daje nešto drukčiju sliku, što ćemo vidjeti u nastavku. Izdvojit ćemo nekoliko mišljenja o genezi ove pojave: Belić je u radu *O značaju zapadnog štokavskog govora* u svome zapadnom dijalektu nalazi *č'* i *dž'*, gdje su izrazito palatalizovani glasovi *č* i *dž* u šćakavskim govorima naslijeđeni iz starije epohe razvoja našega jezika (up. Peco, 2007). Razlikujući se ovom osobitošću i od čakavskog i od štokavskog dijalekta, Belić ističe kako je u „praslovenskom *č* bilo meko (kao što je danas napr. u ruskom), pa se ta njegova mekoća

zadržala u zapadnom dijalektu, dok se u čak. i ostalom štok. izgubila“ (Belić, 1958: 70). Poslije Belića i Brozović daje svoj stav o svođenju afrikatskih parova na jedan, ali i razlikovanju oba para afrikata u zonama istočnobosanskog *ije-šća* govora, te o genezi ove pojave: „Belićevo zapadnoštokavsko *č'* ('šćakavsko'), lako se držalo kao fonem dok se nalazilo u opoziciji prema okluzivu *t'* i oba su glasa sa zakašnjenjem pošla zapravo istim putem koji je na šćakavskom istoku doveo do opozicije *č:ć*. U migracijama dolaze s istoka mase s već davno gotovim *č:ć* i sad se sukobljavaju sustav *čas:kut'a* i sustav *čas:kuća*. U redu *čas-čas-kuća-kut'a* krajnji članovi imaju naravno manje artikulacijske šanse (...) Ostaje dakle par *čas-kuća*, što nije fonetski dovoljno da se održi jedna fonološka opozicija“ (Brozović, 1966: 142).

Belićevo mišljenje o genezi ove pojave prihvata Peco u svome radu *Mjesto centralnohercegovačkog govora među ostalim govorima današnje Hercegovine*. Naime, Peco također smatra da je svođenje dva para afrikata na jedan „u govoru seoskog muslimanskog stanovništva BiH osobina naslijeđena iz starog zapadnog govora, a svi oni znaju i za druge arhaizme u govoru. Pošto zapadni govor u svojoj ekspanziji nije dopirao daleko na istok preko Neretve, na tom području i nemamo izjednačene ove glasove, jer za to tamo nije bilo povoda“ (Peco, 2007b: 314).⁸⁴

Postojala su mnoga suprotna mišljenja o ovoj pojavi, poput Ivićevog, koji u svojoj *Dijalektologiji* konstatira da je nerazlikovanje afrikatskih parova odraz strukture turskoga konsonantizma koji je kasnije, posredno ili neposredno, uticao na ovu pojavu (isp. Ivić, 1985), (up. Peco, 2007: 259 i dalje).

Zapadnobosanska govorna situacija, u okvirima šćakavskih govora, zauzima posebno mjesto. Iako se na širem terenu Bosanske krajine može pojaviti, u određenim govornim zonama nerazlikovanje afrikatskih parova, na bihaćkom području to nije slučaj.

U gotovo svim zabilježenim primjerima artikulacija ovih glasova je vrlo stabilna, dakle, čuva se razlika između dvaju parova afrikata, odnosno opozicija *č: ć, ž: ž*.

Izgovor afrikate *č*:

čāša, čúvati, čābrlak, četka, ōči, šēgāčīm se, Ljūtočka dolina, čúčīm, čōrapa, ōčistito, čīgra, Skōčāj, čilbur;

⁸⁴ Postoji nekoliko tumačenja o postanku ove pojave kod Bošnjaka: turski jezik koji je utjecao na svođenje dvaju parova afrikata na jedan (up. Ivić, 1957: 173-174) i izdvajanje privilegiranih društvenih slojeva.

Izgovor afrikate *ž*:

žámija, óžāci N mn. 'òdžak', *žèmat, filžāni, žâk, Mažàrica, búžāci, dàìža, žìgera, hàž*;

Izgovor afrikate *ć*:

ćèpenak, svića, u prèkući, ćér, ćérka, vrìća, ćúko, ćòrava, òću, ćerèsta 'sastojci za kuhanje nekoga jela', *ćèvāpi, ćitáb*;

Izgovor afrikate *ž*:

žùgum, žòzluci, vìžala, že, òbažem, žùmbīr, žèrdān, mèža, dóži, nà léži;

Glasovi *č, ž, ć, i ž* po svojim fonetskim vrijednostima u potpunosti odgovaraju onim u standardnom jeziku.

Potvrđeno je samo nekoliko primjera u kojima dolazi *ž* umjesto očekivanog *ž*: *žèm* (Bi, Sp, Vi, Iz), *pižáma* (Žg, Br, Bi), *žìp* (Ba), uz *žèm* (Žg), *pižáma* (Bi), *žìp* (Bi). Sve riječi su etimološki iz engleskoga jezika, pa postoji mogućnost da su imale zaseban fonetski put u našim govorima ili su, upravo u tom obliku, primljene iz govora koji ne razlikuju *ž* i *ž*. Ovo drugo objašnjenje navodi Peco (2007: 303) za primjer *žèm* koji je, također, zabilježio na području Bosanske krajine.

Na istome mjestu Peco navodi izuzetke iz bihaćkoga naselja Izačić: „*pòčēli crljenu, plěčkaju, is plăčkē*. Prvi primjer ne narušava predstavu o fonetskim vrijednostima naših afrikata u ovom mjestu. On je, vjerovatno, primljen negdje van ovoga mjesta, možda u nekoj drugoj sredini koja ne razlikuje naše afrikate i ovdje je, pred strancima, upotrijebljen kao dokaz poznavanja onog 'gospodskijeg' govora. Druga dva primjera nisu takve prirode, mada su i ona primljena sa strane. Dok je prvi primjer individualna osobina, drugi primjeri imaju opštiji karakter i nisu vezani samo za ovo mjesto“ (2007: 303).

U bihaćkim govorima smo, također, ovjerili primjere *plăčka* (Bi) i *plăčkati* (MB) u govorima muslimana i katolika, i to ne tako rijetko, a kako nas obavještava Peco, najvjerovatnije je u pitanju fonetski lik koji je, kao takav, preuzet iz nekog drugog govora (2007: 303).

Iz mjesta koje pripadaju bihaćkome području Peco navodi primjere *ùplačkali, Ćēh, ĉēški, plăčkali* (Srbijani) i *žèm* (Turija) objašnjavajući da su u ovakvoj fonetskoj formi primljene iz

nekog drugog govora, tj. nikako nije riječ o jednačenju, nego o prihvatanju nekih riječi u govor u već deformisanoj fonetskoj formi (2007: 312).

Mi smo zabilježili i oblik *ček, tàdē se kùpovālo na čekove* (Br), isp. engl. check.

U *Govorima sjeverozapadne Bosne* se, također, navode neznatni izuzetci svođenja dvaju afrikatskih parova na jedan: „ovdje i Srbi ijekavci štakavci i Muslimani i Hrvati, po pravilu ikavci šćakavci imaju u svom konsonantizmu dva afrikatska para“ (1979: 79).⁸⁵

U govorima bihaćkoga područja nismo potvrdili pojavu izjednačavanja dvaju afrikatskih parova u jedan, niti dodatno umekšane afrikate koje se ostvaruju kao *t'* i *d'*, ali ćemo, radi šire slike područja Bosanske krajine dati i primjere koje je zabilježio Peco, a koji se odnose na ne tako jasnu artikulacijsku izdiferenciranost glasova *č:ć* i *ž:ž'*.

Pojavnost glasova *č* i *ž*, tj. *č'* i *ž'* (rjeđe *ć* i *ž'*) u funkciji oba para javlja se u nekoliko mjesta koja pripadaju području Bosanske krajine: u Blagaju, Bosanskoj Dubici, Bosanskome Petrovcu i Pećigradu. Od svih navedenih punktova, Peco izdvaja Blagaj i Pećigrad koji se izdvajaju brojem primjera s *ć* mj. *č*, kao krajnjim istočnim (Blagaj) i zapadnim (Pećigrad) tačkama kod kojih se može pomišljati na uticaj centralnobosanskih osobitosti, posebno u Blagaju (Prijedor), dok u Pećigradu mogu biti i autohtone (2007: 320-321).

3.3.7. Gubljenje suglasnika

Gubljenje suglasnika je vrlo česta pojava u svim bh. govorima, pa tako i u govorima bihaćkoga područja. Najčešće se vrši u medijalnoj i finalnoj poziciji, dok je gubljenje u inicijalnom položaju rjeđe zabilježeno. Primjere u kojima je ova pojava ovjerena, prikazat ćemo po grupama:

a) Gubljenje sonanata

aa) u inicijalnoj poziciji:

Gubljenje sonanta *j* u inicijalnoj poziciji zabilježeno je u govorima katoličkoga stanovništva u primjeru broja *èdan* (Sk), *èdne gòdne* (VP), i to samo u dva primjera, i u govorima pravoslavaca u primjeru broja *jèdan*, *èdnu*, *èdno* (Lo). Dešić navodi brojne potvrde gubljenja ovoga sonanta

⁸⁵ Kako smo i napomenuli u uvodnom dijelu, u istraživanju *Govori sjeverozapadne Bosne* (1979) u obzir je uzeto 6 punktova koji pripadaju bihaćkome području: Orašac, Lohovo, Dobrenica, Bihać (čaršija), Spahići i Izačić.

u primjeru broja *jèdan* (1976: 144). U ostalim govorima bihaćkoga područja nema potvrda ove pojave.

Također, u istim punktovima, potvrđeni su i primjeri reduciranog sonanta *j* u oblicima glagola *jěsam*: *ěsam* (VP), *ěst* (Sk), dok je u govoru muslimana (Je) samo jednom zabilježena redukcija u obliku *e l dē*?

Malobrojni primjeri upućuju na zaključak da se ne može govoriti o općoj pojavi gubljenja ovoga sonanta u inicijalnoj poziciji.

ab) u medijalnoj poziciji:

Sonant *j* najčešće se gubi u medijalnoj poziciji u intervokalnom položaju:

dâj čõeče (MB) (u prepričavanju), *òna měni ni mukàet* (Je) (up. Škaljić, 1966); ukoliko iza samoglasnika dolazi *je* ono se gubi u primjerima tipa *šta e* (Bi), *ko e* (Bi), *a đe e ošla?* (Vi) Peco za ikavskošćakavske navodi oblike u kojima sonant *j* nije reduciran u primjerima *šta je?* *ko je?* kao tipičnije, iako zna i za *šta e* (2007: 248). Prema broju zabilježenih primjera u bihaćkim govorima u kojima dolazi do gubljenja ovoga sonanta u intervokalnoj poziciji, možemo zaključiti da ova pojava nije tipična za naše područje, kao što je to slučaj sa susjednim govorima (up. Dešić, 1976).

U oblicima superlativa sonant *j* se najčešće gubi ukoliko i pridjev njime počinje: *năjačī* (Bi).

Sonant *v* se gubi u primjerima: *eo* (Br) 'evo', *u sjētu* (Br) 'u svijetu', *zdrào* (Lo), iako su češći primjeri u kojima dolazi do pojednostavljivanja suglasničkih skupina (v. niže).

Gubljenje sonanta *r* u medijalnoj poziciji potvrđeno je samo u imenici *kumpíra* (Br, Je, D. Sr, Žg) najčešće u muslimanskim i katoličkim govorima, i u primjeru *čàšaf* 'čaršaf' u svim govorima bihaćkoga područja.

Sonant *m* se najčešće gubi u oblicima prezenta glagola *imati*, potvrdnim i odričnim: *iām* (Vr), *nēām* (Je, Vi), *nēā* (Ka, Bi, Tu), *nēāmo* (Ka, Tu).

Sonant *n* se gubi u riječima stranoga porijekla, npr. *komadànt* (Bi).

Gubljenje sonanata *l*, *l̥* i *ń* u medijalnoj poziciji nismo zabilježili.

ac) u finalnoj poziciji:

U finalnoj poziciji sonanti su najčešće sačuvani. Ponekad se javlja oslabljen izgovor⁸⁶ u ovoj poziciji, koji, svakako, ovisi i od glasovnog skupa i od načina i tempa izgovora kod svakog govornika.

⁸⁶ V. pojedinačnu realizaciju sonanata.

b) gubljenje ostalih suglasnika

U inicijalnoj i medijalnoj poziciji najčešće se gubi suglasnik *x* u govorima katolika i pravoslavaca, a u govorima muslimana u finalnoj, o čemu smo prethodno govorili. Ostali suglasnici se gube u medijalnoj ili finalnoj poziciji u riječi.

Suglasnik *d* se gubi u medijalnoj poziciji u oblicima brojeva: *jèan* (Bi), *dvaès* (Vi), *triès* (Iz), *četrès* (Ka); gubljenje ovoga suglasnika nije potvrđeno u primjerima kada se nađe između dva samoglasnika, npr. *glèat*, *ùgleali* – a takvo je stanje i u susjednim govorima (v. Dešić, 1976). Ova pojava poznata je govorima istočne Hercegovine i nekim crnogorskim govorima (up. Peco, 2007b: 154).

Suglasnik *k* se gubi u inicijalnoj poziciji u oblicima imenice *kćérka* i *kći* pa bilježimo oblike *ćérka*, *ćér*, *ći*. Oblik *ći* vrlo je frekventan u muslimanskim govorima.

Suglasnik *k* se gubi i u medijalnoj poziciji u riječima stranoga porijekla:

eskùrzija (So), *esplodíra* (Go), *rùsāk* (Bi).

Ovaj suglasnik gubi se u intervokalnom položaju u primjerima *něāko* (MB), *něakav* (MB), *něakva* (Ba); Peco je zabilježio i oblike „*pró mene* < preko mene, *pró tebe*, *pró kućē*, gdje se i mogla izvršiti ova redukcija: *preko kuće* < *preo kuće* < *pro kuće*“ (2007: 389). Slično bilježi i Dešić za ijekavske (1976: 177). U našim govorima bilježili smo oblike u kojima se čuva suglasnik *k*: *preko kũće* (Bi, Ba, Kr, Žg).

Suglasnik *ž* gubi se u medijalnom položaju u primjerima *kâěš* (Br), *kâēm* (Br), *kâe* (Je, MB) 'prezent, 3. jd.' i *kãe* (MB) 'poštapalica', a suglasnik *z* gubi se u inicijalnoj poziciji glagola *nâš* (Je).

Suglasnik *t* često se gubi u finalnoj poziciji u oblicima brojeva *šês*, *dvaès*, *dvánēs*, *trínēs*, *triès*, *četrès*...zatim, u oblicima priloga *òpē*, *jòpē*, te u oblicima glagola (kazivanje) *štò jēs* - *jēs* (Br)!

U finalnoj poziciji najčešće dolazi do gubljenja suglasnika *d* u oblicima prijedloga ukoliko riječ koja posthodi počinje nekim od suglasnika (rijetki su slučajevi gubljenja ovoga suglasnika ukoliko riječ počinje samoglasnikom), tj. dolazi do pojednostavljivanja suglasničkih skupina kod izgovora naglašene i nenaglašene riječi. Najčešće je prijedlog pod akcentom pa je i gubljenje u tim slučajevima češće, iako smo bilježili i obrnute pojave:

sà éu (Iz), *ispò stola* (Ka), *ò svaklê bòme* (Br), *o žène* (Br); i kod priloga: *kà s dòšla?* (Sp) *ku ćeš?* (Je).

U bihaćkim govorima frekventan je i oblik *měš činī* (Ba, So, Iz, K-V, Go, Or, Sp, Je, Br, Ja) u kojem dolazi do ispuštanja posljednjeg sloga u riječi s asimilacijom dentala *s* ispred palatala *č*.

3.3.8. Pojednostavljivanje i zamjenjivanje suglasničkih skupina

Pojednostavljivanje suglasničkih skupova česta je pojava, a javlja se kao posljedica ležernijeg izgovora, poznata svim govorima. U našim govorima dolazi do pojednostavljivanja sljedećih suglasničkih skupina, u različitim pozicijama u riječi:

ps > s: *sòvāli* (K-V), *sùjū* (Sk), *sòvā* 'gl.prid. radni, m.r.' (Sk);

pš > š: *šèncā* (Sp, Je), *šèñ'ca* (Vi), *aj šèncō!* (Bi) *šèñ'čno brāšno* (Go);

pt > t: *tīć* (Br), *tīca* (G. Sr), *tīč'ji* (MB);

U govorima sjeverozapadne Bosne zabilježeno je pojednostavljivanje suglasničke skupine *pt* > *p* u primjeru imenice *lěptīr* gdje se ovaj oblik izgovara bez *t*: *lěpīr* (up. 1979: 94). U našim govorima smo takav oblik zabilježili smo u dva punkta (Je i Tu), i to u govorima muslimana.

pč > č: *čēla* (Bi), *čēl'ñak* (MB), *čēlār* (Lo);

pk > k: *òklada* (Je);

gv > g: *gòžženi* (Vi);

st > s: *másan* (Je), *bòlesan* (Vi), *žālosan* (Sp);

U oblicima pridjeva u muškome rodu dolazi do pojednostavljivanja suglasničke skupine *st* < *s*, shodno oblicima ženskoga i srednjega roda. U pravoslavnim i katoličkim govorima češći su oblici bez pojednostavljivanja ove skupine.

dn > n: *spāne* (Br), *pāne* (Br), *ùpanem* (Bi) (u katoličkim govorima (Sk) i *ùpanen*), *dopāne* (Vi), *dāne* (Je) 'prez. 3. l. jd. *dādne*';

tst > s: *upústvo* (Vi), *bogástvo* (Tu);

ts > c: *svjècki čòek* (Bi);

tsk > c: *avtomàcki míña brzine* (Tu), *xrīvācki i řvācki* (Žg);

Za suglasnik *t* Peco navodi sljedeće:

„*T* (< *d*) se gubi iz suglasničkih skupova u kojima je ovaj glas na prvom mjestu:

òšō < otšo-otišo, tako i: òšla, òšli; òšetē, ostúpi, òstuo, prēsiniĭk, prēstava, prēstrāža, òsvakle, pošíšati, ošetati, svjēsĭ, rāt, kmēstvo, bogāstvo, zanāstvo, ljūstvo i sl.“ (2007: 388).

kv > k: *brēska* (Je), *kōčka* (Sp);

Ovakvo pojednostavljivanje potvrđeno je i u oblicima zamjenica *tākā, tākī, vākī* i sl. u gotovo svim istraživanim punktovima.

svr > sr: *sřbi me* (Bi), *srāb* (Ba), *sřbež* (Or);

Na cijelom području zabilježeni su isključivo ovi oblici. Niti u jednom punktu se nije našla potvrda za drugačije oblike.

svj > sj: *sjētlo* (Or);

vj > ∅ *čōek, čōeče*;

U govorima katoličkoga stanovništva zabilježili smo sačuvanu sekvencu *tk* u zamjeničkim riječima: *tkò, nētko* (Žg, Go), ali dosta rijetko. I u ovim govorima češći su oblici *kò, nēko*, ali i *nēko* (Žg).

dc > c: *rōca* (Je, Bi, Ja, So, MB) 'rōdica'; ovakav oblik je vrlo frekventan u muslimanskim govorima, a potvrđen je i u ostalim govorima bihaćkoga područja (rjeđe), a pojednostavljivanje suglasničke skupine *dc* nastaje nakon redukcije samoglasnika *i* u medijalnom položaju.

Peco navodi suglasničke skupove novijeg postanka koji se uglavnom čuvaju, a nastaju poslije redukcije nenaglašenih samoglasnika: „Tako tu srećemo pored *òšli* i *òtšli, òtšla, òtšō*. (...) savim je obično: *Zàmatci, Zàmatca, mātca, žūtca, mātce, pètca* pa i: *ròdca, mlàdca*, kao i: *kùćca, domàcca, spavàcca*“ (2007: 390). Nadalje, na istome mjestu ističe i odupiranje redukcija npr. samoglasnika *t* iz pojedinih skupina radi sačuvanja semantičke komponente, pa slično tome i navodi primjere *rodca* i *roca*.

U bihaćkim govorima prisutna su oba oblika.

I u bihaćkim govorima redovito je *kùruz*⁸⁷ i u svim izvedenim oblicima riječi, u katoličkim govorima smo nekoliko puta, uz ovaj oblik, zabilježili i *kukùruz* (Žg, Kr), bez primjera haplogologije. U muslimanskim govorima potvrđeni su oblici *krzàna* (Je) i *kruzàna* (Sp, Vi, Tu) 'spremište za kukuruz', u katoličkim i pravoslavnim je *kuruzàna* (Žg, MB, VP, Kr, Lo). Oblik *kùruz* poznat je i ostalim govorima. Na području cijele zapadne Bosne Peco bilježi oblike *kùruz*,

⁸⁷ Ovakav oblik poznat je mnogim bh. govorima.

kuruzàna, kùruzīšće/kùruzīšte. (2007: 389) I Dešić navodi oblik *kùruz* kao najčešći primjer haplogigije (1976: 191). Pecini su navodi drugačiji: „Ponegdje se ovo objašnjava haplogigijom. Ipak mi se čini da je tu u pitanju redukcija glasova, prvo samoglasnika *u* pa zatim okluziva *k*: *kukuruz-kukruz-kuruz*“ (2007: 389).

gd > d: *dī* (Sk);

šk > čk: *màčkare* (Bi); zanimljivost smo zabilježili u obliku imenice *màškare* (Žg, Kr) koji redovito susrećemo u govoru katoličkoga stanovništva u tome obliku, dok u govoru muslimana redovito bilježimo oblik *màčkare*: *Svāke gòdne ìdēm s Nādom na màčkare*. (Bi)

str > skr: *naskrádo* (Je), *naskrádati* (Je);

tn > t: *měti* (Je), *mětit* (Je);

U razgovoru s istim ispitanikom potvrđena su oba oblika, s pojednostavljivanjem i bez: *mětit* i *mětnit*, i to gotovo podjednako zastupljeni.

zn > n: *nāš* (Bi), *nādeš* (Lo, Tu, Iz);

3.3.9. Konsonantke geminate

U bihaćkim govorima dolazi do geminacije konsonanata nakon redukcije samoglasnika, a najčešća je u oblicima glagolskoga pridjeva radnog, ž. r. *vòlla, žèlla*, (< *volila, želila*), *dòsella, mīslla*;

U muslimanskim govorima se izgovaraju udvojeno riječi orijentalnog porijekla u sferi religije: *Àllah, allâràhmetelje* 'allâràhmetīle – Bože, smiluj se. Pokoj mu duši.' *allàselámet*;

Muslimanska imena tipa *Muhàmmèd, Mehmmèd* su najčešće potvrđena bez geminiranih sonanata. Nije zabilježena ni sonantna geminacija u primjerima tipa *gladna, jedna*.

3.3.10. Zvučni suglasnici na kraju riječi

U bihaćkim govorima se vrlo rijetko stvaraju uvjeti za desonorizaciju, odnosno gubitak zvučnosti. U rijetkim smo primjerima bilježili ovu pojavu, i to najčešće u govorima pravoslavaca i ponekad katolika. Kod muslimana dosta rijetko.

Primjeri u kojima smo zabilježili obezvučenje su npr. *nôš* (Žg), *zôp* (MB), *ìspôt* (Bi), *pôt* (Žg), *ic gòt* (Je) 'kad gòd';

Peco u ikavskošćakavskim govorima zamjećuje sačuvan izgovor zvučnih suglasnika: „U ikavskošćakavskom zapadnobosanskom govoru sonorna komponenta u finalnoj poziciji govornog niza nije onako ugrožena kao u jekavskim govorima zapadne Bosne. Pošto mi je bila poznata situacija hercegovačkih govora, naročito centralne Hercegovine gdje je desonorizacija potpuna, ja sam se malo iznenadio kada sam u ovoj govornoj zoni slušao skoro neokrnjenu zvučnost na kraju rečenica“ (2007: 395-396). On navodi sljedeće primjere: *nìkut*, *maksus*, *ide kröz grād'*, ovaj *naš grâdt*, daj mi *taj nôž*⁸⁸ (str. 369).

Dešić (1976: 194) za krajiške govore navodi tri slučaja: potpuna desonorizacija, djelomična desonorizacija i čuvanje zvučnog izgovora.⁸⁸ Ove pojave, svakako, nisu jednako rasprostranjene: „za potpunu desonorizaciju finalnih konsonanata znaju svi zapadnobosanski ijekavski govori, i to kad su zvučni konsonanti na kraju govornoga takta; ukoliko ti glasovi nijesu u tom položaju, obezvučavanje se vrši obično u zapadnim i jugozapadnim govorima, dok je u ostalim mnogo rjeđe; (...) djelomičnog obezvučavanja ima najviše u sjevernim i istočnijim govorima; u zapadnim govorima ta je pojava rjeđa, a u jugozapadnim nijesam je uopšte zabilježio. (...) čuvanje zvučnosti konsonanata na kraju govornoga takta nalazimo uglavnom tamo gdje se čuje i poluzvučni izgovor“ (1976: 197).

Iako je ova pojava vrlo česta u nekim bh. govorima (npr. centralnohercegovački), u nekim govorima ipak se pojavljuje nešto veći broj primjera (npr. istočnohercegovački), za razliku od naših govora gdje je ova pojava dosta rijetka (slično navodi i Bulić za ekavsko-jekavske govore tešanjско-maglajskog kraja).⁸⁹

Kao osobitost zapadnoga dijalekta Lisac navodi zadržavanje zvučnosti na kraju riječi a djelomično gubljenje u zapadnoj Hercegovini, Imotskoj krajini i Bekiji i Opuzenu, dok je obezvučenost osobina govora Otoka kod Sinja, Drežnice i zaseoka Mrnjavci u Lovreću (up. 2013: 54).

Još jedna osobitost koju Peco posebno ističe u ikavskim govorima Bosanske krajine jest pojava dvaju suglasnika različitih po zvučnosti (isključujući sonante) koji se, poslije redukcije samoglasnika, nađu jedan do drugoga: npr. *vìdt*, *vădt*, *vîdti*, *túžćeš ga*, *kázti* itd. (2007: 398)

⁸⁸ Primjere navedene pojave v. u Dešić, 1976: 194-197.

⁸⁹ Up. Peco, 2007b, 2007c, Bulić, 2013., Dešić, 1976.

Navodi kako se radi o relativno novijoj pojavi koja je na istraživanom prostoru dosta rasprostranjena.

U govorima bihaćkoga područja zabilježili smo nekoliko ovakvih primjera u oblicima glagola: *mùzti* (Vi), *šjèditi* (Bi), *trážti* (Je, D. Sr), *pàzti* (Bi).

„Ukoliko evolutivni hod ovoga govora bude išao svojim ustaljenim tempom, ova pojava se može još dugo zadržati“ (2007: 400), ističe Peco, a shodno tome, možemo konstatirati da u bihaćkim govorima, kao dijelu Bosanske krajine, ova pojava još uvijek nije iščezla. Naime, iako je u bihaćkim govorima zabilježeno samo nekoliko gore navedenih primjera, može se, još uvijek, govoriti o postojanju ove pojave.⁹⁰

3.3.11. Metateza

Metateza (permutiranje suglasnika) nije tako česta pojava u bihaćkim govorima. Ipak, nije zanemariv ni broj potvrđenih primjera.

Skupina *rj* u govorima muslimana bihaćkoga područja u nekim riječima je sačuvana, dok je u nekim permutirana: *bàjram*, *bàjramski*, ali *bàjrāk*; u katoličkim i pravoslavnim govorima ponekad se čuje *bàrjamski* (Žg, Lo).

U ikavskošćakavskim Peco navodi „*Jûjrev* = Đurđev, prema običnijem *Jurjev*, recimo u centralnohercegovačkoj govornoj zoni, uz to i *bàrjāk*“ (2007: 381). U našim govorima samo je *Jûrjev* ili *Jûrjevo*, a oblik *bàjrāk* u muslimanskim govorima dosta je češći, iako bilježimo i *bàrjāk* (Bi).

Metateza je izvršena i u oblicima priloških zamjenica: *òtalē*, *òtālena* 'òdātle', *òvdāle*, *òvdālen*, *òvdālena* 'òdāvde'.

O oblicima *hī* i *hīm* je prethodno bilo govora (v. 3.3.4.).

U katoličkim govorima potvrđeno je *jùkva* (Žg, VP) 'jùfka' gdje je skupina *fk* rotacirana, odnosno fonema *f* mijenja se fonemom *v*. U muslimanskim govorima imamo *jùxka* (Br, Bi, Tu, Iz) ili *jùfka* (Vi, Or, K-V).

U bihaćkim je govorima redovito i samo *traxàna*,⁹¹ samo se u katoličkim i pravoslavnim govorima ponekad gubi medijalno *x*, iako su češći oblici s sačuvanim *x*.

⁹⁰ Ističemo i to da u Pecinu materijalu nije navedeno u kojim su punktovima Bosanske krajine zabilježeni primjeri ove pojave, te da li se radi o primjerima zabilježenim na bihaćkome području. Prema našim malobrojnim, gore navedenim primjerima, pojava nije učestala.

⁹¹ Škaljić, 1966: < tur. tarhana;

U govorima muslimana zabilježili smo i *nàlane* (Bi) 'nànule' i *polüver* (Bi, Je).

3.3.12. Sekundarni suglasnici / Umetanje suglasnika

U našim se govorima najčešće umeću sonanti *v* i *j* (o čemu smo prethodno govorili) kada se javljaju u samoglasničkim grupama u službi uklanjanja zijeva: *bïjo, ùčïjo, sàstavïjo, nàpravïjo, ràdijón, kamijôn, zvàvo, dàvo, ùzevo, kàvo* 'kao, pril.'; O ovim pojavama već smo prethodno govorili.

Ovakvu pojavu bilježimo i u sandhiju: *òni i jòna* (Br), *ì jopet* (Je), *ì jòva j dõšla* (Br); tako i u oblicima priloga: *jõpet, jõpeta*.

Evidentirana je i u enklitičkim oblicima zamjenice trećeg lica množine u dativu i genitivu: *Selma jì dorène* (Je); *màlo jim skùhām* (Br) (uz oblike *hi, him* – o kojima je, također, prethodno bilo govora).

Nakon redukcija samoglasnika, sonant *j* umeće se i u oblicima brojeva: *dvàjes* (Or), *trïjes* (Tu); U muslimanskim govorima sasvim su obični oblici *nêjmām, nêjma, nêjmāmo*;

Pored navedenih, u kojima dolazi do umetanja *v*, potvrđeni su i sljedeći primjeri: *nísam jâ na bìrovu* (So), *trõtovar* (So), *trätuvar* (Go), *situvàcija* (Bi, Je, D. Sr);

Sonant *r* umeće se u riječima *brezòbrazan* (Je), *brezobràzluk* (Je, Iz), *brezobràština* (Je), kao i *brèsplatno* (Bi, So, Tu), analogno oblicima prijedloga *bez* koji u bihaćkim govorima često ima oblik *brez*.⁹² Potvrđen je i u oblicima zamjenica i priloga:

ðzgõr (So) 'odòzgõ', *u ñìxār* (Br), *òndār* (Sp);

Sonant *m* potvrđen je u finalnoj poziciji priloških riječi: *skoròm* (Bi), *da si bôgdôm bliže* (Vi), *zbìlam* (Go); Umetanje je potvrđeno i u obliku imenice *októmbar* (Br).⁹³

Umetanje sonanta *n* u oblicima priloga vrlo je česta pojava u svim bihaćkim govorima: *òklēn, dóklēn, odáklēn, dóvlēn*,⁹⁴ a potvrđeni su primjeri i u navesku *na: òklēna, dóklēna, odáklena* i sl.

Sekundarno *n* javlja se i u oblicima glagola: *bìdnem, bìdne*.

⁹² Up. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, 1971.

⁹³ Analogijom prema drugim mjesecima: *novembar, decembar*. V. Peco, 2007b: 162.

⁹⁴ Šimundić za ovakve primjere navodi sljedeće: „U ovim se primjerima glas *n* redovito dodaje u čakavskim govorima. Tako, na primjer, u vrgadskom govoru: daklen, doklen, oklen, potlen (B. Jurišić: Rječnik govora otoka Vrgade, 22), u Senju: doklen, dotlen, dovlen, odavlen (M. Moguš: današnji senjski govor, 37)“ (1971: 65).

Sonant *n* umeće se u imenicama *pràndid* (D. Sr) i *sikiráncija* (So).

Suglasnik *d* umeće se u oblicima glagola *čùti*, *smjèti* pa bilježimo *čùdnēm* (MB, Bi), *ako smìdnēm* (Or, Sp). I Peco bilježi oblike glagola *čùti* i to *čùnem*, *čùne* i *čùdnēm*, *čùdnē*: „Prema odnosu koji imamo u *sjesti-sjednem/sjedem*, *pasti-padnem/panem* javilo se i *čuti-čudnem/čunem* (...) To isto vrijedi i za *htjedne-htidne-šćedne*, *budne-bidne*“ (2007: 391), up. i prethodni primjer *bìdnem*, *bìdne*.

Iako je u mnogim novoštokavskim govorima potvrđeno umetanje suglasnika *d* u skupinu *zr*, u govorima bihaćkoga područja ono je zabilježeno samo u imenici *zdrâk* (Bi).

Suglasnik *d* umetnut je u obliku priloga *túde*.

Već smo govorili o primjerima u kojima se pojavljuje sekundarno *x* (v. 3.3.4.).

Za glagol *ići*, *otići* Peco bilježi oblike sa završetkom na *-ti*: *ićiti*, *otićti* u dvama bihaćkim punktovima, Kulen-Vakufu i Orljanima. U našem se materijalima s cijelog bihaćkog područja nije našla ova potvrda, te se, vjerovatno, radi o nepostojanju ovih oblika u današnjoj slici govora našega područja.

Suglasnik *k* je najčešće dio naveska *-ka* koji se dodaje oblicima zamjenica i priloga:

tebika, *menéka*, *ñemúka*, *namíka*, *tamóka*;

Proteza suglasnika *s* potvrđena je u oblicima glagola *sìgrati se* (Vi), *hàj sìgraj se* (Vi), i obliku imenice *sígra*, *ùzmi svòje sígrē* i *hàj* (Bi). Ovaj oblik ima značenje imenice *igračka*, analogijom prema *ìgra*.

U bihaćkim govorima smo samo u dva punkta zabilježili umetanje suglasnika *s* u primjeru *spûž* (bez desonorizacije) i to u graničnim mjestima s Cazinskom krajinom (Tu, Br). Ovaj oblik tipičniji je za govore Cazinske krajine gdje smo ga često slušali, čak i u govoru mladih, pa postoji mogućnost da je pod tim uticajem dospio i u naše govore.

3.3.13. Pojedinačne promjene suglasnika

Postoji još nekoliko potvrđenih oblika koje bismo mogli pojasniti pojedinačnim izmjenama suglasnika:

dž > ž: *žák* (Je), *žàka*; oblik *žàka* potvrđen je na cijelom bihaćkom području.

s > š: *šmréka* (Bi)

g > ž: *ùzenžija* (Br)

ž > z: *zùč* (Vr)

n > l: *ùlidē* (Br)

3.3.14. Palatalizirani okluzivi *k'* i *g'* u leksici orijentalnog porijekla

Palatalizirani okluzivi *k'* i *g'* u leksici orijentalnog porijekla su u bihaćkim govorima negdje zamijenjeni *ć* i *ž*, a u pojedinim leksemima sačuvani.⁹⁵

Primjeri s izmijenjenim *k'*, *g'* < *ć*, *ž*: *ćáfīr* (Or), *žérdān* (Sp), *ćilim* (Br, Bi), *berīcet* (So, Tu, Bi), *ùzenžija* (Je);

Primjeri u kojima sekvence ostaju neizmijenjene: *ùzengija* (Br), *kilim* (Br), *skèmlja* (Bi, Or, Tu), *belègija* (Iz);

U centralnim štokavskim govorima u riječima preuzetim iz orijentalnih jezika imamo izmijenjene suglasnike *k* i *g*. Posebnu grupu ili izuzetak od promjene čine riječi vezane za muslimanske religiozne obrede „up. *melek*, pored *meleć*, *pustekija*, pored *pustećija*, *ikindija* pored *ićindija* i sl.“ (Peco, 2007: 402).

U muslimanskim govorima bihaćkoga područja iz ove skupine leksema potvrđeni su:

ikindija (Vi), *postèkija* (Ba, Iz, Ka), *mèlek* (Bi), ali i *meláić* (Je, Vr, Vi), *meláići* (Je, Vi);

U ikavskošćakavskim nije kao u većini štokavskih govora „nisu tu uvijek glasovi *k'* i *g'* u riječima preuzetim iz turskog jezika supstituisani našim palatalnim afrikatama, glasovima *ć* i *đ*. Tu, i ne rijetko, nalazimo upravo sekvence *ke* i *ge* u riječima tipa *šeker*, *legen*, odnosno *ki*, *gi* u riječima tipa *kiler*, *jengija*“ (Peco, 2007: 402).

U bihaćkim govorima rijetko smo bilježili oblik *šèker* (Je, Vi, Bi), a govornici se sjećaju oblika *lègen* koji su upotrebljavali njihovi roditelji, iako ga oni sada ne koriste. Nismo ga ni mi

⁹⁵ „Glasovne sekvence *ke*, *ge*, *ki*, *gi*, u riječima koje smo preuzeli iz grčkoga jezika na Balkanskom poluostrvu doživjele su promjenu: *k* i *g* su se mijenjali ispred vokala prednjeg reda, ali ne više u *ć* i *ž*, odnosno *c* ili *z*, kako je to bio slučaj sa izmjenom ovih suglasnika u praslovenskoj eposi, nego u afrikate *ć* i *đ*, up. *Ćirilo* < Kirillos, *andeo* < angelos, *kaluđer* < kalogeros. Sličnu sudbinu doživjeli su i palatalizovani okluzivi *k* i *g* u riječima orijentalnog porijekla, primljenim preko turskog jezika. Otuda u našem standardnom jeziku, a tako je i u većini govora štokavskog dijalekta: *dul* < gül, *dem* < gem, *đugum* < gügüm, *sećija* < seki, *ćirel* < kiler, *šećer* < šeker i sl.“ (Peco, 2007: 401).

zabilježili u slobodnom govoru. Oblik *gèrdān* potvrđen je u dva punkta s muslimanskim (Je, Br) i jednom s katoličkim stanovništvom (Žg).

Kod navođenja primjera za ovu pojavu iz drugih bh. govora, obično se kao „granične tačke“ uzimaju ikavskošćakavski govori Bosanske krajine i hercegovački govori. S jedne strane, u ikavskošćakavskim imamo lekseme (Peco) s izmijenjenim okluzivima, ali i one neizmijenjene, dok u hercegovačkim imamo dosljednije zamjenjivanje okluziva *k'* i *g'* s *ć* i *đ*.

Tako Jahić za ijekavskoštakavske govore istočne Bosne navodi podjednako javljanje i jednih i drugih oblika. „Ovaj istočni i jugoistočni dio Bosne pod tursku vlast potpada otprilike u isto vrijeme kad i Hercegovina, ranije od ostalih bosanskih krajeva, a pogotovu od Bosanske krajine (...). U tom slučaju, s obzirom na ovu osobinu, očekivali bismo veću bliskost između istočnohercegovačkog i iješta. ib. nego što ona stvarno postoji“ (Jahić, 2002: 137). Na ovakav Jahićev zaključak navodi Peco kada ovu pojavu dovodi u vezu s kasnijom islamizacijom Bosne i Bosanske krajine, tj. ranijom islamizacijom Hercegovine (2007: 404).

S obzirom na stanje koje je zabilježio Peco u Bosanskoj krajini, možemo utvrditi da bihaćki govori poznaju obje varijante, iako su frekventniji primjeri s izmijenjenim okluzivima, npr. vrlo rijetko se čuje *šèker* (ovaj oblik zabilježili smo u tri istraživana punkta (Je, Vi, Bi), iako se često znalo dogoditi da se ispitanici prisjećaju govora svojih predaka koji su ovaj oblik redovito koristili).

3.3.15. Jotovanja

Rezultati staroga jotovanja su sačuvani u svim kategorijama riječi, kao i u drugim bh. govorima pa takve primjere nećemo navoditi.

3.3.15.1. Novo jotovanje

Skupina *jt* u govorima bihaćkoga područja dala je u infinitivu glagola *ć*: *dôć* i *dôći*; nismo zabilježili oblik *dôjti*.⁹⁶

⁹⁶ Rešetar u *Der štokavische Dialekt* bilježi primjere *izajte* (Virovitica) i *dojte* (Bihać): „(...) beim Infinitiv scheint dies allerdings ziemlich selten der Fall zu sein, doch kann ich *izājt* Virovitica k. (Slavonien), *dojti* Bihać k. m. (Bosnien) anführen“ (1907: 137). Peco ističe kako to, sasvim sigurno, nije bila osobina autohtonog stanovništva, tim prije što ni drugi ispitivači ove govorne zone ne bilježe skupinu *jt* u ovim oblicima: „Sve to govori da ni

Skupina *jd* u ovim oblicima glagola neizmijenjena je u muslimanskim govorima:

dôjdēm prez. 1. l. jd., *dôjde* prez. 3. l. jd., *dôjdi* imp. 2. l. jd., *nâjdem* prez. 1. l. jd., *pôjdēm* prez. 1. l. jd., *pôjde* prez. 3. l. jd.;

U ovim govorima, ipak su brojniji primjeri s izvršenim jotovanjem:

dôžē prez. 3. l. jd., *dôžū* prez. 3. l. mn., *dôžēm* prez. 1. l. jd., *dôži* imp. 2. l. jd., *pôžu* prez. 3. l. mn., *nâžēmo* prez. 1. l. mn.;

Peco u ikavskošćakavskim bilježi sljedeću situaciju (na bihaćkome području):

Skupina *jt* nije potvrđena, a skupina *jd* potvrđena je u Kulen-Vakufu, Klisi, Bihaću, Pokoju, Turiji, Vrsti, Ribiću, Izačiću i Orašcu: *dôjdēm*, *dôjde*, *sájdi*, *nâjdem* i sl. Međutim „u svim ovim mjestima, istina, javiće se i oblici s izvršenim jotovanjem: *prīde*, *dodē*, *dodoše*, *izade*, *unīde*, *uđe*, *dodī*, *otīdī*, *izadī*, *nađī*, a infinitiv je redovno s izvršenim jotovanjem: *doći*, *naći*, *na^oći*, *sa^oći* i sl.“ (Peco, 2007: 252).

Uporedimo li broj primjera koje je Peco zabilježio na bihaćkome terenu za neizmijenjenu skupinu *jd* u oblicima ovih glagola i potvrde koje smo mi zabilježili na istome terenu, možemo utvrditi da se ova pojava ipak nije očuvala u istome intenzitetu. Naime, u današnjim bihaćkim govorima frekventniji su oblici s izvršenim jotovanjem, koje smo prethodno naveli.

U pravoslavnim punktovima nismo zabilježili nijedan primjer neizmijenjene skupine *jd*, tu su obično uvijek *ć* ili *đ* u infinitivu i ostalim oblicima.

Drugu skupinu predstavljali bi primjeri u kojima je jotovanje izvršeno nakon gubljenja poluglasa:

a) skupine *n_bj*, *l_bj* < *ń*, *l*:

grāne, *kāmēne*, *zēle*;

b) skupine *t_bj*, *db_j* < *ć*, *ž*:

brăca, *něcāk*, *ròžāk*, *ròžāci*;

Peco navodi oblik *ròdjāk*, pored *ròđāk*, potvrđen u Bihaću. (2007: 251). Mi takav oblik nismo zabilježili. I Dešić navodi ove oblike neizvršenog novog jotovanja: *mlădijāk*, *nětijāk*, *netijăkinja*, *nětjāk*, *ròdjāk*, uz primjere u kojima je jotovanje izvršeno (1976: 163). U bihaćkim

šćakavski govori Bosne, uzeti kao cjelina, koji su i u akcentuaciji bliži novoštokavskim govorima hercegovačkog tipa, ne znaju za neizmijenjenu skupinu *jt* u oblicima infinitiva kao *pojti*, *najti*“ (2007: 257).

je govorima *mlàžak*, *ròžāk* (musl., katol.) *něćāk* (katol., prav.), osim u katoličkom selu Skočaj gdje smo zabilježili *nětijāk* u svega dva primjera. Ispitanici se sjećaju i da su njihovi roditelji koristili isti oblik, a i ovdje možemo vidjeti uticaj ličkih govora.

c) skupine *p_{bj}*, *b_{bj}*, *m_{bj}*, *v_{bj}* < *p_l*, *b_l*, *m_l*, *v_l*:

grăb_{le}, *zdrăv_{le}*, *kònop_{le}*, *zěm_lana*;

U oblicima pridjeva češći su oblici s izvršenim jotovanjem: *krăv_{li}* (MB, Je), *dìv_{li}* (Žg, Vi), *gòveži* (Lo, Bi), *tèleći* (Sp, Iz, Ka). Potvrđen je i primjer *krăvjī sīr* (MB, Je), *krăvjē m_léko* (Lo, Bi, Vi) u muslimanskim i pravoslavnim govorima, dok je oblik *dìvja* potvrđen u katoličkim govorima (Žg, VP, Za).

U zapadnobosanskim ijekavskim govorima potvrđeni su *kòzijā*, *krăvijē*, *dìvijā* (1976: 164) u kojima se jotovanje nije moglo ni izvršiti radi uopćenog nastavka *-iji*.

Jotovanje izostaje u sekvenci *s_{bj}* (*păsjī*), a sekvenca *z_{bj}* u obliku glagola *ùzjahati* zna za oblike s *ž*: *ùžaxati*: *ùžaši* (Je), *ùžaxala* (So), *ùžaxo* (Go), a zabilježen je i u obliku frazema: *sjăši Kúrta da ùžaše Múrta* (Bi).

Ovakav oblik bilježio je Peco u istočnoj Hercegovini: „Vušović je zabilježio *uđašati* i on to *đ* objašnjava fonetski. I prof. Vuković ovo *đ* objašnjava fonetski. S obzirom na to da je u pitanju usamljen slučaj, svi su primjeri vezani za glagol *uzjahati*, čini mi se da je ovdje presudnu ulogu imala analogija“ (2007b: 95). I Petrović ima iste oblike (1973: 186).

U govorima pravoslavnog stanovništva zabilježili smo, u dva punkta, oblik *sjūtra* (MB, Lo).

O jekavskom jotovanju je već bilo govora ranije. (v. 3.1.14.4)

3.3.16 Asimilacija ili jednačenje suglasnika

3.3.16.1. Jednačenje suglasnika po zvučnosti

Jednačenje suglasnika po zvučnosti vrši se kada se dva suglasnika, različita po zvučnosti, nađu jedan do drugoga – prvi se prilagođava drugome.

Brojni su primjeri ove pojave u govorima bihaćkoga područja, a radi reprezentativnosti pojave, navodimo nekoliko:

pòmusti (Br), *ispòvidi* (Iz), *ispròlīva* (Je), *téška žena* (Ka), *burègžīnca* (Bi), *ón je nás othránio* (Žg), *slátka kàhva* (Tu)...

Jednačenje je potvrđeno i u sandhi pozicijama:

-ukoliko prijedlog završava zvučnim suglasnikom ispred riječi koja počinje bezvučnim ili obrnuto: *kot kùce* (D. Sr), *pòt prōzorom* (Bi), *pret kamijōn* (Bi), *is kùce* (Je, Sp, Br, Vi), *us tèbe* (Žg), *z bâbōm* (Je);

U nekim primjerima dolazi do gubljenja samoglasnika, nakon što je izvršena promjena u sandhi poziciji: *hāj dōnes mésa i sušane* (Je); *iz sušane* < *is sušane* < *i sušane*;

Jednačenje se vrši i na granici prefiksalnog i korijenskog morfema: *istrēst* (Tu), *nàtkrī* (Tu), *pòtkrov* (Sp);

Kada se zvučni suglasnik *d* našao ispred bezvučnih suglasnika *s* i *š*, vrlo često se izgubio:

pošīšaj mǎlo to cvīce (Bi), *òšlepō me* (Žg), *òšlepō* (Je), *òselijo* (Tu), *prēsjednīk mjēsne zǎjednice* (Je);

3.3.16.2. Jednačenje po mjestu i načinu tvorbe

a) *s*, *z* ispred *ž*, *ž*, *ń*, *l*, *č*, *ć*, *š*, *ž* < *š*, *ž*:

nòšna (Br), *s Allahovom mīlošću* (Je) (I jd. im. i-vrsta), *pāšćemo* (Bi) (futur I, 1. l. mn.), *gróžže* (Vi), ali bilježimo i primjere u kojima promjena nije provedena: *s māsću* (Bi), *rasčēšlati* (Vi).

Strujni suglasnici *s* i *z* kada se nađu ispred palatala *ń* i *l* najčešće se jednače:

kada je *ń* nastalo jotovanjem: *pōšle* (Sp), *kāšne* (Sp, Je) 'kasnije', *kād je najkāšne* (Je), i

kada *s l* počinje drugi dio složenice: *ižlúbīm* (Vi), *rāžlutī se* (Je), *rāžlūtio me* (Br). Nismo potvrdili primjere jednačenja ispred *l* koje je nastalo novim jotovanjem, kao u zapadnobosanskim ijekavskim: „konsonant *z* daje *ž* u sekvenci *zlj*, ako je *lj* postalo novim jotovanjem ili njime samo počinje drugi dio složenice: *ižljēvā se*, (...) *ižljubē se*“ (Dešić, 1976: 198).

Do jednačenja dolazi i u sandhiju s prijedlogom *s* ili ukoliko prijedlog završava suglasnikom *z* ispred *ń* i *l* (rjeđe):

š nóme, *š nīma*, *š níme*, *š nōn* (Sk) *brēž ne*, *brēž nī*, *rāž nī*, *š lūdi*;

Asimilacija je potvrđena i ispred palatala *ć* i *č* u primjerima *š cúkom* (Je, Or), *š čīm* (Or), *š čōekom* (So).

Zabilježili smo i primjer asimilacije *s* ispred palatala *j*: *šjūžiti* 'gl. potrošiti', *šjūžio je svē pàre* (Bi).

b) brojni su primjeri asimilacije koja je ograničena na sonante *n* i *m*:

- kada se dvousnjeni sonant *m* nađe ispred praskavih suglasnika *t* i *d* prelazi u nazal *n*:

pântîn (Sk), *pântîș li ștă t govôrîn* (Sk), *pântîmo mî tēbe ko cûrcu* (Sk), *zàpantî* (MB) i *sedandēsēt godîna* (Za).

Svi navedeni primjeri zabilježeni su u govoru katolika, rjeđe pravoslavaca, dok u muslimanskim govorima promjena nije izvršena. Tu uvijek imamo *pâmtîm*, *pâmtîș*.

- kada se sonant *m* nađe ispred strujnih *s*, *ș* i *ž* najčešće ne dolazi do promjene u *n*, osim u primjeru brojeva *sēdansto* i *ōsansto*, također u katoličkim govorima (Žg, Sk, Za).

Skupina *čn* daje *šn* u primjerima *tētișna* 'im.' i *mũșno* 'pril.' u gotovo svim bihaćkim govorima.

3.3.16.2.1. Distantno jednačenje

Distantno jednačenje (asimilacija) potvrđeno je u primjeru imenice *pâșoș*, $s \rightarrow \check{s} < \check{s} \rightarrow \check{s}$: *nēām pâșōșa* (Bi), *nîsam tâdē imō pâșōșa* (Je).

Primjer distantnog jednačenja zabilježen je samo kod jednoga ispitanika u obliku *șûșiti* *pâstrmu* (Je), dok u oblicima *sușâna* (Je, Iz, Vi, Br) 'prostorija za sušenje mesa' i *sûșa* (Ba, Ka, MB) nije zabilježeno.

3.3.17. Disimilacija ili razjednačavanje suglasnika

Suprotno prethodno navedenoj pojavi, disimilacija ili razjednačavanje istih ili sličnih suglasnika (po mjestu i načinu tvorbe) u bihaćkim je govorima potvrđena u samo jednome primjeru:

mñ > mļ: *súmļa* (Br), *súmļam* (Br), *sùmļam* (Bi), *sùmļaș* (Bi), kao i *dímļāk* (Sp, Je, Bi, D. Sr, Žg, Lo);⁹⁷

Peco u ikavskoščakavskim bilježi promjene u sljedećim primjerima:

„*mn > vn*: *tâvnica*, *potâvnijo*, *u tâvnici*;

bd > vd: *ōvdāna*, *ōvdān*;

mn > ml: *mlōgo*, *mlōgi*“ (2007: 379).

U bihaćkim govorima nisu potvrđeni primjeri ovakve promjene. Svi navedeni leksemi javljaju se bez promjene.

⁹⁷ U govoru mladih se vrlo često bilježe ovakvi primjeri.

No, u bihaćkim je govorima zabilježeno i nekoliko primjera distantne disimilacije: *lěbro*, *lěbra* (Bi), $r \rightarrow r > l \rightarrow r$, *střropōl* (Vi, Je), $r \rightarrow r > r \rightarrow l$.⁹⁸

I Peco navodi sličnu pojavu: „Disimilacioni procesi vrše se i unutar jedne riječi, iako suglasnici, koji se bilo kojom artikulacionom komponentom razjednačuju, nisu u neposrednom susjedstvu: *dùlum*, *dùluma* (izv. je *dönüm*), *rèngel*, *lènger* (rentgen), *òlomlāni* (pored *olovlani*), *šřpkē* (=čipke), *levòlver*, up. i *levòrver* (Stijena), *lavòlver* (K. Vakuf), *filānc*, *filāncije*; *otelénje* kao i *odelenje*, što ima i širu areu“ (2007: 379).

3.3.18. Rotacizam

Na gotovo cijelome području novoštokavskih ikavskih govora došlo je do prijelaza *ž* u *r* i to najčešće u oblicima prezenta glagola *mōći*, uz dubletne oblike na pojedinim područjima.⁹⁹

U bihaćkim govorima rotacizam je potvrđen u svim oblicima prezenta glagola *mōći*:

mōrem, *mōreš*, *mōre*, *mōremo*, *mōrete*, a samo 3. lice množine redovito ima oblik *mōgu*.

Pored ovih, u našim govorima potvrđeni su i oblici *mōgu*, *mōžeš*, *mōže*, i to dosta češće u govorima pravoslavaca i katolika nego muslimana. Kod muslimana su rotacijski oblici vrlo česti.

U krajnjim katoličkim govorima (Skočaj) zabilježeni su i oblici *mōren*, *mōreš*, *mōre*, *mōremo*, *mōrete*, *mōru* (3. l. mn. zabilježeno je samo u govoru jednoga ispitanika).

Iste oblike bilježili smo i u negaciji: *ne mōrem*, *ne mōreš*, *ne mōre*, *ne mōremo*, *ne mōrete*; *ne ne mōgu*, *ne mōžeš*, *ne mōže*, *ne mōren* (Sk);

Samo u negaciji potvrđen je oblik *nē mere* (So, Br, Tu, Vi, Lo).

Prijelaz *ž > r* potvrđen je u obliku glagola *kázati* i to u 3. l. jd. u dva istraživana punkta (Je, K-V): *kārē*.

Peco u ikavskošćakavskim navodi oblike *mōre*, *mōremo*, *nē more* / *nē mere* (2007: 236).

U zapadnobosanskim ijekavskim „sekvenca *že* daje *re* u oblicima glagola *moći* i glagola složenih s -*gnati*“ (1976: 199), s tim da Dešić navodi oblike *nē mere*, *nē merem*, *mōre*, *mōrem*, *mūrem*, *mūre*, *mūremo*, kao i *dòrene* (1976: 200).

⁹⁸ Primjeri u kojima dolazi do disimilacije likvidnih suglasnika (u oba smjera: $r > l$ i $l > r$) prisutni su i u kajkavskim govorima, npr. u hrvatskim kajkavskim govorima Međimurja (prema Blažeka, 2004: 133), kao i u mađarskom jeziku (isto).

⁹⁹ „U primjerima kao *more* „može“ uglavnom je svagdje došlo do prijelaza *ž* u *r*, jedino se ponegdje javljaju i dubletni oblici kao *može* u Otoku, a u Imotskoj krajini i Bekiji mogućnosti su razne, npr. *ne mogu*, *ne mežen*, *ne moren*, *ne meren*“ (Lisac, 2003a: 176).

U bihaćkim govorima potvrđeni su oblici glagola (-)gnati: *pòreni kràve* (Iz), *dòreni tràktor* (Je), *dòrene tràktor* (Je), *kàd pòrenēš* (Tu), *hàj dòreni kòla vâmo* (Bi).

Dešić navodi i oblik *bòrami* (1976: 200), a Peco ga ne nalazi u ikavskošćakavskim govorima zapadne Bosne, nego slične oblike bilježi u govoru istočne Hercegovine, *bòrami*, *bòrati*, *nèbore* gdje imamo „svjesno deformisanje oblika osnovne riječi bog“ (2007b: 148). U našim govorima nema potvrđenih primjera u kojima je ova primjena izvršena, ali čuju se oblici *bògarati*, *bògara mi*. Ovakvi oblici ponekad imaju širu areu. Ćurković za govor Bitelića navodi: „Kod imenica, promjena $\dot{z} > r$ zabilježena je u V jd. *bòre* (uz češće *bòže*) iz kojega se poopćio i prešao i u poštapalicu *bòra ti*, *bòra mi*. Greenberg (1999: 69) navodi da je čuvanje *r* u ovakvim primjerima vid autocenzure odnosno tabua: 'The preservation of the form *bore*, and its derivatives, may have retained its shape due to taboo.' U govoru Bitelića nalazimo i *bògara ti* / *bògarat* / *bògarēt(i)*, pri čemu se udvajanje slogova također može protumačiti kao tabu“ (Ćurković, 2014: 87).

3.3.19. Palatalizacija i sibilizacija

Govori bihaćkoga područja potvrđuju brojne desibilizirane oblike, kao i dvojake oblike koje smo često bilježili u govoru iste osobe. Depalatalizirani oblici nisu toliko česti.

Palatalizacija je izvršena u primjerima u kojima se zadnjonepčani suglasnici *k*, *g*, *h* (dentali *c* ili *z*) ispred samoglasnika *e* i *i* mijenjaju u *č*, *ž*, *š*.

Oblici deminutiva često bilježe neizmijenjene velare *k*, *g*:

nògica, *rùkica*, *vràgīć* pored *nòžica*, *rùčica*, *vràžīć*.

Augmentativni oblik *mràkina* potvrđen je govoru samo jednoga ispitanika: *Ne smīm kàd je mràkina* (D. Sr) 'mračina'. Radi se o usamljenom obliku na osnovu kojeg ne možemo generalizirati pojavu.

U vokativu jednine potvrđen je oblik *krùhu jèdīni* (Bi) u kojem imamo oblični nastavak *-u*.

Više o oblicima u kojima dolazi do (de)sibilizacije osnove riječi bit će govora u poglavlju o morfologiji. Ovdje ćemo spomenuti frekventnije primjere.

U D, L jd. imenica ženskoga roda kojima osnova završava na velar sibilizacija često nije provedena i analogijom prema ostalim padežima imamo osnovni suglasnik: *rúki* (Je, Br, Iz),

nògi (Ka, Sp, Iz), *mòtiki* (Vi, So), *ù šaki* (D. Sr), *ù knjigi* (Je), ako i u toponimima u *Prìtoki* (Go), u *Banjalùki* (Žg).

Potvrđen je leksem *òras* (MB) 'orah' u kojem u N jd. bilježimo *s*, analogijom prema N mn. u kojemu je provedena sibilizacija, *òrasi*.

Peco u ikavskošćakavskim navodi slične primjere (v. 2007: 383-384), dok u istočnobosanskom navodi primjere promjene u ličnim imenima: *Ânci*, *Jêlci*, *Râjci* (2007b: 150). U našim govorima se ne vrši promjena u osobnim imenima.

3.3.20. Suglasničke skupine **st'*, **sk'*, **zd'*, **zg'*

Novoštokavski ikavski govori imaju šćakavski ili štakavski odraz starih jezičnih skupova **st'* i **sk'* (**stj*, **skj*) te **zd'* i **zg'* (**zdj*, **zgj*).¹⁰⁰ Lisac (2003: 52) ga, po toj značajci, dijeli na dva poddijalekta – šćakavski i štakavski.¹⁰¹ Za zapadnobosanski dijalekat Jahić, u pogledu ovih skupina, navodi: „Najdosljedniji šćakavizam javlja se u gornjem toku Vrbasa, u području Lašve i gornjeg toka Rame. Govori u srednjem toku Vrbasa i u dolini Sane nemaju dosljedan šćakavizam“ (2000: 35).

Za govore sjeverozapadne Bosne navode se nejednaki refleksi:

„a) u govoru ikavaca šćakavaca nalazimo obično sekvence *šč*, *žđ*: primjeri tipa *ščap*, *žviždati*, *ognjišće*;

b) u govoru ijekavaca štakavaca nalazimo obično sekvence, *št*, *žd*: primjeri tipa *štap*, *štene*, *zviždi*, *ognjište*,

ali, to treba i posebno naglasiti, ni u jednoj od ovih govornih skupina ne nalazimo i isključivo navedene rezultate, drugačije rečeno, i u ikavskošćakavskim govorima nalazimo potvrde za

¹⁰⁰ O razvoju ovih skupina v. Matasović, 2008.

¹⁰¹ „Ugrubo govoreći, šćakavski su govori u Dalmaciji između Cetine i Neretve te u štokavaca na otocima, u Bosni od Livna i Tomislavgrada do gornjeg Vrbasa i srednjeg toka Bosne, oko Dervente, u Bosanskoj krajini, u Slavoniji. Štakavska bi bila zapadna Hercegovina, Dalmacija zapadno od Cetine, Lika i Bačka. Uz to su štakavski Opuzen, Lič u Gorskom kotaru, Molise. Gledano preciznije, pokazuje se da u Otoku kod Sinja i u Sinju dolazi i *št* i *šč*, slično tomu oko uglavnom šćakavske Dervente, također među Bunjevcima senjskog zaleđa. Sveti Juraj kod Senja, Mrkopalj i Sunger u Gorskom kotaru šćakavska su mjesta. Zanimljivo je da je Čitluk u zapadnoj Hercegovini šćakavski, dok su Grude i šćakavske (pretežno) i štakavske. U slivu Une također dolaze i šćakavski (*ščeta*) i štakavski primjeri (*gušter*). I u štakavskoj zapadnoj Hercegovini zna se pojavljivati i pokoji šćakavski primjer. Ovo je i prilika da preciziramo granicu na zapadnohercegovačko-dalmatinskom području. Ona teče od Raške Gore na Neretvi preko Čabulje do Vranića i Gruda, zatim između Drinovaca i Ružića do brda Milina zasida odakle se spušta na podnožje Biokova između Raščana i Kozice. Kako se zna, samo Makarsko primorje je šćakavsko“ (Lisac, 2003: 53).

sekvence *št* i *žd*, i obrnuto, u ijekavskim štakavskim govorima nalazimo potvrda za refleks *šč* i *žđ*“ (1979: 83).

U susjednim ijekavskim govorima, prema Dešiću, pored očekivanih *št* i *žd*, postoji i sekvenca *šč* kod imenica na *-ište*: *godišćā, kućišća, ognjišće*, zatim, u primjerima tipa *vrišćale, nãrašćāj, zàpušćen*, i *žđ*: *žviždali*. (1976: 173-174) Petrović u govoru Zmijanja također bilježi primjere sa *šč* (1973: 184-185).

U ikavskoščakavskim govorima, pored skupina *šč* i *žđ* „u takvim primjerima imamo i skupine *št, žd*, iako ne podjednako rasprostranjene na svim mjestima“ (Peco, 2007: 326). Tako za Bihać navodi sljedeće primjere: „*pùšćat, òprošćen, pùščō, zaiščelijo* (...) kao i: *zvížđī, zvížđa*; pored: *štěta, òštetio, klištima, štũcā mi se, pišta, klišta*“ (2007: 327).

Čini se da nas podatci iz prošlosti navode na zaključak da je šćakavizam bio primaran, a negdje od kraja XVI (ist. Peco) i prisutnost skupine *št* u „primjerima kao *dopuštaš, oprošteno* i sl.“ (2007: 335). Klarić nam za Kralje navodi „*ognišće, plandišće, kupusišće, smetlišće* i t. d., ali se čuje i *prišt, štir, štakor, pregršt*“ (1901: 63).

Kako navodi Lisac „zapadni štokavci pretežno će čuvati staro stanje (ščakavizam) u poznatim primjerima (npr. *dvorišće*), dok će novo stanje (štakavizam, npr. *dvorište*) biti rjeđe“ (2003: 20).

U govorima bihačkoga područja potvrđeni su sljedeći primjeri:

a) skupina *šč*:

išće (Je, Iz, Tu, Vi), *ščāp* (Vi, Br, Je, Iz, So, Go), *pùščaj* (Br, Bi), *gòdšće* (Je, Vi, Br, Žg), *ščípa me* (Br), *ščène* (Je, Vi), *kad me šćāpi* (VP), *spùščaj ka ti rěknēm* (Je), *zàišći* (Br);

Navedeni primjeri potvrđeni su u govoru muslimana i katolika bihačkoga područja.

aa) Za pravoslavno stanovništvo navodimo:

štāp (MB, Lo), *gòdšte* (Lo), *štène* (MB), *ognište* (Lo, Bi), *klijèšta* (MB, Bi);

U oblicima glagola *istjerati* i *pustiti* često smo zbilježili sekvencu *šč*:

iščerala (Br, Vi, Tu, So, Je), *iščerati* (Iz, Je, Ba, Bi, Žg), *pùšći* (Je, Ka, So, Go, Tu).

b) skupina *št*

Ova je skupina ipak najfrekventnija u govoru pravoslavaca, a potvrđena je (uz šćakavske) i u govorima muslimana i katolika (češće):

štâp (MB, Lo, Bi, Žg), *gòdište* (Lo, VP, Ba), *zěmlīšte* (Bi, Je, D. Sr, Za, Žg), *kūćīšte* (Bi, Sp), *dvòrīšte* (Ba, Žg, MB, Lo), *klišta* (Sp, Žg, Iz, Tu), *štéka* (Vi, Žg);

c) skupine *žž* i *žd*

U muslimanskim govorima potvrđeni su primjeri skupine *žž*, *zvižžī*, *mòžžani* (češće), uz *mòždani* (primjećeno - najčešće u mjestima koja su u neposrednoj blizini gradske jezgre).

U katoličkim govorima je *zvižžati* i *mòždani*, a u pravoslavnim *mòždani* – nismo zabilježili sekvencu *žž*.

Navedeni primjeri pokazuju da se u govorima bihaćkoga područja bilježe različiti refleksi navedenih skupina i to:

- u govorima muslimana potvrđene su skupine *šč*, *žž*;
- u katoličkim govorima bilježimo, također, sekvencu *šč*, češće nego *št*; sekvenca *žd* daje više potvrda u ovim govorima;
- u pravoslavnim govorima frekventniji su štakavski oblici i sekvenca *žd*; u ovim govorima, istina, nisu rijetki oblici: *iščerati*, *iščero*;

Potrebno je naglasiti da se u muslimanskim govorima bilježe primjeri sa *št* i *žd*; dakle, u našim govorima (su)postoje obje skupine, ikavci šćakavci (sa štakavskim oblicima – u manjoj mjeri) i (i)jekavci štakavci (uz neke šćakavske oblike).

Mogli bismo reći da je slična slika dobijena istraživanjem govora sjeverozapadne Bosne (1979), kada su u obzir uzeti svi govori:¹⁰²

„Kao što vidimo, u govoru ispitivane zone nailazimo na različite reflekse skupina *stj*, *zđj*...i to u oba tipa govora. Istina, u govoru ikavaca šćakavaca češće se javlja sekvenca *šč*, a u govoru ijekavaca štakavaca sekvenca *št*, ali obje ove skupine postoje, kao sastavni dio konsonantizma, u zapadnobosanskim govorima“ (1979: 85).

¹⁰² Iako je samo 6 istraživanih punktova koji pripadaju našem području.

4. MORFOLOGIJA

U ovome poglavlju bit će opisane morfološke osobitosti podijeljene prema vrstama riječi.

4.1. Imenice

Oblici imenica podijeljeni su prema kriteriju genitiva jednine pa možemo govoriti o podjeli imenica na tri deklinacijske vrste: A-deklinacija (imenice muškoga roda na suglasnik, imenice muškoga roda na *-o* i *-e*, imenice srednjega roda), E-deklinacija (imenice ženskoga roda na *-a*, *-e* i *-o*, imenice muškoga roda na *-a*) i I-deklinacija (imenice ženskoga roda koje završavaju na suglasnik).

4.1.1. A-deklinacija

4.1.1.1. Imenice muškoga roda

4.1.1.1.1. Nominativ jednine

Imenice muškoga roda koje se dekliniraju po a-vrsti imaju u N sg. sljedeće nastavke: *-ø*, *-o*, *-e*.

- imenice muškoga roda s nastavkom *-ø*

Nastavci: jd. N *ø*, G *-a*, D *-a*, A *-a* (živo), A *-ø* (neživo), V *-e*, I *-om*, L *-u*; mn. N *-i*, G *-ā*, D *-ima*, A *-e*, V *-i*, I *-i*, *-im*, *-ima*, L *-i*, *-im*, *-ima*;

čòek (Vi, Je, Go, Sp), *čòek* (Vr, Or), *čòjk* (Bi, Ba, Je, Iz, K-V, MB), *kèrap* (Br), *pâh* (Je), *talèvīzor* (Bi), *dīd* (Bi, Ba, Sp, Je, Vi, Or, Br, Vr, Iz), *dīvēr* (Sp, Vi, Je), *dùvāk* (Br), *ščâp* (Vi, Je, Ba, Or, Sp, D. Sr, Ba, Bi, Go, Ka, So, Iz), *ramàzān* (Br, So), *vêz* (Br), *ponèdłak* (Je), *kìlim* (Br), *ùnuk* (Iz, Ka, Ba), *èzān* (Vi, Je), *šècer* (Žg, Bi, Sp), *brāt* (Lo, Iz), *stričević* (Je), *tèmeł* (Tu, Iz), *plôt* (VP);

Po istome obrascu promjene mijenjaju se i imenice muškoga roda koje završavaju na *-o* (vokalizacijom *l > o*): *pèpel*, *pèpeo*, *pèpo* (Žg, Sk, VP), *órō*, *sòkō*, *sòkol*, *ânžeo* (MB)...

Riječi tipa *čòbanin*, *křšćanin*, *dűšmanin* se najčešće pojavljuju bez obličnog nastavka *-in*: *čòban*, *křšćan* (VP, Žg), *dűšman*, shodno čemu je uvijek *cìgan*, *Ārap*, ali uvijek *kàurin* (Žg).

Peco u ikavskošćakavskim govorima navodi i imenicu *Sřb* iz dva bihaćka punkta (Kamenica i Ćukovi). U istim punktovima današnje stanje pokazuje samo oblik imenice *Sřbin* (Ka, Ću-Or), a takav oblik znaju i svi ostali istraživani punktovi.

Vrlo je frekventan oblik *Břšćan* (Bi, Je, MB, Ka, Tu).

Imenice stranog porijekla javljaju se s proširenom osnovom: *kòncerat* (Je, D. Sr).

Imenice na *-lac* analoški se vokaliziraju prema ostalim padežima:

slůšaōc, pràtiōc, glèdaōc, gòniōc... U istim primjerima često dolazi i do uklanjanja zijeve umetanjem suglasnika *j*: *gònijōc, rònijōc* (Je, Ka, Vr).

Imenice stranoga porijekla čija osnova završava na *-e, -o, -u*, a koje se, također, mijenjaju po promjeni imenica muškoga roda na suglasnik, često umeću *j* ili *v* u ostalim padežima, analogijom prema imenicama čija osnova završava na *i* (npr. *hòbi-j-a*): *žèleja, sàkova* (Bi).

- Imenice muškoga roda s nastavcima *-o* i *-e*

Nastavke *-o* i *-e* najčešće imaju vlastita i hipokoristička imena: *Mújo, Íbro, Jóvo, Drágo, Húse*. Ove imenice s dugouzlaznim akcentom na prvome slogu u bihaćkim govorima imaju promjenu e-deklinacije, tj. imenica ženskoga roda na *-a* (više u potpoglavlju o imenicama ženskoga roda). Pored ovih, bilježimo i primjere imenica *bábo* (u gotovo svim muslimanskim istraživanim punktovima) i *děčko, djěčko* (Lo).

4.1.1.1.2. Genitiv jednine

U genitivu jednine sve imenice ove kategorije imaju nastavak *-a*:

čòeka (Je, Go, Sp), *čòjka* (Bi, Je, Iz, K-V, MB), *preko Gñilavca* (Br), *pána* (Je), *talèvīzora* (Bi), *dīda* (Bi, Ba, Sp, Je, Vi, Or, Br, Vr, Iz), *dīvēra* (Sp, Je), *duváka* (Br), *ščāpa* (Je, Ba, Or, Ba, Bi, Ka, So, Iz), *ramàzāna* (Br), *vēza* (Br), *ponèdlaka* (Je), *kīlima* (Br), *ùnuka* (Ka, Ba), *èzāna* (Vi, Je), *šèčera* (Žg, Bi, Sp, Lo), *brāta* (Lo), *stričevića* (Je), *tèmeļa* (Tu), *cìgana* (Vi), *Àrapa* (Bi), *pěpela* (Žg);

4.1.1.1.3. Dativ i lokativ jednine

U dativu i lokativu sg. ove kategorije imenica nema potvrđenih odstupanja niti specifičnosti u govorima bihaćkoga područja. Nastavak imenica a-deklinacije u oba padežna oblika sg. je *-u*:

D sg. *dòtūru* (Vi), *dòktūrū* (Je, Br), *čôjku* (Bi, Je, Iz, K-V), *kòñu* (Žg, Je, Iz), *svìtlacu* (Br), *komadāntu* (Bi), *grādu* (Ba, D. Sr);

L sg. po *snígu* (Je), u *grādu* (Je), u *Biháću* (Je), na *kìlimu* (Br), na *tòvaru* (Vi), na *Skòčaju* (Žg), na *talèvìzoru* (Bi, Sp);

4.1.1.1.4. Akuzativ jednine

U oblicima imenica muškoga roda bilježe se različiti oblici za A sg. i to prema kategorijama živo/neživo: ukoliko imenice navedene kategorije označavaju živo, akuzativ sg. jednak je genitivu sg., dok kategoriju neživosti označava sinkretizam akuzativa sg. i nominativa sg., npr. *vìžām čojka*: *vìžām kìlim* (Br).

Potvrđeni su i primjeri u kojima imenice označavaju biljke, te se kao takve ponašaju kao imenice za neživo: *dòniyo hrāst* (Je).

4.1.1.1.5. Vokativ jednine

Vokativ jednine jednak je nominativu ili ima nastavke *-e*, *-u*. Sinkretizam N i V potvrđen je u sljedećim primjerima: *hàlo*, *glúmac* (Je), *že s*, *igrāč* (Bi), *kàko e*, *ròžāk* (Je), *že si*, *drûg* (Bi), *drûg*, *kàko si* (Vi). Samo u katoličkim govorima zabilježili smo imenicu *òtac*: *hòćeš rěć*, *òtac?* (Žg)

U ikavskošćakavskim govorima širega područja Bosanske krajine Peco (2007a: 49) navodi najviše primjera ove pojave s bihaćkoga terena (Bihać, Izačić, Srbljani, Orljani, Jezero, Gata), što znači da je ova pojava, gotovo u istome intenzitetu, pokazala nepromijenjeno stanje. Još navodi i sljedeće primjere: „*gòspon súdac* (Petrovac), *drûg dirèktor*, *drûg ùčitelj*, *gòspon-dòktor* (Bihać)“ (2007a: 49). U našem materijalu, uz gore navedene, nema ovakvih potvrda, s tim da smo zabilježili samo jedan primjer *gòspon-dòktor* (Ba) i to u kazivanju koje se odnosilo na prošla vremena, ironično ispričana.

U muslimanskim je govorima, pored oblika *tàta*, vrlo frekventan i oblik imenice m.r. na *-o* u N sg., *bábo*, koji je jednak u V sg., ali s akcentom kao diferencijacijskim obilježjem: *šta vèliš*, *bábo* (Tu, Br).

U susjednim ijekavskim (Dešić, 1976: 214) govorima imenice na *-ac* (*-oc*) i *-ak* imaju tendenciju izjednačavanja nominativa i vokativa: *Bosànac* (Bi), *lòvac* (Je), *kòsac* (MB).

Ukoliko osnova završava nekim od prednjonepčanih suglasnika, vokativ sg. ima nastavak *-u*: *kòñu* (Bi, Vi), *prìjateļu* (Ba), *mlādiću* (MB).

Zabilježene su dvije imenice iz ove skupine (u više punktova – Bi, Je, Sp, Br, Lo, MB, VP, Vi) koje imaju nastavak *-e*:

kòñe, *mûže*.

Iza sonanta *r* bilježili smo i nastavak *-u*: *Àdmiru*, *lũgaru*, *pròfesoru*, *žènskāru* (sve u Bi).

Nastavak *-e* u vokativu sg. je najčešći. Potvrđeni su i palatalizirani oblici u V sg. kod osnova koje završavaju zadnjonepčanim suglasnikom: *bõže* (D. Sr), *vrāže* (Ba), *krũše* (Bi). Nekoliko primjera imenica ove grupe ima nastavak *-u*: *bõgu jèdīnī* (Ka), *bõgu drāgi* (Vi)¹⁰³, *krũhu* (Bi).

Imenica *sīn* u V sg. vrlo često ima oblik *sīnko* (Je, Bi, Tu, Iz).

U osobnim imenima čija osnova završava na suglasnik koji je podložan palatalizaciji, N=V: *Tārik* (Bi), *Šèfik*, *Sìdik* (D. Sr). Međutim, isti oblici znaju i za nastavak *-u*: *Šèfiku*, *Sìdiku*.

4.1.1.1.6. Instrumental jednine

U govorima bihačkoga područja nije u potpunosti sačuvan stariji odnos, tj. ne čuva se u potpunosti opreka između mehkkih i tvrdih osnova – (*gradom: nožem*). Vrlo su frekventni oblici s nastavkom *-om* iza palatalnih suglasnika:

kāišom, *kājšom*, *čājom*, *koláčom*, *kòñom*, *Biháčom*, *čamcóm*, *minobàcāčom*, *ključom*,
čěšļom,

tako i:

strícom, *òcom*, *pòklopcom*.

U katoličkim govorima Skočaja češći je nastavak *-on* u navedenoj kategoriji imenica:

mûžon, *ključon*, *nóžon*,

tako i:

strícon, *òcon*, *kùnēn se òcon*;

Imenica *svèkar* bilježi nastavak *-em* u nekoliko punktova: *svèkrem* (Bi, Sp, Je, Vr).

Potvrđeni su i primjeri imenica m.r. na palatal s nastavkom *-em*:

kòñem, *ključem*, *čěšļem*, *mûžem*, *nóžem*, *mladićem*.

Lisac (2003: 56) navodi kako su u zapadnom dijalektu „česti (...) primjeri tipa *s prijateļom*, *mačon*, *nožom*, dakle, često izostaje nastavak *-em/-en*.“ I Peco (2007a: 54) za ikavskoščakavske

¹⁰³ Jednom je zabilježen primjer *bõgo drāgi* (Sp).

govore navodi preovladavanje obličnog nastavka *-om* i iza palatalnih suglasnika. Dešić (1976: 215) ističe da je „nastavak *-em* u instrumentalu (...) vrlo rijedak, čak i kad se imenica završava nekim od palatalnih konsonanata.“

4.1.1.1.7. Nominativ množine

U nominativu množine potvrđeni su oblici imenica muškoga roda a-deklinacije bez proširene osnove morfemima *-ov/-ev*:

nòži, bŕci, stríci, mīši, klúči, plūzi, sìri, krâci.

Sve ove imenice češće poznaju oblike duge množine, tj. oblike s proširenom osnovom:

nòžovi/ nòževi, bŕci/bŕkovi, stríci/strícovi/stríčevi, mīši/mīšovi/mīševi, klúči/ klúčovi/ klúčevi, plūzi/plūgovi, sìri/sìrevi/sìrovi, krâci/krākovi/krákovi.

U pojedinim navedenim primjerima dolazi do sibilizacije, *bŕci, plūzi, krâci* (Ba, Kr, Vi, Je), a nismo zabilježili primjere imenica ove kategorije u N pl. u kojima se promjena ne provodi.

U bihaćkome govoru vrlo često izostaje prije glas u N pl. jednosložnih i dvosložnih imenica pa stoji da češće imamo infiks *-ov*: *klúčovi* (Je, Bi, Vi), *nòžovi* (Iz, So, Sk). Potvrđeni su i primjeri s infiksom *-ev*, ali u dosta manjem broju (Bi, Ba, Žg, VP, MB).

Imenica *brāt* u svim govorima ima oblik zbirne imenice *brāca* u N pl. i deklinira se kao e-tip deklinacije.

4.1.1.1.8. Genitiv množine

U genitivu množine bilježimo trojake nastavke: *-a, -i, -iju*, iako najveći broj primjera ima oblični nastavak *-ā*:

dòkturā, klúčovā/ klúčevā, đīnārā, líkovā, sīnovā/sínovā, živácā, đīdōva, līšhākā, pásā, komádā.

Nastavak *-i* imaju imenice koje označavaju neku od mjernih jedinica ili količinu:

metèrī (Bi), *děset mjesécī* (Že), *òsam miséci* (Je), s tim da se neke imenice pojavljuju i s obličnim nastavkom *-a*: *mètēra, kílozetēra* (Bi, Vi, D. Sr, Tu).

Nastavak *-i* bilježimo, također, i u sljedećim primjerima:

zúbī (Je), *néma mrávī* (Vi), *p̀rstī* (Je),¹⁰⁴ *nòktī* (Je), iz *S̀rbłanī* (Je), *kòvči* 'kopči' (Br).

Nastavak *-iju* potvrđen je samo u sljedećim imenicama: *p̀rstijū*, *nòktijū*, *gòstijū* (Je, D. Sr, Tu, Žg, MB).¹⁰⁵ Peco bilježi i *zúbijū* u Bihaću. Dešić navodi samo *oròzijū* (2007a: 66). Mi smo oblike G pl. *p̀rstijū* i *nòktijū* potvrdili u muslimanskim, katoličkim i pravoslavnim govorima bihaćkoga područja (gore navedenim).

Peco u ikavskošćakavskim ne bilježi oblik genitiva množine bez obličnog nastavka „tip *dinar*, *kuruz*. Dešić navodi i takvih primjera. Takav genitiv nije nepoznat ni govorima istočnohercegovačkog tipa“ (2007a: 66).

4.1.1.1.9. Dativ, instrumental i lokativ množine

Dativ množine imenica muškoga roda a-vrste najčešće ima nastavak *-ima/ma*:

- *dàvo sinòvima* (Vi), *hajvánima* (Iz), *pěškīrima* (Br), *trégerima* (Bi), *selácima* (Bi), *vòlovima* (Br);
- *sinòvⁱma* (Br), *dīverōvⁱma* (Tu), *kòñⁱma* (Ka);

Instrumental i lokativ množine, također, imaju nastavak *-ima*:

I pl. *sa sinòvima* (Br), *s hajvánima* (Iz), *ânželima* (Žg), *lúdimā* (Žg), *bìlezima* (Žg), *ščâpovima* (Vi);

L pl. *u Spáhićima* (Je), *na zīdovima* (Je), *u ožácima* (Vi), *u svàtovima* (Bi), *u žèpovima* (Bi);

Pored češćeg nastavka *-ima* u svim govorima bihaćkoga područja, u instrumentalu i lokativu množine potvrđeni su oblici bez nastavka *-ma*:

I pl. *sa sinòvi* (Je, Br), *s hajváni* (Vi, So), *ščâpovi* (Vi, Bi, Ba);

L pl. *u S̀rbłani* (Je), *u Spáhići* (Je), *na zīdovi* (Je), *u svàtovi* (Je), *u Próšići* (Br), *ūdāta u Rékići* (Br),¹⁰⁶

Peco za dativ množine bilježi i nastavak *-om* u bihaćkome naselju Turija: *baci p̀llicom*, *daj ùnukom* (2007a: 70), a za instrumental množine oblični nastavak *-(i)m*: „*sa òvīm blòkovim* (Orljani), *sa svòjīm sīnovim* (Turija)“ (isto, 73).

¹⁰⁴ Imenicu *p̀rsti* smo u G pl. zabilježili u tri oblična nastavka: *-a*, *-i* i *-iju*, *p̀rstā*, *p̀rstī*, *p̀rstijū*.

¹⁰⁵ Imenice *nòkti* i *gòsti* imaju i oblike *nòktī* i *gòstī* u G pl.

¹⁰⁶ *Rěkići*, *Rěkićima*.

U bihaćkim govorima zabilježili smo samo jedan primjer nastavka *-im*, s *kònim* (Je).

Nastavak *-im* Peco bilježi i u lokativu u primjerima: „*u zùbim* (Jezero), *po rògovīm* (Orljani), *u partizánim* (Žegar), *bijo u dòmobrānim* (Srbijani)“ (isto, str. 79). Zanimljivost je, s obzirom na širinu istraživanih prostora u okviru ikavskošćakavskih govora zapadne Bosne, i to što svi posljednji primjeri koje Peco navodi potiču baš iz mjesta koja pripadaju bihaćkome području. Osobitost koju, dalje, ističe Peco, a koju smo i mi na terenu posebno zamijetili je D, I i L pl. bez obličnog nastavka *-ma* koji je posebno prisutan u toponimima. Potvrde s terena u bihaćkim govorima su *u Sŕblani* (Je), *u Spáhići* (Je), *u Próšići* (Br), *u Rékići* (Br). „Interesantno je da su takvi oblici, bez *-ma*, česti u toponimima. To znači da se tu, kao ustaljeni sintagmatski oblik, čuva starije stanje“ (2007a: 80). Naravno, broj primjera je znatno manji u odnosu na one s *-ima*, ali se, ipak, čuvaju.

4.1.1.1.10. Akuzativ množine

Akuzativ množine ne bilježi posebne specifičnosti u govorima bihaćkoga područja. Svi potvrđeni primjeri imaju nastavak *-e*:

bajráke, jèzike, likove, ânžele, nárāmke, hajváne, lúde, mûževe, klúčeve;

4.1.1.1.11. Vokativ množine

Vokativ množine, također, ne bilježi osobitosti pa je najčešće jednak nominativu množine: *lúdi, zemļòrādnīci, sinòvi, hajváni*.

4.1.1.2. Imenice srednjeg roda

4.1.1.2.1. Nominativ jednine

Imenice srednjega roda a-vrste u nominativu jednine imaju nastavke *-o* i *-e*: *sjéno, mlíko, plátno, blàto, mäslo, pòĽe*. Svi dati primjeri pripadaju imenicama jednakosložne osnove, tj. ostacima nekadašnjih *o-/jo-* osnova.

Imenice nejednakosložne osnove (ostaci starih suglasničkih osnova) koje su potvrđene u govorima bihaćkoga područja su:

ràme, jàre, tèle, pĽe, ĩme, pódne, ùnuče, plěme, štène...

Neki od navedenih primjera pripadaju nekadašnjoj *t-deklinaciji* (*järe, tële, pîle, štène, ùnuče*) ili *n-deklinaciji* (*ìme, plëme*). Dakle, imenice koje pripadaju objema promjenama zadržale su karakteristični morfem u kosim padežima (G sg. *pìleta* od G sg. *pìlëta*).

Imenice srednjeg roda (**t-deklinacije*) koje označuju mlado od životinja najčešće upotrebljavaju zbirne oblike u množini: *tëlād, pìlād, štënād* i mijenjaju se po *i-deklinaciji*.

Imenica *àuto* (Bi, Ba, MB, Lo, Žg, VP) je uvijek srednjega roda; vrlo je frekventan oblik *pășče* (D. Sr, MB, Kr, Ga, Or, K-V, Vi).

Imenica *dôba*, pored srednjeg roda, potvrđena je i u ženskome *ôta dôb* (Ba, Je), i potpuno je indeklinabilna.

Imenica *pîvo* je u govorima bihačkoga područja redovito ženskoga roda na *-a*, i deklinira se po *e*-vrsti, *pîva* N sg. *pívë* G sg. (Žg, Sk, MB, Bi, Ba).

Imenica *dřvo* u bihačkim govorima se deklinira kao imenica jednakosložne i nejednakosložne osnove u jednini, ali vrlo rijetko poznaju značenjske nijanse (kraći oblici označavaju gradivni materijal, a duži stablo), a za oblike množine koristi oblik *dřva* i zb. imenicu *dřvēće*.

4.1.1.2.2. Genitiv jednine

Imenice srednjeg roda *a-deklinacije* imaju u genitivu jednine nastavak *-a*:

sëla, mjësta, znánja, ôlova, blàta, màsla, mlíka, sjëna, ôrũžja, zdrâ°vļa, Bišća;

Tako i imenice nejednakosložne osnove:

plëmena, dřveta, rãmena, jãreta, tëleta, pìleta, ìmena, pódneva, ùnučeta, plëmena, štëneta...

Imenica *dijëte* u G sg. ima oblik s proširenom osnovom, *djëteta*, a zabilježili smo i primjer *djêta* (Žg), u kojem ne dolazi do proširenja osnove.

4.1.1.2.3. Dativ i lokativ jednine

Ne bilježe specifičnosti. Imaju isti oblični nastavak, *-u*:

- *vínu* (Žg), *gòdišću* (Sp, Vi, Iz, Tu), *písmu* (Lo), *djëtetu* (Bi), *naprama tòm tëletu* (Br);
- *u dvòrištu* (Žg, Bi, Je, Vi), *na àutu* (Vr, Go), *u Bišću* (Bi), *u Jèzeru* (Je), *po rãmenu* (Sp), *po sèlu* (Iz, So);

4.1.1.2.4. Akuzativ i vokativ jednine

Oblikom su jednaki nominativu jednine. Različitosti se ogledaju u naglasnim paradigmama u pojedinačnim primjerima, o čemu će biti govora nešto kasnije.

- *sèlo, mjèsto, blàto, mäslo, mlíko, u Bíšće, pĭle, ùnuće, päsčce;*
- *plème, díte* (D. Sr, Je, Tu, Vi, Bi, Ba, Or, Sk), *djéte* (Lo, MB, Bi, Žg);

4.1.1.2.5. Instrumental jednine

Instrumental jednine bilježi nastavke *-om* i *-em*. Specifičnost čini pojava obličnoga nastavka *-om/-on*¹⁰⁷ iza palatalnih suglasnika, slično instrumentalu sg. imenica muškoga roda *pícom, pòlom, zdrávĭlom*, i *prûcon, pícon* (Sk, Žg, Za) u pojedinim katoličkim govorima.

Češći je, ipak, nastavak *-em/-en*, u navedenim oblicima imenica:

pícem, pòlem, zdrávĭlem, prûcem;

Peco u ikavskošćakavskim govorima bilježi primjere s nastavkom *-om*, ukoliko je u osnovi neki od palatalnih suglasnika „iako još preovladava oblični nastavak *-em*“ (2007a: 87-88).

Ostali primjeri imaju nastavke *-om/ -em*:

žĭtom, mlíkom, äutom, lĭtom, tjélom, jãĭnetom, mljékom, sĭmenom, blâgom;
sřcem, licem, sũncem;

Imenice tipa *jáje* N sg., *jájeta* G sg. u kojima dolazi do proširenja osnove u I sg. imaju oblik *jâjem, s jâjem* (Je, Sp, Žg, Or).

4.1.1.2.6. Nominativ, akuzativ i vokativ množine

U ovim je padežima potvrđen nastavak *-a*:

blâga, drústva, sèla, mjèsta, ramèna, kòlena, imáňa, píca, pòla;

Imenica *tijêlo* u N pl. ima oblik *tjéla*, a imenica *čũdo, čũda*.¹⁰⁸ Samo imenica *něbo* poznaje prošireni množinski oblik *nebèsa* (Sp, VP, Bi, Vi), tj. čuva oblike stare s-deklinacije. Peco u ikavskošćakavskim govorima potvrđuje dvojake oblike imenice *čũdo* u množini – *čudèsa-čudèsā-čudèsima/čudèsma* i *čũda-čũdā-čũdima*, dok imenica *něbo* ima samo proširene množinske oblike – *nebèsa-nebèsā-nebèsima/nebèsma* (2007a: 95).

¹⁰⁷ U pojedinim katoličkim govorima (Sk, Za, Žg).

¹⁰⁸ Oblici imenica *tjelèsa* i *čudèsa* nisu potvrđeni u govorima bihačkoga područja.

Imenice tipa *jàre, tèle, pìle, štène, ùnuče*, tj. imenice koju su pripadale nekadašnjoj t-deklinaciji nemaju gramatičke množinske oblike, nego koriste zbirne imenice ženskoga roda koje završavaju obličnim nastavkom *-ad* i mijenjaju se po i-tipu deklinacije, a potvrđeni su i supletivni oblici u primjerima *pìlići* (Bi, Vi), *těoci, tèvoci* (Je).

Imenice koje su pripadale nekadašnjoj n-deklinaciji tipa *ràme, ìme* u NAV pl. imaju proširenu osnovu, *imèna, ramèna* (Bi, Sp, Tu, Vr, Or, K-V).

Pluralia tantum su imenice srednjega roda *klišta* (Bi, Je, So, Or, Tu, K-V, Br), *vràta* (Je, D. Sr, Go, Bi, Tu, Iz).

4.1.1.2.7. Genitiv množine

Nastavak u G pl. je najčešće *-ā*, a u govorima bihaćkoga područja nismo zabilježili primjere bez obličnog nastavka.

Ostale imenice imaju *-ā* i ne bilježe specifičnosti:

jělā, od sélā, do kòlīnā, jājā, krílā, đrvā, iménā.

U bihaćkim govorima potvrđen je primjer *od jājī* (Je, Iz, Sp, Bi, Br), s obličnim nastavkom *-i*.

Peco navodi da „ovaj oblik, po pravilu, ima novoštokavski završetak *-a*: *đrvā, gòrilīštā, sélā, pòljā, lītā* (...)“ (2007a: 89), a oblik na *-i* bilježio je samo od imenice *kola* – *s kòli, is kòli*.

Imenice čija osnova završava s dva ili više suglasnika pojavljuju se, u bihaćkim govorima, ili s proširenom osnovom, tzv. nepostojanim *a* ili bez proširenja osnove, npr.:

- *jũtra* N pl. *jútarā* G pl.
- *jũtra* N pl. *jútrā* G pl.

4.1.1.2.8. Dativ množine

Dativ množine redovito ima nastavak *-ima/-īma* i ne bilježi osobite specifičnosti:

đrvima, sèlima, sèlīma (Je, Iz, D. Sr, Go, Bi, Tu, Sp, Br).

4.1.1.2.9. Instrumental i lokativ množine

Pored uobičajenog nastavka *-ima* za instrumental i lokativ množine, u govorima bihaćkoga područja potvrđeni su primjeri bez obličnog nastavka *-ma*:

-ima I pl.: *vrátima* (Žg), *zà lěžíma* (Bi);

bez o. n. *-ma* I pl.: *pod vrāti* (Vi), *zà vrāti* (Vi), *s kòli* (Je), *hòš pītē s jājī* (Je);

-ima L pl.: *na kòlima* (Bi), *po sèlima* (Ba, Žg).

Bez o. n.-ma L pl.: *pò lēži* (Sp, Vi) *túdi nēži u křsti* (Bi), *ũ koli* (Br), *zà vrāti* (Or), *na plēci* (Or);

U govorima muslimanskoga stanovništva potvrđen je dosta veći broj primjera bez obličnog nastavka -ma za I i L pl. (gore navedeni primjeri), za razliku od govora katolika i pravoslavaca kod kojih je pojava bez obličnog nastavka dosta rijetka. U katolika se još može čuti pokoji takav oblik, kod pravoslavaca vrlo rijetko.¹⁰⁹

Zabilježili smo samo jedan primjer obličnoga nastavka -im u lokativu množine - *bïo u đřvim* (Je). I Peco na bihačkome terenu bilježi slično: „I imenice srednjeg roda znaju u instrumentalu i lokativu množine za oblike na -im: eno ga *na đřvim*, *z đřvim* (Dobrenica)“ (2007a: 93).

4.1.2. E-deklinacija

E-deklinacija obuhvaća imenice ženskoga roda: na -a, -e, -o, zatim imenice koje imaju samo množinu i pojedine zbirne imenice; imenice muškoga roda: na -a, te dvosložna muška imena i hipokoristike na -o, -e.

4.1.2.1. Imenice ženskoga roda

4.1.2.1.1. Nominativ jednine

Većina imenica bihačkoga područja, koje su ženskoga roda i pripadaju e-deklinaciji, imaju oblični nastavak -a u N sg.:

mâjka, májka, hătma, kîša, vručîna, màrama, matrâža, kórpa, žámija, lipòta, tàšna, Brekòvca, strîna, Šèkera rahmetli, vójška, sòba, čenífa, lõkva, čàtrnja, šència, rána;

U bihačkim su govorima potvrđena ženska osobna imena i imena hipokorističnog obilježja na -e i -o:

Hanífe, Kadíre, Hatídže, Ćatíbe, Zemíne, Fáte, Zláte, Hasíbe kao i hipokoristici *Fáte, Zláte, Súlte, Máre, Káte;*

kao i hipokoristici *Háto, Zláto, Súbho, Džéhvo*. U katoličkim i pravoslavnim govorima nismo zabilježili primjere hipokoristika na -o.¹¹⁰

¹⁰⁹ U govorima pravoslavaca potvrdili smo samo jedan primjer bez obličnog nastavka -ma: *nà lēži* (MB).

¹¹⁰ O podrijetlu i arei rasprostriranja ovakvih imena u ikavskošćakavskim, ali i drugim dijalektima v. Peco, 2007a: 136-163.

Ovom tipu deklinacije pripadaju i zbirne imenice tipa *bràća*, *gospòda*, kao i imenice koje imaju samo oblike množine, tzv. pluralia tantum, npr. *dìmije*, *gàće*, *nòvine*.

Imenica *pîvo* je u svim bihaćkim govorima redovito imenica ženskoga roda - *pîva* i deklinira se kao imenice e-deklinacije.

Imenica *màti*, također, pripada e-deklinaciji imenica ženskoga roda i ima oblike *màterē*, *màteri*, *màtere*, *màterama* (Bi), N sg. i V sg. imaju supletivne oblike.

4.1.2.1.2. Genitiv jednine

Imenice ove kategorije u genitivu jednine imaju samo oblični nastavak *-e*:

zímē, *vòdē*, *bólnīcē*, *cěstē*, *někcije*, *dòktūrcē*, *Ŭnē*, *věčerē*, *škólē*, *pémzījē*, *mâjkē*, *mâjkē*, *prègačē*, *nòšhē*, *domàćicē*, *snâjkē*, *tòbalcē*, *pūncē*, *kàvicē*, *màsancē*, *pītē*, *ćérkē*.

4.1.2.1.3. Dativ i lokativ jednine

Jednu od osobitosti u bihaćkim govorima čini neprovedena sibilizacija, tj. neizmijenjeni zadnjonepčani suglasnici *k*, *g*, *h* ispred nastavka *-i*. Ova pojava najčešće je potvrđena u muslimanskim govorima.

D sg. prema *Prìtoki* (Go), *nògi*, *nògici*, *rûki*, *rùkici* (Je, Or),

L sg. u *apatéki* (Vi), u *vójski* (Žg), u *Amèriki* (Je), na *klìniki* (Vi), u *knìgi* (Je);

Potvrdili smo, naravno, iste primjere s izvršenom promjenom.

Kako pokazuju navedeni primjeri, imenice ove kategorije u dativu i lokativu jednine imaju oblični nastavak *-i*:

D sg. *žámiji* (Sp), *màteri* (Bi), *sèstri* (Vi), *sòbi* (Br);

L sg. *po vòdi* (Je), *na nòzi* (Vi), u *Dòbrenici* (Go), na *Plèševci* (Žg);

Peco u govorima zapadne Bosne navodi mnoštvo primjera s neizmijenjenim zadnjonepčanim suglasnikom te zaključuje kako su brojniji primjeri u kojima su ovi suglasnici sačuvani ispred nastavka *-i*: „Ako bismo sudili na osnovu toga odnosa, a, da se i toga prisjetimo, naš govor nije tu usamljen kada je u pitanju ova osobina, onda bismo mogli zaključiti da su sekvence *-ci*, *-zi*, *-si* u ovim oblicima svedene na upotrební minimum“ (2007a:105).

4.1.2.1.4. Akuzativ jednine

Svi potvrđeni primjeri imaju oblični nastavak *-u*:

hánūmu, vòdu, žènu, sežázu, Đùlu, Šàrincu,¹¹¹ glávu, ikìndiju, mīsu, mòlitvu, távu, čāšu, čòrapu, závu, príju, cìpalu, Máru, žàku, teráviu, bòšču, bündavu, Prìtoku.

4.1.2.1.5. Vokativ jednine

Uobičajeni su nastavci *-o*, *-e* ili *-a*:

a) *žèno* (Br, Bi), *moja sèstro* (Bi), *divòjko* (Br), *Súbho* (Br), *gòspožo* (Bi), *príjo* (Bi), *zèmlò* (Bi);

b) *Hatíže* (Iz), *profesòrice* (Bi), ali *izdajico* (Vi);

c) *strína* (Je), *újna* (Je), *Màrija* (Sk);

Osobna imena, u muslimanskim govorima, koja u N sg. imaju nastavak *-a* i dugouzlazni naglasak, tipa *Fáta*, *Zláta*, u vokativu sg. često znaju imati nastavak *-e*: *Fáte*, *Zláte*.

Imenica *majka* u katoličkim i pravoslavnim govorima ima nastavak *-o*, *májko* (Žg, MB, Lo, VP), u muslimanskim je *májka* (Ba, Bi, Iz).

Kod dvosložnih imena koja imaju dugosilazni naglasak, vokativ je jednak nominativu: *Mînka*, *Sâjka*, *Rânka*.

4.1.2.1.6. Instrumental jednine

U muslimanskim govorima je redovito nastavak *-ōm* i ne bilježimo specifičnosti, dok je u krajnjim katoličkim (Sk) i u nekoliko pravoslavnih govornika (MB) potvrđen nastavak *-ōn*. U ostalim katoličkim govorima (Žg, VP, Kr, Go) frekventniji je nastavak *-ōm*.

- *Májkōm* (Bi), *sa strínōm* (Je), *Šèkerōm* (Br), *vójskōm* (Je), *šèncōm* (Iz), *lòpatōm* (Tu), *zdlōm* (Iz), *kàškōm* (Br);
- *sèstrōn*, *Kátōn*, *zèmlōn*, *nògōn*, *tàbletōn* (sve Sk);

4.1.2.1.7. Nominativ, akuzativ i vokativ množine

Imenice ove kategorije u nominativu, akuzativu i vokativu množine imaju isti oblični nastavak, *-e* i ne bilježe specifičnosti:

N pl. *kùće*, *slúge*, *rúke*, *nèkcije*, *infúzije*, *ptìce*, *klúpe*;

A pl. *kràve*, *kòčke*, *alàže*, *zéme*, *kràvce*, *bášče*, na *nē kòmuše*, ote *tèvsije*;

¹¹¹ Imenica ž. r. na *-ica* koja označava suprugu, *Séro*, *Šèrinca* (Je).

V pl. *žène mòje, sèstre*;

4.1.2.1.8. Genitiv množine

U genitivu množine potvrđen je nastavak *-ā*:

krāvā, kûcā, žámijā, nèkcijā, gòdīnā, nejma párā, sestārā, jàbūkā, mòxuñā;

Pojedine imenice imaju oblični nastavak *-i*:

trīšni (uz *trīšanā*) (Je), *cṛkvī, cṛkvī* (Žg)¹¹², *kártī, brěski* (Je),

kao i u primjerima imenica čija osnova završava suglasničkim skupovima *zd* i *st*: *óvdi néjma gāzdi* (Or), iz *mājci* (Bi).

Imenice *rúka* i *nòga* u genitivu množine uvijek glase *rūkū, nògū*. Nisu potvrđeni oblici na *-ā* koje Peco bilježi u ikavskošćakavskim: „Naš govor ne zna za oblike *rukuva, noguva*, koje sretamo u ijekavskim govorima zapadne Bosne, ali će se javiti i oblici na *-ā*: *rúkā, nógā*“ (2017a: 110).

4.1.2.1.9. Dativ, instrumental i lokativ množine

Imaju oblični nastavak *-ama*:

D pl. *krāvama, žènama, māčkama, kòkošima*;

I pl. *sṛkīrama, sa žākama* 'vrećama',¹¹³ *sa žènama, mež strānkiñama, za rúkama*;

L pl. *u nīvama, pò štalama, ù kućama, prama žènama*;

U bihaćkim govorima nisu potvrđeni primjeri s drukčijim obličnim nastavcima. Ni Peco ne bilježi specifičnosti ovih oblika, pa navodi tek nekoliko primjera „*bila je u bàbinja* (Jezero), *sātran sa cipela* (Orljani), *īde po kafānā* (Pećigrad), *pòđem po līvada* (Dobrenica), up. i: *da mētnū krāvam* (Dobrenica)“ (2007a: 114), koji su, svakako, nedovoljni za generaliziranje pojave.¹¹⁴

4.1.2.2. Imenice muškoga roda

4.1.2.2.1. Nominativ jednine

Imenice muškoga roda koje pripadaju e-deklinaciji u N sg. imaju oblični nastavak *-a*:

¹¹² Oba prozodijska lika potvrđena su kod istoga govornika u Žegaru.

¹¹³ Izjednačeni su instrumental društva i sredstva.

¹¹⁴ Drukčije nastavke glede ovih oblika bilježi Dešić u ijekavskim govorima zapadne Bosne, up. 1976.

xàžija (Je), *xòža* (Je), *mùftija* (Bi), *čiča* (Bi).

Imenice muškoga roda koje u N sg. imaju oblične nastavke *-o* i *-e* su, najčešće, vlastita i hipokoristička imena: *Mújo*, *Íbro*, *Jóvo*, *Drágo*, *Húse*. Ove imenice s dugouzlaznim akcentom na prvome slogu u bihaćkim govorima imaju promjenu e-deklinacije imenica ženskoga roda na *-a*.

Pored ovih, bilježimo i imenicu *bábo* (Ba, Je, Iz, Vr) koja se deklinira po istome obrascu.

4.1.2.2.2. Genitiv jednine

Genitivni nastavak ovoga tipa imenica je uvijek *-e*:

xàžije, *xòže*, *mùftije*, *čiče*, kao i *Múje*, *Íbre*, *Jóve*, *Dràge*, *Húse* i *kod bábe*.

U govorima bihaćkoga područja nema promjene ličnih imena i hipokoristika po obrascu imenica muškoga roda na suglasnik, *Mújo* - *Múja*, *Jóvo* - *Jóva*.

4.1.2.2.3. Dativ i lokativ jednine

Ne bilježe specifičnosti, nastavak je *-i*: *xòži*, *mùftiji*, *Múji*.

4.1.2.2.4. Akuzativ jednine

Áhmu (Bi), *bábu* (Je), *Íbru* (Ba), *zónvo xòžu* (Vi) , jěšte l oprémli *xàžiju* (Je) - dakle, oblični nastavak je uvijek *-u*.

4.1.2.2.5. Vokativ jednine

U svim potvrđenim primjerima nominativ je jednak vokativu:

bábo (Je), *xàžija* (Je), *xòža* (Je).

Peco u ikavskošćakavskim govorima bilježi primjer *slugo* koji je knjiškog porijekla i imenice na *-ica* koje označavaju muška lica, a imaju oblike na *-o* i *-e*: *pròpalico-pròpalice...* (up. 2007a: 86)

4.1.2.2.6. Instrumental jednine

U ovome smo obliku zabilježili samo jedan primjer s proširenom osnovom, s *Mûjetom* (Bi), koji ne smatramo reprezentativnim za govore ovoga područja. Inače, ostali primjeri imaju uobičajeni nastavak *-om*: *bábom* (Je), *Mújom* (Bi, Ba), *Jóvom* (Lo).

4.1.2.2.7. Množinski oblici

Množinski oblici imenica muškoga roda koji se mijenjanju po e-tipu ne bilježe nikakve specifičnosti: *xàžije* (Or), *xòže* (Or), *o kòmšijama* (VP).

4.1.3. I-deklinacija

Po i-deklinaciji mijenjaju se imenice ženskoga roda koje u nominativu jednine završavaju s nultim gramatičkim morfemom, tj. na suglasnik i zbirne imenice na *-ad*, čija je jednina najčešće izražena srednjim gramatičkim rodом. Ovoj promjeni pripada i imenica *ćêr*, *ćî*, *kćî* – uz izvjesna odstupanja koja ćemo posebno izdvojiti.

Budući da imenice ovoga tipa ne bilježe specifičnosti u oblicima, navodimo samo frekventne primjere u singularnim i pluralnim oblicima, kao i obrazac promjene oblika imenice *ćêr*, *ćî*, *kćî*.

4.1.3.1. Singularni oblici

Instrumental jednine ima nastavak *-i*:

čâži, *s křvi*, *sá vom pàmeti*, *kòsti*, dok smo nastavak *-ju* potvrdili u nekoliko primjera: *s pàmeću* (D. Sr), *sa žéžu* (Bi), *křvľu* (VP).

Peco je u bihaćkom selu Jezeru bilježio primjer *s glâđi*, a s područja Cazinske krajine potvrđuje primjere *křvim*, *sòlim*, *sòlom*, *mâstom*, *mâsti/mâstom*, *glâđom* (2017a: 124). Sa širega područja zapadne Bosne navodi i *čâđom*, *čâđim*, *křvľjom*, *glâđim*, *sòlim*... (isto).

U govorima bihaćkoga područja nismo zabilježili takve primjere.

4.1.3.2. Pluralni oblici

Specifičan je genitiv množine koji zna za nastavke *-iju*¹¹⁵ i *-i* u primjerima *kokòšijū* (Vr), *kokòši* (Iz), *bolèsti* (So), *vjèsti* (MB).

U dativu, instrumentalu i lokativu množine potvrđen je sinkretizam oblika: *kokòšma* (Vr), *bâcīm* *kokòšma* (Je), *ó nīm stvárima* (Br), *o bolèstima* (Vi), *obíteľima* (Žg);

4.1.3.3. Promjena imenice *kćî*

U govorima bihaćkoga područja imenica *kćî* ima različite oblike: *ćêr*, *ćî*, *kćérka*, *ćérka*, *ćéra*.

¹¹⁵ Nastavak *-iju* ostatak je nekadašnje dvojine, *očijū*, *ušijū*, *kokòšijū*. Imenice *ôči*, *ūši* u pluralu pripadaju i-deklinaciji imenica ženskoga roda.

SG.	PL.
N <i>ćēr</i> (<i>ćī</i>)	N <i>ćèri</i>
G <i>ćèri</i>	G <i>ćèri/ćèrī</i>
D <i>ćèri</i>	D <i>ćèrima/ćèrama/ćérama</i>
A <i>ćēr</i>	A <i>ćèri/ćère</i>
V <i>ćèri</i>	V <i>ćèri</i>
I <i>ćèri</i>	I <i>ćèrima/ćèrama/ćérama</i>
L <i>ćèri</i>	L <i>ćèrima/ćèrama/ćérama</i>

Oblici imenica *ćēr* (*ćī*) mijenjaju se po i-deklinaciji, dok imenice *ćéra*, *ćérka* imaju promjenu e-deklinacije imenica ž.r. na -a:¹¹⁶

SG.	PL.
N <i>ćéra</i>	N <i>ćére</i>
G <i>ćére</i>	G <i>ćérā</i>
D <i>ćéri</i>	D <i>ćérama</i>
A <i>ćéru</i>	A <i>ćére</i>
V <i>ćéro</i>	V <i>ćére</i>
I <i>ćérom</i>	I <i>ćérama</i>
L <i>ćéri</i>	L <i>ćérama</i>

4.2. Naglasak imenica

Klasifikacija imenica izvršena je, kao i prethodno, prema deklinacijskim vrstama i prema osnovnim naglasnim paradigmama koje određuje mjesto naglaska vezano uz osnovu ili nastavak.¹¹⁷

¹¹⁶ Imenica *ćérka* N sg. u G pl. ima oblik *ćérke*. Oblik *kćérka* potvrđen je nekoliko puta u katoličkim govorima (Žg, Go, VP).

¹¹⁷ Oslanjamo se na Kapovićeve radove (2006, 2007, 2010, 2011, 2011a).

N. p. A pripadaju imenice koje imaju stalni naglasak¹¹⁸ na nekome od slogova osnove. N. p. B imaju imenice čiji se naglasak nalazi na prvome slogu nastavka, odnosno na kraju osnove. N. p. C pripadaju imenice koje imaju pomičan naglasak kroz paradigmu.¹¹⁹

4.2.1. Imenice muškoga roda a-deklinacije

4.2.1.1. N. p. A

Imenice koje se u bihaćkim govorima dekliniraju po n. p. A, tj. koje imaju stalni naglasak na osnovi u svim padežima su:

krùh (G sg. *krùha*, D sg. *krùhu*, N pl. *krùhovi*¹²⁰, G pl. *krùhōvā*), *brăt* (G sg. *brăta*, D sg. *brătu*, zb. im. N *brăća*, G *brăće*), *kìlim* 'ćilim, šareni prostirač za podove i zidove' (G sg. *kìlima*, D sg. *kìlimu*, N pl. *kìlimi*, G pl. *kìlīmā*), *sîr* (G sg. *sîra*, D sg. *sîru*, N pl. *sîrevi*, G pl. *sîreva*), *mîln* (G sg. *mîlna*, D sg. *mîlnu*, N pl. *mîlnovi*, G pl. *mîlineva*)...

SG.	PL.
N <i>dîd</i>	N <i>dîdovi</i>
G <i>dîda</i>	G <i>dîdōvā</i>
D <i>dîdu</i>	D <i>dîdovî / dîdovima</i>
A <i>dîda</i>	A <i>dîdove</i>
V <i>dîde</i>	V <i>dîdovi</i>
I <i>dîdom</i>	I <i>dîdovî / dîdovima</i>
L <i>dîdu</i>	L <i>dîdovî / dîdovima</i>

Potvrđeni su primjeri u kojima se pojavljuje tzv. sekundarna visnost¹²¹ u L sg., npr. bîjo je *u rātu s mnôm* (Je), shodno N sg. *răt*. Utjecaj n. p. B i n. p. C je potvrđen i u još ponekim primjerima govora bihaćkoga područja. Tako npr. pojedine riječi čuvaju izvorni naglasak (kao

¹¹⁸ Termini akcent i naglasak se u ovome radu sinonimno koriste.

¹¹⁹ U praslavenskome jeziku postojale su tri osnovne paradigme, *a*, *b*, *c*. U prvoj su naglasnoj paradigmi (*a*) riječi imale stalni akut na korijenu u svim oblicima, u n. p. *b* riječi su imale naglasak na prvome slogu nakon osnove ili na zadnjem slogu osnove, a u n. p. *c* riječi su imale pomičan naglasak, na početku ili na kraju.

¹²⁰ Sekundarna ulaznost - više u nastavku.

¹²¹ „Visnost nastavka označava svojstvo nastavka da privlači naglasak, tj. ovisak“ (Kapović, 2010: 55f). U starijoj literaturi možemo pronaći termin *ulaznost*. „Za n. p. A tipična je pojava sekundarne visnosti u nekim padežima. Nova se visnost nastavka javlja u L. (i D.) pod utjecajem n. p. C, gdje L. (a onda jednačenjem prema njemu i D.) postaje visan. Tako umjesto starijega *nà kr'aju* dobivamo mlađe *na kràj'u* analogijom prema *na bròd'u* (n. p. C). Ta se promjena ne mora dogoditi u svim riječima n. p. A odjednom, nego može varirati od riječi do riječi te od govora do govora“ (isto: 55).

u navedenom primjeru N sg. *dīd*, L sg. N *dīdu*, dok se u navedenom primjeru *rātu* L sg. pa tako i D sg. ujednačio prema n. p. C (više u nastavku): *dīmu*, *sīru*.

U dugoj množini se, u određenom broju primjera, pojavljuje sekundarna visnost ispred nastavka *-ovi*: N pl. *krùhovi*, *pràgovi* (analogijom prema n. p. B, Kapović, 2010: 55), ali smo potvrdili primjere s sačuvanim starim naglaskom N sg. *zèt*, N pl. *zètovi* (Bi) (rjeđe).

U primjeru N sg. *čòek*, *čòvik* (Bi, Je, Vr, Iz, Ba, KV) dolazi do pomicanja naglaska u V sg. *čòeče*, *čòviče*, gdje je vidljiv uticaj n. p. C.¹²²

4.2.1.2. N. p. B

Imenice koje u bihaćkim govorima pripadaju n. p. B su: *žâk* 'vreća'¹²³ (G sg. *žâka*, N pl. *žâkovi*), *pân* (G sg. *pâna*, N pl. *pânaevi*, *pânovi*), *klûč* (G sg. *klûča* N pl. *klûčevi*, *klûčovi*), *órō* (G sg. *òrla*, N pl. *òrlovi*)¹²⁴, *nôž* (G sg. *nôža*, N pl. *nóževi*), *žěp* (G sg. *žěpa*, N pl. *žěpovi*)¹²⁵

SG.	PL.
N <i>stô</i>	N <i>stòlovi</i>
G <i>stòla</i>	G <i>stòlova</i>
D <i>stòlu</i>	D <i>stòlovi</i> / <i>stòlovima</i>
A <i>stô</i>	A <i>stòlove</i>
V <i>stòlu</i>	V <i>stòlovi</i>
I <i>stòlom</i>	I <i>stòlovi</i> / <i>stòlovima</i>
L <i>stòlu</i>	I <i>stòlovi</i> / <i>stòlovima</i>

U n. p. B dobivamo promjenu s uzlaznim naglascima kroz skoro cijelu paradigmu. U primjerima s kratkim osnovama, zadnji se slog osnove dulji (*grijéhā*) (Ba).

¹²² Kapović za ovu pojavu ističe: „Taj bi analoški vokativni naglasak mogao biti i izvor za bosanski naglasak *čòvjek*. Inače se naglasak *čòvjek* umjesto starijega *čòvjek* objašnjava *allegro*-izgovorom *čòvjek* > *čòek* > *čòk* (i slično) pri čem se po ponovnoj uspostavi punoga oblika iz *čòk* ne može rekonstruirati *čòvjek* nego nastaje *čòvjek*. Naglasak tipa *čòviče!* javlja se i u čakavskom. Usp. i Šimundić (1971:91) za *čòviče* i *čòviče* u Imotskoj krajini i Bekiji“ (2010: 55f).

¹²³ U bihaćkim se govorima još čuje i u obliku imenice ž.r. na *-a* i deklinira se po e-vrsti, *žâka*.

¹²⁴ Finalno *l* se ne vokalizira u kosim padežima.

¹²⁵ U bihaćkim govorima imenice tipa *žěp* uvijek u N pl. dolaze s proširenom osnovom, *žěpovi* i s tim u vezi pripadaju n. p. A pa možemo reći da bi ovakvi primjeri pripadali miješanoj paradigmi B-A.

Kod dugih se osnova u G pl. naglasak, u biti, ne mijenja, nego je uopćen prema ostalim oblicima, N pl. *ključevi*, *ključovi*, G pl. *ključevā*. U G pl. u navedenom primjeru imamo *stòlova* (Bi).¹²⁶

Specifičnost krajnjih katoličkih govora (Sk) ogleda se u primjerima imenica na *-ac*, *nòvac*, gdje se u množinskim oblicima javlja silazni naglasak na korijenu u n. p. B,¹²⁷ pa imamo N sg. *nòvac*, G sg. *nóvca*, N pl. *nòvci*, G pl. *nòvācā*.

U primjeru imenice N sg. *ramàzān* bilježimo zanaglasnu duljinu, dok se u kosim padežima na mjestu duljine nalazi dugoulazni naglasak, G sg. *ramazána* (Vi, Je, Sp, Tu).

4.2.1.3. N. p. C

Imenice koje pripadaju n. p. C u bihaćkim govorima su: *Bôg* (G sg. *Bòga*, N pl. *bògovi*¹²⁸), *glâ°s* (G sg. *glâsa*, N pl. *glâsovi*), *crîp* (G sg. *crîpa*, N pl. *crîpovi*), *grâd* (N sg. *grâda*, N pl. *grâdovi*), *nôs* (G sg. *nôsa*, N pl. *nôsovi*, *nôsevi*)...

SG.	PL.
N <i>glâs</i>	N <i>glâsovi</i>
G <i>glâsa</i>	G <i>glâsōvā</i>
D <i>glâsu</i>	D <i>glâsovima</i>
A <i>glâs</i>	A <i>glâsove</i>
V <i>glâse</i>	V <i>glâsovi</i>
I <i>glâsom</i>	I <i>glâsovī / glâsovima</i>
L <i>glâsu</i>	L <i>glâsovī / glâsovima</i>

¹²⁶ Kapović za ovakvu pojavu u fusnoti ističe i primjere u drugim govorima: „Daničić takav naglasak bilježi samo za *tòpovi* — *tòpōvā*, inače ima *pòpōvā*, *snòpōvā* (Ivšić 1907:122). Usp. i Stankiewicz 1993:121-122, gdje se takva promjena (za književni srpskohrvatski) bilježi za svega nekoliko imenica, ali se spominje da je puno češća u zapadnim govorima (npr. Posavini, vidi dolje). Usp. i AG: 515, gdje se takav naglasak bilježi, slijedeći vukovsku tradiciju, samo fakultativno u *tòpōvā*, *vòlōvā*, *kòtlōvā*, *pòslōvā*, *òvnōvā*, *òrlōvā*, *tòčkōvā*. Nasuprot tomu, u Budmanija (1867:28-29) stoji samo *vòlōvā*, *măčēvā*, *òrlōvā* (ne daju se drugi primjeri ni alternativni oblici dotičnima)“ (2010: 62).

¹²⁷ Kapović pojašnjava: „efektivno ^ zbog duljenja u zatvorenom slogu ispred sonanta“ (2010: 67).

¹²⁸ Mlađi nastavak; uopćavanje prema n. p. B;

U bihaćkim muslimanskim govorima bilježimo duljenje genitiva množine u primjerima *sinóvā* (N pl. *sīnovi*), *slučajévā* (N pl. *slüčajevi*), *diveróva* (N pl. *điverovi*) (Je, Sp, Or, Vi).¹²⁹

130

Dosljedno je i preskakanje naglasaka na prednaglasnicu, također osobitost n. p. C: *ù nesvīst, zà uho, zà zīmu*.

4.2.2. Imenice srednjeg roda a-deklinacije

4.2.2.1. N. p. A

Imenice srednjega roda koje pripadaju n. p. A su: *blāto* (G sg. *blāta*), *māslo* (G sg. *māsla*), *pòle* (G sg. *pòla*), *mīsto* (G sg. *mīsta*), *rāme* (G sg. *rāmena*), *jāre* (G sg. *jāreta*), *pīle* (G sg. *pīleta*), *ùnuče* (G sg. *ùnučeta*)...

SG.	PL.
N <i>mīsto</i>	N <i>mīsta</i>
G <i>mīsta</i>	G <i>mīstā</i>
D <i>mīstu</i>	D <i>mīstima</i>
A <i>mīsto</i>	A <i>mīsta</i>
V <i>mīsto</i>	V <i>mīsta</i>
I <i>mīstom</i>	I <i>mīstima</i>
L <i>mīstu</i>	L <i>mīstima</i>

Većina imenica n. p. A srednjega roda ima kratkosilazni naglasak koji je odraz staroga akuta, ili je nastajao od starog kratkog cirkumfleksa (v. Kapović, 2011: 112). „No izvorno u n. p. A nalazimo, dakako,“ u svim padežima osim u g. (ili ` u slučajevima kao *kòpito* < *kopīto*)“ (isto).

4.2.2.2. N. p. B

Imenice koje pripadaju ovoj naglasnoj paradigmi su: *mlīko* (G sg. *mlīka*), *jāje* (G sg. *jājeta*), *lice* (G sg. *lica*), *sèlo* (G sg. *sèla*), *vīno* (G sg. *vīna*), *ústa* (G pl. *ústa*), *gòdišće* (G sg. *gòdišća*)...

SG.	PL.
N <i>krīlo</i>	N <i>krīla</i>

¹²⁹ Ove oblike, svakako, bilježimo i u oblicima *sīnōvā*, *slüčajēvā*, *điverōvā* (Bi, Ba, Žg).

¹³⁰ Ovakva duljenja nisu potvrđena u katoličkim i pravoslavnim govorima bihaćkoga područja.

G <i>kríla</i>	G <i>krílā</i>
D <i>krílu</i>	D <i>krílima</i>
A <i>krílo</i>	A <i>kríla</i>
V <i>krílo</i>	V <i>kríla</i>
I <i>krílom</i>	I <i>krílima</i>
L <i>krílu</i>	L <i>krílima</i>

Kod imenica srednjeg roda sačuvani su kratki i dugi ulazni oblici u jedninskim padežima, dok je u N pl. nastavak *-a* uvijek kratak. Dugi i kratki uzlazni naglasci potvrđeni su, najčešće, kod imenica kratke osnove (N sg. *sèlo*, G sg. *sèla*... N pl. *sèla*, G pl. *sélā*...), dok su kod dugih osnova, češće, dugi uzlazni naglasci (N sg. *krílo*, G sg. *kríla*... N pl. *krílo*, G pl. *krílā*...).

4.2.2.3. N. p. C

Imenice koje pripadaju n. p. C u govorima bihaćkoga područja su: *sìme* (G sg. *sìmena*, N pl. *simèna*, G pl. *siménā*), *jèzero* (N sg. *jèzera*, N pl. *jezèra*, G pl. *jezérā*), *pòle* (G sg. *pòla*, N pl. *pòla*, G pl. *pôlā*)...

SG.	PL.
N <i>sìme</i>	N <i>simèna</i>
G <i>sìmena</i>	G <i>siménā</i>
D <i>sìmenu</i>	D <i>simènī / simènima</i>
A <i>sìme</i>	A <i>simèna</i>
V <i>sìme</i>	V <i>simèna</i>
I <i>sìmenom</i>	I <i>simènī / simènima</i>
L <i>sìmenu</i>	L <i>simènī / simènima</i>

Imenice koje su pripadale nekadašnjoj n-osnovi pripadaju n. p. C, kao i u navedenom primjeru. Prisutno je i preskakanje na prednaglasnicu pa potvrđujemo primjere *nā rame* (Bi), *nā vrīme* (Iz), ali *na vréme* (Je, MB).

4.2.3. Imenice ženskog roda e-deklinacije

4.2.3.1. N. p. A

Imenice ženskoga roda e-tipa koje pripadaju n. p. A su: *mâjka* (G sg. *mâjkē* N pl. *mâjke* G pl. *mâjkī*), *kīša* (G sg. *kīšē* N pl. *kīše* G pl. *kīšā*), *sōba* (G sg. *sōbē* N pl. *sōbe* G pl. *sōbā*), *lōkva* (G sg. *lōkvē* N pl. *lōkve* G pl. *lōkvī*, *lōkāvā*), *čātrnja* (G sg. *čātrnjē* N pl. *čātrnje* G pl. *čātrnjā*), *cr̥kva* (G sg. *cr̥kvē* N pl. *cr̥kve* G pl. *cr̥kvī*, *cr̥kāvā*), *cūra* (G sg. *cūrē* N pl. *cūre* G pl. *cūrā*), *pōgača* (G sg. *pōgačē* N pl. *pōgače* G pl. *pōgāčā*)...

SG.	PL.
N <i>kīša</i>	N <i>kīše</i>
G <i>kīšē</i>	G <i>kīšā</i>
D <i>kīši</i>	D <i>kīšama</i>
A <i>kīšu</i>	A <i>kīše</i>
V <i>kīšo</i>	V <i>kīše</i>
I <i>kīšōm</i> / <i>kīšōn</i>	I <i>kīšama</i>
L <i>kīši</i>	L <i>kīšama</i>

Stari akut i kratki neoakut daju kratkosilazni naglasak koji se u novoštokavskim pomiče na prethodni slog (*lòpata* < *lopàta*). „Taj ` (odnosno pomaknuti `) je, kao u i psl., postojan u svim padežima, osim u genitivu množine, gdje se mijenja u ^ (stari neocirkumfleks), a u višesloženicama se onda i pomiče. Tu je situacija potpuno ista kao kod o-osnovā m. i sr. r., usp. *krāvā/lòpātā* prema *jādā/jèzīkā* i *sūtā/kòrītā*“ (Kapović, 2011a: 149).

Zanaglasna se duljina pojavljuje u G sg. (-ē) i I sg. (-ōm/-ōn), te u G pl. (-ā). Višesložne imenice imaju u G pl. dvije zanaglasne duljine, npr. *cr̥kāvā* (Žg).

Potvrđeno je i prenošenje naglasaka na prednaglasnicu, npr. *ù crkvu* (Za), *ù curē* (Žg), *òd kućē* (Bi).

4.2.3.2. N. p. B

Imenice koje pripadaju n. p. B u bihaćkim govorima su: *sèstra* (G sg. *sèstrē* N pl. *sèstre* G pl. *sèstàra*), *kàhva/kàfa/kàva* (G sg. *kàhvē* N pl. *kàhve* G pl. *kàhvā*), *píva* (G sg. *pívē* N pl. *píve*

G pl. *pívā*), *trúba* (G sg. *trúbē* N pl. *trúbe* G pl. *trúbā*), *púra* (G sg. *púrē*, N pl. *púre* G pl. *púrā*), *svíca* (G sg. *svícē*, N pl. *svíce* G pl. *svícā*)...

SG.	PL.
N <i>sèstra</i>	N <i>sèstre</i>
G <i>sèstrē</i>	G <i>sestárā</i>
D <i>sèstri</i>	D <i>sèstrama</i>
A <i>sèstru</i>	A <i>sèstre</i>
V <i>sèstro</i>	V <i>sèstre</i>
I <i>sèstrōm</i> / <i>sèstrōn</i>	I <i>sèstrama</i>
L <i>sèstri</i>	L <i>sèstrama</i>

U ovoj naglasnoj paradigmi bilježimo uzlazne akcente na zadnjem slogu osnova, osim u dvosložnim riječima u vokativu gdje je naglasak na korijenu i kratkosilazni (ako je osnova kratka), odnosno dugosilazni (ako je osnova duga), npr. *sèstro* (Je), *žèno* (Je), *trâvo* (Bi).

U govorima bihačkoga područja zanaglasna dužina se čuva, a u G mn. je dug i pretposljednji slog dvosložnih i višesložnih riječi, npr. N pl. *mùhe* G pl. *múhā* (Vi), N pl. *slobòde* G *slobódā* (Ba, Bi).

4.2.3.3. N. p. C

Imenice koje pripadaju n. p. C su: *nòga* (G sg. *nògē* N pl. *nòge* G pl. *nógū*), *óvca* (G sg. *óvcē* N pl. *óvce* G pl. *ovácā*), *rúka* (G sg. *rúkē* N pl. *rúke* G pl. *rùkū*), *zèmla* (G sg. *zèmlē* A sg. *zèmlu*), *planìna* (G sg. *planìnē* N pl. *planìne* G sg. *planínā*)...

SG.	PL.
N <i>planìna</i>	N <i>planìne</i>
G <i>planìnē</i>	G <i>planínā</i>
D <i>planìni</i>	D <i>planìnama</i>
A <i>planìnu</i>	A <i>planìne</i>
V <i>planìno</i>	V <i>planìne</i>
I <i>planìnom</i>	I <i>planìnama</i>

U bihaćkim govorima u n. p. C naglasak s korijena preskače na prednaglasnicu u akuzativu i jednine i množine: *nă glāvu* (Sp), *nă vodu* (Or), *ŭ rŭku* (Or)¹³², *nă noge* (Or)...

Također je u našim govorima dativ najčešće ujednačen prema lokativu, pa imamo: D sg. *planìni*, L sg. *planìni* (Za), D sg. *zèmljì*, L sg. *na zèmljì* (Vr); međutim, u nekoliko primjera (rjeđe) potvrdili smo intonacijsku razliku dativa i lokativa jednine: D sg. *zîmi*, L sg. *u zîmi*, *po zîmi* (Go, Sk, Iz).

U genitivu jednine u bihaćkim govorima bilježimo potpuno istu osobitost koju navodi Kapović: „Što se tiče genitiva tipa *vódā*, *zímā*, tu je situacija ista kao u *o*-osnovama. U g. se u nekim imenicama (g. *ruku*, *nogu*, *slugu*) javlja i nastavak *-u*, izvorno stari nastavak GL. dv.“ (2011a: 164).

4.2.4. Imenice ženskog roda i-deklinacije¹³³

4.2.4.1. N. p. A

Imenice i-deklinacije koje pripadaju n. p. A su: *tělad* (G *tělādi*), *pīlad* (G *pīlādi*), *štēnād* (G *štēnādi*), *līnōst* (G sg. *līnosti*, N pl. *līnosti*), *obíteļ* (G sg. *obíteļi*, N pl. *obíteļi*)...

SG.	PL.
N <i>lúbav</i>	N <i>lúbavi</i>
G <i>lúbavi</i>	G <i>lúbavi</i>
D <i>lúbavi</i>	D <i>lúbavī</i> / <i>lúbavima</i>
A <i>lúbav</i>	A <i>lúbavi</i>
V <i>lúbavi</i>	V <i>lúbavi</i>
I <i>lúbavi</i>	I <i>lúbavī</i> / <i>lúbavima</i>
L <i>lúbav</i>	L <i>lúbavī</i> / <i>lúbavima</i>

¹³¹ U bihaćkim govorima navedena imenica ne poznaje oblik N sg. *plānina*, G sg. *plāninē*, N pl. *plānīne*.

¹³² Nakon pomicanja naglasaka ostaje postnaglasna dužina u riječima gdje je slog bio dug.

¹³³ Sve imenice i-deklinacije pripadaju dvjema naglasnim paradigmama, A ili C. „U praslavenskom su postojale i *i*-osnove n. p. *b*, ali ih danas u hrvatskom više nema. N. je p. *b* primjerice pripadala hrvatska riječ *ōganj* koja je danas *o-*, a ne *i*-osnova - *ōgnъ, *ogni > Orubica (Posavina) *ōgānj*, *ōgnja*. Imenice su tipa *múdr^lost* (*múdr^lost*) < *mōdrōstъ, iako se izvode od pridjeva n. p. *b* (*mōdrъ, *mōdrō) već u praslavenskom zapravo sinkronijski pripadale n. p. *a* jer im je naglasak, kao i u n. p. *a*, bio uvijek vezan na jednom slogu“ (Kapović, 2007: 72).

Imenica *lúbav* (MB) u cijeloj paradigmi zadržava dugouzlazni akcent, a samim tim i ostale imenice koje u nominativu i akuzativu jednine imaju isti naglasak (dugouzlazni).

Imenice koje imaju kratkosilazni akcent, ne krate zanaglasnu dužinu u ostalim padežima, npr. NA sg. *dīvļāč*, GDVIL *dīvļāči* (Lo).

Imenice na *-ad*, zbirne imenice, imaju, također, zanaglasnu dužinu u kosim padežima: *tēlād* (G *tēlādi*), *pīlād* (G *pīlādi*), *štēnād* (G *štēnādi*).

4.2.4.2. N. p. C

Velik je broj imenica iz n. p. A prešao u n. p. C (up. Kapović, 2007: 74). Imenice koje u bihaćkim govorima pripadaju n. p. C su: *bōlēst* (G sg. *bōlesti* N pl. *bolēstī*), *rādōst* (G sg. *rādosti* N pl. *radōstī*), *stārōst* (G sg. *stārosti* N pl. *starōstī*), *sô* (G sg. *sōli*), *žālōst* (G sg. *žālosti* N pl. *žalōstī*)...

SG.	PL.
N <i>vēcē</i>	N <i>vēcēri</i>
G <i>vēcēri</i>	G <i>večērī</i>
D <i>vēcēri</i>	D <i>večērīma</i>
A <i>vēcē / vēcēri</i>	A <i>vēcēri</i>
V <i>vēcē</i>	V <i>vēcēri</i>
I <i>vēcēri</i>	I <i>vēcērīma</i>
L <i>vēcēri</i>	L <i>vēcērīma</i>

U ovoj naglasnoj paradigmi nalazimo čelni naglasak ili naglasak na prvome slogu nastavka (L sg. i GDIL pl.).

4.3. Pridjevi

4.3.1. Pridjevni vid

Opisni pridjevi znaju za vidsku razliku u govorima bihaćkoga područja pa tako imamo:

određeni vid: *rânī* sàbah (Vi), *bjēli* lük (Go), *sītñī* vèz (Br), *zlâtñī* lá^onac (Je), *Òpālītī* Vřh (Žg)...

neodređeni vid: *mlād* čòjk (Bi), *nōv* *nòvcat* noučānīk (Bi), *ôn* je mēni *zlátan* (Je)...

4.3.2. Deklinacija pridjeva

Deklinirati se mogu pridjevi određenoga i neodređenoga vida. S tim u vezi, i u bihaćkim govorima razlikujemo dvije promjene: imeničku i pridjevnu (ili pridjevno-zamjeničku).

Po imeničkoj promjeni mijenjaju se pridjevi neodređenog vida, dok se po pridjevnoj mijenjaju pridjevi određenog vida. Posebnost je u razlikovanju ove dvije promjene, tj. pridjevnog vida, u akcentuaciji pridjeva ženskoga i srednjeg roda, npr. *visòka* djevòjčica: *vìsokā* djevòjčica, *visòko* djéte: *vìsokō* djéte (Bi, Ba, Lo, Kr).

4.3.2.1. Imenička deklinacija pridjeva

Po imeničkoj deklinaciji mijenjaju se pridjevi neodređenog vida. Sačuvana je razlika između neodređenoga i određenoga vida u N sg. pridjeva sva tri roda, dok u kosim padežima vrlo često dolazi do ujednačavanja. U množinskim oblicima pridjeva razlika između određenog i neodređenog pridjevnog vida je, najčešće, ujednačena.

SG.

	MUŠKI	SREDNJI	ŽENSKI
N	<i>xládan</i>	<i>xládnō</i>	<i>xládna</i>
G	<i>xládna</i>	<i>xládna</i>	<i>xládnē</i>
D	<i>xládnū</i>	<i>xládnū</i>	<i>xládnōj</i>
A	<i>xládna / xládan</i>	<i>xládnō</i>	<i>xládnū</i>
V	---	---	---
I	<i>xládnīm / ládnīn</i> ¹³⁴	<i>xládnīm / ládnīn</i>	<i>xládnōm / ládnōn</i>
L	<i>xládnū</i>	<i>xládnū</i>	<i>xládnōj</i>

PL.

	MUŠKI	SREDNJI	ŽENSKI
N	<i>xládni</i>	<i>xládna</i>	<i>xládne</i>
G	<i>xládnīx / xládnī</i>	<i>xládnīx / xládnī</i>	<i>xládnīx / xládnī</i>
D	<i>xládnīm(a) / ládnīn</i>	<i>xládnīm(a) / ládnīn</i>	<i>xládnīm(a) / ládnīn</i>

¹³⁴ U katoličkim govorima (Sk, Žg) potvrđen je oblik *ládan* (gubljenje fonema *x* u inicijalnoj poziciji u svim oblicima) koji ima istu promjenu, osim u I i L sg. (Sk) gdje je potvrđen nastavak *-īn* u muškom i srednjem rodu, a *-ōn* u ženskom. U I sg. (m.r., sr.r.) i DLI pl. nastavak je *-īn*, u I sg. (ž.r. *-ōn*).

A	<i>xládne</i>	<i>xládna</i>	<i>xládne</i>
V	---	---	---
I	<i>xládnīm(a) / ládnīn</i>	<i>xládnīm(a) / ládnīn</i>	<i>xládnīm(a) / ládnīn</i>
L	<i>xládnīm(a) / ládnīn</i>	<i>xládnīm(a) / ládnīn</i>	<i>xládnīm(a) / ládnīn</i>

U oblicima jednine m.r. razlikujemo kategoriju živo/neživo: ukoliko se radi o živome, onda je A=G, u suprotnome A=N: *lípa mòmka* (Br); *líp stô* (Sp).

U G pl. najčešće dolazi do gubljenja fonema *x* u genitivnome nastavku u svim bihaćkim govorima. U instrumentalu i lokativu pl., u muslimanskim govorima, smo ponekad bilježili navezak *-a*, dok ga u pravoslavnim i katoličkim nismo potvrdili, posebno u obličnom nastavku *-in*.

U N i A sg. pridjeva s.r. često se javlja nastavak *-o* u osnova s palatalnim završetkom: *vrúco* mléko (Or), *šúplo* drvo (Bi), *směžo* drvo (Bi).

U bihaćkim govorima posvojni pridjevi koji su u N i A sg. samo neodređenog vida (*òčev*, *dīdōv*) mogu često imati imeničku promjenu: *bràtova* sīna, *bràtovu* sīnu (Bi), *dīdova* djēteta, *dīdovu* djētetu (Br), *òčeva* bràta (Vi)... Ove oblike možemo čuti i u oblicima sintagme prijedlog + imenica: *òd brata sīn* (Br), *od sèstre cí* (Br), *od zàvē mi cí* (Bi)...

4.3.2.2. Pridjevno-zamjениčka deklinacija pridjeva

Određeni se pridjevi dekliniraju po pridjevno-zamjениčkoj deklinaciji. Evo obrasca njihove promjene:

SG.

	MUŠKI	SREDNJI	ŽENSKI
N	<i>xlâdnī</i>	<i>xlâdnō</i>	<i>xlâdnā</i>
G	<i>xlâdnōg(a)</i>	<i>xlâdnōg(a)</i>	<i>xlâdnē</i>
D	<i>xlâdnōm(e) / lâdnōn</i>	<i>xlâdnōm(e) / lâdnōn</i>	<i>xlâdnōj</i>
A	<i>xlâdnōg(a)</i>	<i>xlâdno</i>	<i>xlâdnū</i>
V	<i>xlâdnī</i>	<i>xlâdno</i>	<i>xlâdnā</i>
I	<i>xlâdnīm / lâdnīn</i>	<i>xlâdnīm / lâdnīn</i>	<i>xlâdnōm / lâdnōn</i>
L	<i>xlâdnōm(e) / lâdnōn</i>	<i>xlâdnōm(e) / lâdnōn</i>	<i>xlâdnōj</i>

PL.

	MUŠKI	SREDNJI	ŽENSKI
N	<i>xlâdnī</i>	<i>xlâdnā</i>	<i>xlâdnē</i>
G	<i>xlâdnīx / xlâdnī</i>	<i>xlâdnīx / xlâdnī</i>	<i>xlâdnīx / xlâdnī</i>
D	<i>xlâdnīm(a) / lâdnīn</i>	<i>xlâdnīm(a) / lâdnīn</i>	<i>xlâdnīm(a) / lâdnīn</i>
A	<i>xlâdnē</i>	<i>xlâdnā</i>	<i>xlâdnē</i>
V	<i>xlâdnī</i>	<i>xlâdnā</i>	<i>xlâdnē</i>
I	<i>xlâdnīm(a) / lâdnīn</i>	<i>xlâdnīm(a) / lâdnīn</i>	<i>xlâdnīm(a) / lâdnīn</i>
L	<i>xlâdnīm(a) / lâdnīn</i>	<i>xlâdnīm(a) / lâdnīn</i>	<i>xlâdnīm(a) / lâdnīn</i>

U bihaćkim se govorima po pridjevno-zamjениčkoj deklinaciji mijenjaju i posvojni pridjevi na *-ijī*: *măčijī* kašal, zatim pridjevi na *-skī*, *-škī*, *-čkī*, *-ńī*, *-nī*, *-kī*: *sě'oskī* (Je), *sěļāčkī* (Bi), *srědnī* (Je), *stōčnī*, *jārķī* (Br)...

Oblici određenoga vida razlikuju se od neodređenog u množini u akcentu i zanaglasnoj dužini.

U deklinaciji pridjeva određenoga vida u ženskom i srednjem rodu jednine i množine ujednačeni su nominativ, akuzativ i vokativ. Padežni sinkretizam imamo i u DLI množine sva tri roda.

U muškome rodu akuzativ ima dva oblika: ukoliko imenica uz koju stoji pridjev označava živo, tada je jednak genitivu: *mláda čòjka*, *mlâdog(a) čòjka* (Ja); ukoliko imenica označava neživo, jednak je akuzativu: *dōbar stō*, *dōbrī stō* (Vi).

U instrumentalu sg. oba vida imaju nastavak pridjevnice promjene (*īm*, *īn*), razlika je u akcentu.

4.3.3. Komparacija pridjeva

Komparativ pridjeva se u bihaćkim govorima tvori od osnove i nastavaka:

a) *-šī*: *līpšī*, *měkšī*, *lěpšī*;

b) *-jī*: *blāžī*, *mlāžī*, *dūžī* (jednosložne pridjeve najčešće uvjetuje jotovanje završnog suglasnika osnove);

c) *-ijī*: *stàrijī*, *krūpnijī*, *bògatijī*, *žàlosnijī*, *zdràvijī*, *bòlesnijī*;

Superlativ se tvori prefiksom *naj-* koji se dodaje na oblik komparativa koji je uvijek naglašen (*nâjdražī*, *nâjgorī*, *nâjmañī*), s tim da smo potvrdili u nekoliko punktova primjere koji bilježe dva naglasaka: *nâjlěpšī* (Vi, Bi), *nâjlěpšēga* (Je).

Pridjevi koji označavaju apsolutno značenje vrlo su prisutni u oblicima superlativa u bihaćkim govorima: *nâjzàdnī* (Tu, Vr, Go, Vi), *nâjdoñī* (Bi, Br), *nâjprvī* (Lo, Žg).

4.3.4. Naglasne paradigme pridjeva

4.3.4.1. N. p. A

U bihaćkim se govorima po n. p. A mijenjaju sljedeći pridjevi: *bòlestan*, *bòlesno*, *bòlesna*, *pàmetan*, *pàmetno*, *pàmetna*, *žàlosan*, *žàlosno*, *žàlosna*, *sìćušan*, *sìćušno*, *sìćušna*...

SG.

	MUŠKI	SREDNJI	ŽENSKI
N	<i>pàmetan</i>	<i>pàmetno</i>	<i>pàmetna</i>
G	<i>pàmetna</i>	<i>pàmetna</i>	<i>pàmetnē</i>
D	<i>pàmetnu</i>	<i>pàmetnu</i>	<i>pàmetnōj</i>
A	<i>pàmetna / pàmetan</i>	<i>pàmetno</i>	<i>pàmetnu</i>
V	---	---	---
I	<i>pàmetnīm / pàmetnīn</i>	<i>pàmetnīm / pàmetnīn</i>	<i>pàmetnōm / pàmetnōn</i>
L	<i>pàmetnu</i>	<i>pàmetnu</i>	<i>pàmetnōj</i>

PL.

	MUŠKI	SREDNJI	ŽENSKI
N	<i>pàmetni</i>	<i>pàmetna</i>	<i>pàmetne</i>
G	<i>pàmetnix / pàmetnī</i>	<i>pàmetnix / pàmetnī</i>	<i>pàmetnix / pàmetnī</i>
D	<i>pàmetnīm / pàmetnīn</i>	<i>pàmetnīm / pàmetnīn</i>	<i>pàmetnīm / pàmetnīn</i>
A	<i>pàmetne</i>	<i>pàmetna</i>	<i>pàmetne</i>
V	----	---	---
I	<i>pàmetnīm / pàmetnīn</i>	<i>pàmetnīm / pàmetnīn</i>	<i>pàmetnīm / pàmetnīn</i>
L	<i>pàmetnīm / pàmetnīn</i>	<i>pàmetnīm / pàmetnīn</i>	<i>pàmetnīm / pàmetnīn</i>

U ovoj naglasnoj paradigmi naglasak je uvijek na istome slogu osnove.

U množini su jednaki genitivi sva tri roda te DLI. U srednjem i ženskom rodu akuzativ je jednak nominativu.

4.3.4.2. N. p. B

Ovoj naglasnoj paradigmi pripadaju sljedeći pridjevi: *gñil, gñilo, gñila, bjêl, bjêlo, bjêla, dèbo, dèbelo, dèbela, vrúc, vrúco, vrúca, sîd, sîdo, sîda, smèž, smèžo / smèže, smèža...*

SG.

	MUŠKI	SREDNJI	ŽENSKI
N	<i>gô</i>	<i>gòlo</i>	<i>gòla</i>
G	<i>gòla</i>	<i>gòla</i>	<i>gòlē</i>
D	<i>gòlu</i>	<i>gòlu</i>	<i>gòlōj</i>
A	<i>gòla / gô</i>	<i>gòla</i>	<i>gòlu</i>
V	---	---	---
I	<i>gòlīm / gòlīn</i>	<i>gòlīm / gòlīn</i>	<i>gòlōm / gòlōn</i>
L	<i>gòlu</i>	<i>gòlu</i>	<i>gòlōj</i>

PL.

	MUŠKI	SREDNJI	ŽENSKI
N	<i>gòli</i>	<i>gòla</i>	<i>gòle</i>
G	<i>gòlix / gòlī</i>	<i>gòlix / gòlī</i>	<i>gòlix / gòlī</i>
D	<i>gòlīm / gòlīn</i>	<i>gòlīm / gòlīn</i>	<i>gòlīm / gòlīn</i>
A	<i>gòle</i>	<i>gòla</i>	<i>gòle</i>
V	----	---	---
I	<i>gòlīm / gòlīn</i>	<i>gòlīm / gòlīn</i>	<i>gòlīm / gòlīn</i>
L	<i>gòlīm / gòlīn</i>	<i>gòlīm / gòlīn</i>	<i>gòlīm / gòlīn</i>

Neizvedeni pridjevi s dugom osnovom najčešće imaju duge, silazne ili uzlazne akcente, npr. *lêp, lépo, lépa*, (Bi, Žg) *lîp, lípo, lípa* (Je, Br, Tu, Ka).

Neznatan broj pridjeva u bihaćkim govorima prelazi iz n. p. B u n. p. C, npr. *nòv, nòva, nòvo* (Bi). U bihaćkim je govorima češća pripadnost n. p. B, *nòv, nòva, nòva* (Ba, Žg), kao i u reprezentativnom primjeru, *gô, gòla, gòlo* (Je).

Pridjevi tipa *mlâd, mlâdo, mlâda, gñil, gñilo, gñila, lûd, lûdo, lûda* prešli su iz izvorne n. p. c u n. p. B.

4.3.4.3. N. p. C

N. p. C pripadaju sljedeći pridjevi: *slíp, slípo, slípa, slàdak, slàtko, slàtka, nìzak, nìsko, nìska...*

SG.

	MUŠKI	SREDNJI	ŽENSKI
N	<i>nìzak</i>	<i>nìsko</i>	<i>nìska</i>
G	<i>nìska</i>	<i>nìska</i>	<i>nìskē</i>
D	<i>nìsku</i>	<i>nìsku</i>	<i>nìskōj</i>
A	<i>nìska / nìzak</i>	<i>nìsko</i>	<i>nìsku</i>
V	---	---	---
I	<i>nìskīm / nìskīn</i>	<i>nìskīm / nìskīn</i>	<i>nìskōm / nìskōn</i>
L	<i>nìsku</i>	<i>nìsku</i>	<i>nìskōj</i>

PL.

	MUŠKI	SREDNJI	ŽENSKI
N	<i>nìski</i>	<i>nìska</i>	<i>nìske</i>
G	<i>nìskix / nìskī</i>	<i>nìskix / nìskī</i>	<i>nìskix / nìskī</i>
D	<i>nìskīm / nìskīn</i>	<i>nìskīm / nìskīn</i>	<i>nìskīm nìskīn</i>
A	<i>nìske</i>	<i>nìska</i>	<i>nìske</i>
V	----	---	---
I	<i>nìskīm / nìskīn</i>	<i>nìskīm / nìskīn</i>	<i>nìskīm / nìskīn</i>
L	<i>nìskīm / nìskīn</i>	<i>nìskīm / nìskīn</i>	<i>nìskīm / nìskīn</i>

4.4. Zamjenice

4.4.1. Lične zamjenice

Lične zamjenice u nominativu jednine i množine ne bilježe specifičnosti, dok ostali padeži bilježe različite partikularne nastavke (više u nastavku).

1. L. SG.

N *jâ*

G *měne, me, menéka*

D *měni, mi, mēn, meníka, meníkara*

A *měne, me, mēneka, menékane*

V ---

I *să mnōm, s mēnōm, s mēnōn*¹³⁵

L *ò meni, meníka*

1. L. PL.

N *mî*

G *nâs, náske,*

D *năma, nămi, namíka*

A *nâs, náske*

V ---

I *s năma, nămi*

L *năma, nămi*

2. L. SG.

N *tî*

G *těbe, te, tebéka, tebékāra*

D *těbi, ti, tebíka, tebíkāra*

A *těbe, te, tēbeka, tebékane*

V ---

I *să tobōm*

L *ò tebi, tebíka*

2. L. PL.

N *vî*

G *vâs, váske, váske*

D *văma, vămi, vamíka*

A *vâs, váske*

V ---

I *s văma, vămi*

L *văma, vămi*

3. L. SG. m.r. i s.r. – ž.r.

N *ôn, òno - òna*

G *něga, ga - née, je*

D *němu, mu - nôj, joj, nôjzi*

A *něga, ga - nú, núke, je*

V ---

3. L. PL. m.r. – s.r. – ž.r.

N *òni – òna - òne*

G *nî, híke, nîxa, ix, xi, ji*

D *nîma, im, xim*

A *nî, híke, nîxa, ix, xi, ji*

V ---

¹³⁵ Oblik *s mēnōm* zabilježen je u katoličkim govorima (Žg), uz *să mnōm*, dok je oblik *s mēnōn* potvrđen u krajnjim katoličkim govorima (Sk).

I š *ńíme, š ńím, ńím - š ńôm(e)*

I š *ńĩma*

L ò *ńemu, ńemúka – ò ńoj, ńôj, ńôjzi*

L *ńĩma, ò ńima*

Zamjenica za svako lice ima sljedeće oblike: *okò sebe, sěbi, sěbe, nà se, pòda se, sòbom, ò sebi*. Specifičnost bihaćkih govora ogleda se u dodavanju različitih partikula na lične zamjenice u kosim padežima, predstavljenim u deklinacijom obrascu: *-ka, -kāra, -kane...* Zamjenica 3. l. jd. ž.r. proširena je partikulom *-zi, ńôjzi* u D i L. Ovakvi oblici uvjetuju duljenje sloga (npr. *měni, mèn, meníka, meníkara*) i pripadali bi n. p. C.

U genitivu, dativu i akuzativu lične zamjenice imaju enklitičke oblike (*me, te, je...*), kao i povratna zamjenica (*se*). Često se ovi enklitički oblici bilježe i uz prijedloge, pa imamo duljenje ili prenošenje sloga: A sg. *zá me* ili G sg. *òd mene*; U instrumentalu povratne zamjenice bilježimo i *pòda se* (Je).

Oblike instrumentala jednine 1. l. *s mènōm, s mènōn*, zabilježili smo u pravoslavnim (MB, Lo, Bi) (*s mènōm*) i krajnjim katoličkim (Sk) (*s mènōn*) govorima u kojima je samoglasnik *e* analoški uopćen prema oblicima G, D, A... U ovim primjerima ne dolazi do prenošenja naglaska na prednaglasnicu. Peco je u Izačiću i B. Krupi zabilježio oblik *tebom*: „*s tēbom* (B. Krupa), *za tēbōm* (Izačić)“ (2007a: 176).

Množinski oblici *nāmi, vāmi*, potvrđeni su u govorima bihaćkoga područja, a najfrekventniji su u muslimanskim govorima (Je, So, Bi, Vi, Iz, Ka, Vr, So, Ja, Tu). Pojavljuju se u D, I i L u 1. i 2. l. sg. a najčešće smo ih bilježili u instrumentalu; jasno je da se radi o starim oblicima koji također znaju za različite partikule (*namíka, namíkara*).

4.4.2. Posvojne zamjenice

Posvojne se zamjenice mijenjaju po pridjevno-zamjениčkoj promjeni i ne bilježe posebne specifičnosti u našim govorima. Jedino se kod zamjenice ž. r. u 3. licu jednine bilježi partikula *-zi*, pa imamo *ńézīn, ńézīnā, ńézīnō* (Je, Vi, Bi).

U govorima pravoslavaca (i to onim krajnjim, MB) potvrđeni su ostaci starih tvrdih osnova u oblicima genitiva množine *nāšije* gòđīnā, kao i dativa, lokativa i instrumentala množine *nāšijēm, po nāšijē*. Zamjenica *svoj* ima potvrđeni oblik *svòijē kártāmā* u lokativu mn. Iste nastavke bilježili smo i kod ostalih pridjevnih zamjenica (u nastavku).

U istim smo govorima u nekoliko primjera zabilježili i samoglasnik *-o* u nastavku: *năšo, văšo*. U katoličkim smo govorima (Sk, Žg) bilježili nastavke *-īn* u instrumentalu jednine muškoga i srednjeg roda i *-ōn* u ženskome rodu. U množini su u dativu, instrumentalu i lokativu potvrđeni nastavci *-īn, -ōn* : *mòjīn, tvòīn, tvòjōn, năšīn...*

4.4.3. Pokazne zamjenice

Sve se pokazne zamjenice mijenjaju po pridjevno-zamjeničkoj promjeni.

Prema uobičajenim *òvāj, òvā, òvō / òvī, òvē, òvā, tāj, tā, tō / tī, tē, tā, ònāj, ònā, ònō / ònī, ònē, ònā*, u bihaćkim su govorima vrlo frekventni i oblici *òtāj, òtā, òtō / òtī, òtē, òtā*. Sve se ove pokazne zamjenice mogu realizirati i s kratkosilaznim akcentom u cijeloj paradigmi.

Ukoliko dolazi do redukcije inicijalnog samoglasnika, redovito imamo *ná vāj, ná vū, ná nū*.

U pravoslavnim smo govorima zabilježili oblik *ònijē* u A pl. i *tijeh* sudiĵā, kao ostatke starih tvrdih osnova.

Opisne (*ovàkav, ovàkva, ovàkvo, ovàkvi, ovàkve, ovàkva; tàkav, tàkva, tàkvo, tàkvi, tàkve, tàkva, onàkav, onàkva, onàkvo, onàkvi, onàkve, onàkva*) i količinske zamjenice (*ovòlik, ovòlika, ovòliko, ovòliki, ovòlike, ovòlika; tòlik, tòlika, tòliko, tòliki, tòlike, tòlika, onòlik, onòlika, onòliko, onòliki, onòlike, onòlika*) u bihaćkim govorima podložne su redukcijama samoglasnika u različitim pozicijama (v. 3.1.11. *Samoglasničke redukcije*) ili dolazi do pojednostavljivanja pa imamo:

e, vākā je, vākī ko đīd, tàkā mi sūdbina, tàkī lūdi, tàkōm čôjku, nākīm pōnašājem, kao i *vòlkī, vòlkā, vòlko, nòlkī, nòlkā, nòlkō, vliko* 'ovòliko'...

4.4.4. Upitno-odnosne zamjenice

Upitno-odnosne zamjenice u bihaćkim govorima su: *kō, tkō* (samo katol.), *štā, štō / kòjī / kòjē, kòjō / kòjā / čijī / čijē, čijō / čijā / kàkav, kàkī / kàkva, kàkā / kàkvo, kàkō / kòliki, kòlkī / kòlika, kòlkā / kòliko, kòlkō*. Sve su promjenljive.

U govorima katolika smo, češće nego u ostalima, bilježili oblike zamjenice *kō, tkō* i *štā, štō* u kosim padežima s reduciranim finalnim samoglasnikom, npr. *kôg, čég, kôm, čēm* pri čemu je došlo do promjene naglaska i duljenja sloga. U ovim govorima, također, bilježimo oblične nastavke *-ēn, -ōn, -īn* u DLI, npr. *čijēn, čijīn, čijōn, kàkvīn, kàkvōn, kòjōn* (Sk, Za, Žg)...

4.4.5. Neodređene, odrične i opće zamjenice

Pored oblika *něko*, *něšto*, *někakav*, *někakva*, *někakvo*, *něki*, *něka*, *něko* koji su najčešće potvrđeni u katoličkim i pravoslavnim govorima bihaćkoga područja, u muslimanskim su gotovo uopćeni jotirani oblici *ńěko*, *ńěšto*, *ńěkakav*, *ńěkakav*, *ńěkakva*, *ńěkakvo*, *ńěki*, *ńěka*, *ńěko*.¹³⁶

U muslimanskim su govorima uobičajene i neodređene zamjenice *něži* i *svăži*, *svŭži*, u katol. i pravosl. *svŭže* i sl.

Opće neodređene zamjenice potvrđene su u oblicima *ĩže*, *ĩži*, *ĩkve*, *ĩkvo* (*Ĩmāš li ĩkve tablètē?* Vi). Tako i niječne *nĩkve*, *nĩkvo*, *nĩkva*...

U bihaćkim je govorima potvrđen i oblik *ně s kīm* (Bi, Vi, Je), gdje je prijedlog umetnut između prefiksa i osnove zamjenice.

Odrične zamjenice u našim govorima ne bilježe specifičnosti. Tu je obično *nĩkojĩ*, *nĩčĩjĩ*, *nĩkakav*, *nĩčĩje* i sl.

Opća imenička zamjenica *svăko* ima oblik *svăk*, a pridjevnice su najčešće *svăkva*, *svăkve* i sl. U spoju negacijske riječice, prijedloga i zamjenice često dolazi do zamjene pa imamo *od nĩkoga*, *za nĩšta*, *pred nĩkim*, *za nĩkoga*.

¹³⁶ Ovakve oblike potvrdili smo i u katoličkim (samo Žg) i pravoslavnim (samo Bi) govorima, ali dosta rjeđe.

4.5. Brojevi

4.5.1. Glavni brojevi

Od glavnih brojeva, samo broj *jèdan* ima sačuvanu promjenu u cjelini, a mijenja se po pridjevno-zamjeničkoj promjeni. Broj *dvâ* nema potpuno sačuvanu promjenu, ali, kao i broj *jèdan*, ima oblike za sva tri roda: SG m.r. *jèdan*, sr. r. *jèdno*, ž.r. *jèdna*, PL. m.r. *jèdni*, sr. r. *jèdna*, ž.r. *jèdne*; m.r. i sr. r. *dvâ*, ž.r. *dvìje*, *dvi*, *dvè*.

Brojevi *trî* i *čètiri* imaju iste oblike za sva tri roda i najčešće su nepromjenljivi.

SG.

m.r.	sr.r.	ž.r.
N <i>jèdan</i>	<i>jèdno</i>	<i>jèdna</i>
G <i>jèdnōg(a)</i>	<i>jèdnōg(a)</i>	<i>jèdnē</i>
D <i>jèdnōm(e) / jèdnōn</i> ¹³⁷	<i>jèdnōm(e) / jèdnōn</i>	<i>jèdnōj</i>
A <i>jèdan / jèdnōg(a)</i>	<i>jèdno</i>	<i>jèdnu</i>
V <i>jèdan</i>	<i>jèdno</i>	<i>jèdnu</i>
I <i>jèdnīm / jèdnīn</i>	<i>jèdnīm / jèdnīn</i>	<i>jèdnōm / jèdnōn</i>
L <i>jèdnōm(e) / jèdnōn</i>	<i>jèdnōm(e) / jèdnōn</i>	<i>jèdnōj</i>

PL.

m.r.	sr.r.	ž.r.
N <i>jèdni</i>	<i>jèdna</i>	<i>jèdne</i>
G <i>jèdnīx / jèdnī</i>	<i>jèdnīx / jèdnī</i>	<i>jèdnīx / jèdnī</i>
D <i>jèdnīm(a) / jèdnīn</i>	<i>jèdnīm(a) / jèdnīn</i>	<i>jèdnīm(a) / jèdnīn</i>
A <i>jèdne</i>	<i>jèdna</i>	<i>jèdne</i>
V <i>jèdni</i>	<i>jèdna</i>	<i>jèdne</i>
I <i>jèdnīm(a) / jèdnīn</i>	<i>jèdnīm(a) / jèdnīn</i>	<i>jèdnīm(a) / jèdnīn</i>
L <i>jèdnīm(a) / jèdnīn</i>	<i>jèdnīm(a) / jèdnīn</i>	<i>jèdnīm(a) / jèdnīn</i>

I u oblicima brojeva u krajnjim katoličkim govorima (Sk) u DIL sg. imamo nastavke *-ōn* (DL m.r. i sr.r. i I ž.r.) i *īn* (I m.r. i sr.r.); i u DIL pl. sva tri roda imamo nastavak *īn*.

¹³⁷ U krajnjim katoličkim govorima (Sk) u DIL sg. i pl.

U zavisnim padežima se, vrlo rijetko, pojavljuju oblici broja *dvâ*. Potvrđeni su u nekoliko punktova i to najčešće u ž.r. *dvîma* u D i L (Bi, Je, So, Ka). Za sve ostale oblike upotrebljava se N *dvî*, *dvî*.

Vrlo su česti oblici *ðbidvê*, *ðbadvâ*.

Kod glavnih je brojeva vrlo često preskakanje naglaska na prednaglasnicu, npr. *pò pêt*, *dò stô* i sl.

O vrlo čestim redukcijama samoglasnika i sažimanjima suglasničkih skupova, kao i specifičnim fonetskim likovima brojeva već je prethodno bilo govora (3. *Fonologija govora bihačkoga područja* i dalje).

4.5.2. Redni brojevi

Redni se brojevi u bihačkim govorima mijenjaju po promjeni pridjeva određenog vida te imaju oblike za sva tri roda i oba broja: sg. *přvî*, *přvô*, *přvâ*, pl. *přvî*, *přvâ*, *přvê*, sg. *drüğî*, *drüğô*, *drüğâ*, pl. *drüğî*, *drüğâ*, *drüğê*...

U krajnjim su katoličkim govorima (Sk) potvrđeni primjeri koji u DLI m. i sr. r., IL ž.r. jednine i u DIL sva tri roda množine imaju zamjenu suglasnika *m > n* u obličnome nastavku, pa imamo: sg. DL m. i sr. r. *přvôn*, I m. i sr. r. *přvîn*; sg. IL ž.r. *přvôn*; pl. DIL *přvîn*.

U genitivu množine svih govora bihačkoga područja najčešće dolazi do gubljenja fonema *x* u finalnom položaju, npr. *do přvî sélâ* (Bi).

U rednih je brojeva češće prenošenje naglaska na prednaglasnicu pa imamo *zà pētî* (Vi), *pò sedmî* (Br) i sl.

4.5.3. Zbirni brojevi

Zbirni brojevi najčešće teže ostati nepromjenljivi, osim u dativu i lokativu gdje bilježimo oblike *dvóma* (Bi), *tróma* (Žg), *četveróma* (Je) i sl.

Brojevi od četiri pa nadalje, koji su izvedeni od osnove glavnih brojeva, imaju sufikse *-ero* i *-oro*: *čëtvero* (Je), *čëtvero* (Bi), *pëtero*, *pëtoro* (Sp), *šëstero* (Vi), *šëstoro* (KV), *trídasetoro* (Sp)...

4.5.4. Brojne imenice, pridjevi i prilozi

Brojne imenice u bihačkim govorima imaju morfeme *-ica* i *-erica*: *dvòjica*, *tròica*, *petërca*, *obadvòjica*. Zatim, imenice koje su samo po formi brojevi: *milijôn*, *mìlûn*, *stòtina*, *xìlada*, *ìlada*

(Žg, Sk, Kr). Brojne su imenice i *desétak*, *petnéstak* kûcã (Vi) (najčešće stoje uz imenice u genitivu množine);

Brojni pridjevi stoje uz imenice koje nemaju oblike jednine: *petèra vràta* (Bi), ali je njihova upotreba u bihaćkim govorima vrlo rijetka.

Brojni prilozi su dosta česti: *jedànpūt*, *dvápūt*, *trípūt*, ali i *po trèći pūt*.

4.6. Glagoli

Glagoli se u bihaćkim govorima odlikuju gramatičkim kategorijama vida, prijelaznosti, stanja, lica, vremena, načina, roda i broja. Sve ove kategorije bit će opisane u oblicima glagola, kako slijedi.

4.6.1. Infinitiv

U bihaćkim govorima infinitiv ima oblike na *-ti* i *-ći*, a potvrđeni su i primjeri bez krajnjeg samoglasnika *-i*, tj. krnji infinitivi:

a) *rádti* (Bi, Vr, So, Je, Iz, Žg), *plívsti* (Bi, So, Or), *mínati* (Br, Vi), *jèsti* (Lo, Tu, MB), *kîdati* (Je, Tu), *kûpti* (Je, Tu, Sp), *vésti* (Br), *sádti* (Bi, Tu, Sk), *plívsti* (Bi, Vi), *živsti* (Vi, Ba, Je, Br, Or, Tu, So, Iz), *pîti* (Lo, K-V), *hránti* (Or, Sp, MB);

aa) *pòpit* (MB), *iznīt* (K-V), *vīdt* (Bi), *nòsit* (Bi), *govòrit* (Žg);

b) *ùnīći* (Je, Go, Sp), *sáći* (Br, Iz, So), *náći* (Žg, Bi, Br), *dóći* (Bi, Ba, Je, D. Sr, So, Iz), *īći* (Vi, Ka, Kr, Bi), *rèći* (Bi, Vi, Je, Br, Žg, Za), *pomòći* (Je, Bi);

bb) *sác* (K-V, Je), *dóc* (Bi), *otíc* (K-V, Iz), *úc* (K-V, Bi);

Prema našem materijalu možemo utvrditi da su krnji infinitivi u bihaćkim govorima dosta rjeđi u odnosu na pune oblike infinitiva.

Brojne su samoglasničke redukcije prisutne u oblicima infinitiva, kako potpune tako i djelomične (v. 3.1.9.).

Glagoli druge vrste znaju za infiks *-ni*: *dīgnit* (Sp), *mětnit* (Je), *măkniti* (Br).

Glagoli treće vrste znaju za ikavsko ostvarenje u infinitivu: *lètiti* (MB), *gòriti* (Br), *požútiti* (Br).

U bihaćkim je govorima specifičan oblik glagola *živsti* (Je, Br, Že, MB, Vi, Ba, Sp, Lo). „Oblik *živsti* vrlo je običan na ovom govornom području. Uz taj oblik, kao i u ijekavskim govorima ove zone, javlja se i izvedeni oblik: *doživsti*. Oblici prezenta su, po pravilu, po obrascu glagola *tresti*: *živem* – *živu*, ali: *živio* – *živila*, *doživljen/doživit*. Dakle, konjugacioni oblici se ukrštaju“ (Peco, 2007a: 222).

4.6.2. Present

Present se u bihaćkim govorima tvori od prezentske osnove i nastavaka, kao u standardnom jeziku, a odstupanja se javljaju u pojedinim katoličkim govorima (1. l. jd.) koji imaju sljedeće nastavke:

1. jd. <i>rādīn</i>	1. mn. <i>rādīmo</i>
2. jd. <i>rādīš</i>	2. mn. <i>rādīte</i>
3. jd. <i>rādī</i>	3. mn. <i>rādē</i>

Kod glagola *ići* ponekad se mogu javiti jotirani oblici, *izēm, izēš, izē, izēmo, izēte, izū* (D. Sr, Lo), ali smo takve oblike bilježili najčešće u doživljenom pričanju o minulim vremenima. Glagoli izvedeni od ovog, *doći* i *naći*, kao i glagoli *proći* i *poći*, bilježe (dosta rjeđe) i neizmijenjenu sekvencu *-jd*: *pôjdē, nâjdē, prôjdē, pôjdē* (Bi, Ba) i sl., o čemu je prethodno već bilo govora (v. 3.3.15.1.).

Glagol *rěci* može imati oblike 1. l. jd. *rěknēm*, ali *rěčēš, rěčē* (Je).

Oblik glagola *úci* u muslimanskim govorima za oblike prezenta *ulīžē, ulīžū* (Br, Je, Sp, Ba), kao i *unīžēm, unīžē* (Vi, Bi, Ka) i sl. Peco u ikavskošćakavskim navodi i primjer *nānīde, nānīdū* (2007a: 242), što ne bilježimo u bihaćkim govorima.

Present glagola *vīdjati* ima oblike jd. 1. *vīžām*, 2. *vīžāš*, 3. *vīžā*, mn. 1. *vīžāmo*, 2. *vīžāte*, 3. *vīžājū*, u gotovo svim istraživanim punktovima.

Present glagola tipa *túci, vúci, pěci, sjěci* ima palataliziranu osnovu, npr. jd. 1. *túčēm, vúčēm, pěčēm, síčēm*, mn. 1. *túčēmo, vúčēmo, pěčēmo, síčēmo*...Shodno tome, i u 3. l. mn. potvrđujemo izmijenjene osnove *túčū, vúčū, pěčū, síčū*.

Od glagola *jěsti* potvrdili smo 1. l. jd. *jídēm*, 3. l. jd. *jídē*; analogno ovim oblicima imamo i *ujī* (Hóce l da *ujī*?) (Vi); u katoličkim i pravoslavnim govorima zabilježili smo i *ije, izijē* (Sk, MB).

Glagol *mōci* u bihaćkim govorima ima različite likove: 1. l. jd. *mògu* 2. l. jd. *mōžeš*; 1. l. jd. *mògu* 2. l. jd. *mōreš*; 1. l. jd. *mōrem* 2. l. jd. *mōreš*; i odrični: *ne mògu, ne mōrem, nè merem*.

Glagol *imati* u odričnoj formi ima više likova: *nēmām, nēmāš, nējām, nējāš*.

Present glagola *htjěti* ima sažeti oblik 2. l. jd. *hōš*.

U krajnjim katoličkim govorima (Sk) present pomoćnih glagola glasi: *jěsan / san, būden, òcu, ću*.

U prezentu glagola *pàsti* redovito imamo pojednostavljivanje suglasničke skupine $dn > n$: *pànēm, pànēš, pànē...*

U pravoslavnim (MB, Lo) je govorima potvrđen odrični oblik prezenta glagola biti *nijesam*.

4.6.3. Aorist

Aorist je u bihaćkim govorima dosta čest glagolski oblik, a najčešće se upotrebljava u doživljenom pričanju ili prepričavanju.

Osobitost bihaćkih govora (ali i ostalih bh.) je gubljenje fonema x u 1. licu jednine: *pògleda, rèko, dóžo, izážo, vřža...*

Pomoćni glagol *bīti* ima sljedeće oblike:

1.1.sg. <i>bī</i>	1.1.pl. <i>bī</i>
2.1.sg. <i>bī</i>	2.1.pl. <i>bī</i>
3.1.sg. <i>bī</i>	3.1.pl. <i>bī/bīše/bīšē</i>

Oblik glagola *bīti* u množini najčešće koristi jedninske oblike.

Zabilježili smo i postojanje fonema x u 2. 1. sg. i 1. 1. pl. kada bi se ispitanici trudili da govore „pravilno“ (Bi, Lo).

Oblici 3. 1. sg. se znaju javiti u službi 1. 1. sg.: *jâ pãde* (Je), *jâ òde* (Br), *jâ dãde* (Vi)...

Istu pojavu bilježi i Peco „To bi govorilo da se i u aoristu potiru razlike između pojedinih oblika, upravo, da se gubi oblična razlika između 1. lica na jednoj strani i 2. i 3. lica na drugoj strani. Put ka ovom sinkretizmu otvorilo je gubljenje fonema h iz finalne pozicije riječi (*ja nosi(h)-ti nosi-on nosi*), pogotovo kod onih glagola kod kojih ne postoje naglasne razlike između ovih lica (up. *ispísa(h)-ispísa-ispísa; pròda(h)-pròda-pròda*)“ (2007a: 247).

Oblici množine i dalje čuvaju aorisne nastavke:

*dovèdošē, nážoše, rãzbiše, pròlī se, nàćerašmo*¹³⁸;

¹³⁸ Zna se javiti *-šmo, -šte* umjesto *-smo, -ste*.

4.6.4. Imperfekt

Imperfekt se u bihaćkim govorima gotovo ne koristi, a potvrdili smo samo oblik pomoćnog glagola *bijáše* i to u samo dva istraživana punkta (Br, Je).

4.6.5. Perfekt

Enklitički oblik prezenta pomoćnog glagola *bīti* koji, zajedno s gl. pridjevom radnim, tvori perfekt, zna izostati: mājka *bila* živa (Je), *bila* kònska òbduļa (Je), *īmō* vèlku zèmlu (Sp)...

U krajnjim katoličkim govorima oblici gl. pridjeva radnog su *rèkā*, *dogovòriā*, *òšā* pa su i oblici perfekta 2. l. jd. *si rèkā*; 1. l. jd. *sam dogovòriā*, *òšā sam* (Sk).

4.6.6. Pluskvamperfekt

U našim se govorima pluskvamperfekt tvori na samo jedan način, od perfekta pomoćnog glagola *bīti* i gl. pridjeva radnog koji se mijenja:

a jâ sam bila nàpravla rúćak (Br); *bili su mi dòlazīli* (Br); *je bila òšla* (Bi); *nīsi se bila ni ròdla* (Bi); *òvō je svē bilo izgòrlo* (Je); i u katol. *jâ sam tô sve biā zapáliā* (Sk);

4.6.7. Futur I i II

Peco je za ikavskošćakavske naveo da se „u savremenim govorima zapadnobosanske šćakavštine buduće radnje iskazuju na različite načine: *hoću + infinitiv*, *ću + infinitiv*, *infinitiv + ću* sa srastanjem enklitike uz okrnjeni oblik infinitiva, ili bez te pojave“ (2007a: 249). Bihaćki govori ne odstupaju od ovakva stanja, pa imamo:

a) *hòće me kòštati*, a *hòću plátiti*;

b) *ćemo vòzti*, *će dóci*, *ćete mī dònīti*, *ću kázti*;

c) *bīće*, *dòćeraće*, *ìće*, *vèćeraće*, *zapomagáćemo*;

d) *će dōć*, *ćete nâć*;

U krajnjim smo katoličkim govorima zabilježili jedan primjer glagola *īmati* i infinitiva u značenju buduće radnje: *īmāš mi sve rēci* (Sk).

U pravoslavnim smo govorima potvrdili primjere punog oblika infinitiva (na *-ti*) ispred zanaglasnice: *govòriti ću*, *skūvati ću* (MB).

U bihaćkim je futur II potvrđen u konstrukciji svršenog oblika prezenta glagola *bīti* i gl. pridjeva radnog koji bi označavali tzv. zavisnu budućnost:

ako *būdēte dōlazili* (Je), kad *būdēš šćeo* (Je), ako *būdnū*¹³⁹ *dâvali* (Tu), ko *būde ùpitō* (Go);

U katoličkim je govorima često i *būdēn dōšā* (Sk).

4.6.8. Glagolski načini

a) Indikativ je izjavni način kojeg bilježimo u svakome glagolskom obliku, stoga nije potrebno detaljnije pojašnjavanje.

b) Imperativ ne bilježi posebnosti, a potvrđen je u mnogim primjerima. Zanimljivi su oblici 1. l. množine koji, u doživljenom pričanju, imaju oblike imperativa; najčešće je to glagol *rēcimo*. Oblici 3. l. jednine i množine znaju za konstrukciju *nek(a) + prezent*: *nèk plāču* (Vi), *nèk nāmā rēče* (Sp), *nèk zāčepi gūbicu* (MB).

Na oblike imperativa često se dodaje *dēr*, pa imamo: *dēdēr*, *slūšajdēr vāmo*, *hōdēr* 'hodi', *dâjdēr*.

c) Kondicional I potvrđen je i u našim govorima i ne bilježi posebnosti: *ôn bi mēne lāpijo* (Je), *bi vōlla* (Vi), *nè bi rēkō* (Žg), *ko bi znāo* (Žg) i sl.

Kondicional II nije nepoznat u bihaćkim govorima, ali je znatno rjeđe u upotrebi: *bīo bi te pōznō* (Žg).

d) Optativ je najčešći u kletvama i psovkama: *Zlō te nè pōjlo, dābōgda!* (Je) *Žīva bīla!* (Kr, VP)

4.6.9. Glagolski pridjevi

a) Glagolski pridjev radni je podložen brojnim kontrakcijama i asimilacijama samoglasničkih sekvenci, o čemu je bilo govora u *Fonologiji*.

Glagoli 3. vrste imaju ikavske oblike gl. pridjeva radnog: m.r. *živio*, ž.r. *živla*, sr.r. *živlo*, m.r. *smīo*, *smījo* ali i *smjēo*, ž.r. *smīla*, sr.r. *smīlo* i sl.

Kako je naše istraživano područje jezični i leksički vrlo bogato, bilježili smo i neke specifične primjere: *hīćo me vō* (Br), dok je *òbāšla* (Je) svū rōdbinu, svē sam *ispozabòravļala* (Br).

b) Glagolski pridjev trpni vrlo često ima nastavak *-it*. „Još je M. Rešetar, početkom ovoga vijeka, konstatovao da u sjevernijim oblastima što-dijalekta glagoli IV (Belićeve VI) vrste

¹³⁹ Oblik 3. lica množine svršenog oblika prezenta glagola *bīti* zna za oblik *būdnū*.

imaju ovaj glagolski oblik na *-it*“ (Peco, 2007a: 265). Naši govori i danas pokazuju isto stanje. Brojni su potvrđeni primjeri gl. pridjeva trpnog u ovome obliku:

ùradīt, òženīt, nàculīt, sprêmīta, nàšmīnkata, òtelīta, ùsādīto, pòkupīto, zàgadīto, pòkosīto...

Glagoli *dònijēti, òdnijēti* i sl., imaju jotiranje oblike *donēšen, odnēšen*.

4.6.10. Glagolski prilozi

Glagolski prilog sadašnji nije neobičan u ovim govorima: *plàčūci, sīkirajūci me, mīslēci, hòteći*. Oblik glagolskog priloga prošlog zabilježili smo u samo jednome primjeru, *ùčīvši* (Že).

4.6.11. Naglasne paradigme glagola

4.6.11.1. N. p. A

Glagoli koji pripadaju n. p. A su:

čūđiti, vīžati, mīsliti, mētnuti, mētniti, brīnti, tòvariti, pàsti (prez. *pànēm*), *pēc, stàjati, lēc, čūti, pīti, kvàsti, dīzati, slūšati, dīgnuti, dīgniti* (katol.), *mūčti, kīselti, pàsati, plàkati, kūhati, čekati...*

Potvrđeno je prenošenje naglaska na prednaglasnice, npr. *krīti, nè krijēm* (Sk, nè krijēn).

4.6.11.2. N. p. B

Glagoli koji pripadaju n. p. B su:

*dôc,*¹⁴⁰ *lúpati, míñati, pògoditi, pīti, gònti, òbuti, dòbiti, ràzbiti, òrati, krénti, sádti, príčati, ròdti, gúlti, dāvati, pomágati, míšati...*

Prenošenje naglaska na prednaglasnice potvrđeno je kod nekih glagola u prezentu, npr. *làgati, nè lažēm* (Sk, nè lažēn).

4.6.11.3. N. p. C

Glagoli koji pripadaju n. p. C su:

*obúci, ùmrīti, razùmiti, čeprkati, gòriti, smīti, ùzdati, zvāti, bòjati se, tròšiti, žívsti, imati*¹⁴¹, *mēsti...*

¹⁴⁰ Ovaj oblik je vrlo frekventan u Kulen-Vakufu.

¹⁴¹ Negacijski oblik *némati* u prezentu pripada n. p. B.

U našem materijalu našlo se najviše potvrda za glagole koji pripadaju naglasnoj paradigmi A, kod koje je naglasak najčešće kratkosilazni na osnovi ili se smjenjuje s dugosilaznim na istome slogu osnove. Po n. p. B mijenjaju se glagoli koji imaju pomičan naglasak (mogu se naći sva četiri naglasna kroz promjenu), dok n. p. C najčešće pripadaju naglasci na početku ili kraju riječi, ili u središnjem slogu (uzlazni); jednosložni glagoli često znaju imati silazne akcente koji imaju i uzlazne u dvosložnim i višesložnim oblicima.

4.7. Nepromjenljive vrste riječi

Od nepromjenljivih vrsta riječi (prilozi, prijedlozi, veznici, uzvici i riječce) u bihaćkim govorima, najveću pažnju privlače prilozi koji predstavljaju dijalekatsko bogatstvo i raznolikost bihaćkog kraja.

4.7.1. Prilozi

U bihaćkim su govorima prilozi nepromjenljiva vrsta riječi, uz one priloge koji su promjenljivi, tj. podložni komparaciji, npr. *brzo, brže, najbrže*.

a) prilozi za mjesto

U ovim se oblicima upotrebljavaju različite partikule: *k, ka, kar, kan, kara, kana, de, der, den, dek, deka, ra, na, ce* i sl.

Oblici mjesnih priloga s partikulama u bihaćkim govorima su:

óvdeka 'ovdje', *túde* 'tu', *túdika* 'tu', *túdikār* 'tu', *gòri, gòrika, gòrikār, gòrikān, gòrikāna* 'gore', *òtalen* 'odatle', *òvdalen* 'ovuda', *òvdālēna, nónđi* 'ondje', *nòndika* 'ondje', *nòndikāre* 'ondje', *òtalīza*,¹⁴² *nòndalēnā* 'ondje' i 'onuda' [*Hāj nòndalēnā* 'ondje'¹⁴³ *dòfati* sēbi pa ùzberi. (Je) Mōra se ìnsān *nòndalēnā* 'onuda' provláčti. (Vi)]...

Neki od priloga bez upotrebe partikula u bihaćkim govorima su:

žě, svùže, svùži, svàže, svàži, něže, òzgo 'odozgo', *òzdo* 'odozdo', *dòvle, dówle* 'dovde', u *prèkući*¹⁴⁴ [*Eno ga u prèkući. (Ga)*], *pòdāse, náse, òklen* 'odakle', *kùde, òtāle*...

U katoličkim govorima (Žg, Me, VP, Kr, Sk, Go) nije česta upotreba priloga s partikulama.

¹⁴² Ovaj prilog zabilježen je kod samo jednoga ispitanika u selu Brekovica, a u značenju *òtamo*.

¹⁴³ Pokazuje rukom.

¹⁴⁴ Prilog nastao srastanjem prijedloga i imenice *pred+kuća*, u značenju *ispred kuće*.

b) prilozi za vrijeme

Vremenski se prilozi, također, pojavljuju u likovima sa i bez partikula, međutim, dosta je manji broj oblika s različitim partikulama – za razliku od mjesnih priloga.

Potvrđeni prilozi za vrijeme u bihaćkim govorima su:

nàobdān, jesènas, pòslī, pòsle (pravosl. MB), *vājīk, vāvīk, kăș́he, pròlitōs, līti, lètōs* (katol. Žg, Kr, pravosl. MB, Lo), *nāma, nēkade, svùnōć, òlamlāni, nāzīmu, nīkadē, nòćes, urítko, jòpet, jòpetā, dānas-dānī, òdvajkada* 'oduvijek'...

c) prilozi za količinu

Količinski prilozi koji su u bihaćkim govorima najčešće u upotrebi su:

evliko, vlišno mǎlo, čũdo, mlõgo (pravosl. MB), *prėkoviše, nòlko, tòlko, zèxru* 'malo' i *izexrē* 'imalo' (potvrđen gotovo u svim muslimanskim govorima; u katol. i pravosl. nije zabilježen)...

d) prilozi za način

Prilozi za način koji se najčešće upotrebljavaju su:

mǎksūz, īstixānā, lǎš́he 'lakše' (Je, Br, Ga, Vr, So, Vi), *tāmam, kōmotno, nēš šāle* 'nećeš lako', *pjėxē, pīšice, pjěšice, nābas* 'dobro, lijepo, mnogo (kol.)' [*Nābas* smo mī tòga posādli (Vi)],¹⁴⁵ *brèsplatno, vāko, līpo, rǎže*,¹⁴⁶ *svédno, òfrlē* 'površno'...

e) uzročni prilozi

Specifičan je uzročni prilog *òdnāfo, òdnafol* 'namjerno' (Bi, Je, Vi, Or, Iz, So).

Navedeni prilozi najčešće su potvrđeni u bihaćkim govorima. Neki od njih mogu imati i drukčije akcente, tj. često znaju za zanaglasnu dužinu, npr. *nónde* i *nōnde*, kao i *òdakle* i *òdākle* – *òklen, òklēna*.

4.7.2. Prijedlozi

U bihaćkim govorima prijedlozi ne bilježe osobitosti, osim u nekoliko primjera:

- prijedlog *iznad* zna za oblik *vīše* [Štāš túdi *vīše* mene? (Br)];

¹⁴⁵ U zabilježenom primjeru ovaj prilog bi mogao spadati u priloge za količinu, s značenjem 'dosta' ili 'mnogo'. Međutim, svrstali smo ga u načinske, jer češće ima značenje 'lijepo, dobro'.

¹⁴⁶ Zanimljivo je da ovaj komparativ nismo zabilježili niti jednom u obliku *rādīje*; uvijek je *rǎže*.

- prijedlog *sũ*, osobitno uz zamjenice: *sũ čĩm* (Ga, Je, Vi, Br);
- prijedlog *s* čest je uz sredstvo: *pròbō se s nóžēm* (Je);
- prijedlog *za* redovit je uz genitiv u značenju neke svrhe: *zà štalē* (Vi);
- sasvim je običan prijedlog *brěz* (Je, Vi, Žg, Go, Sp, Vr, Ga, Lo, Or, K-V);

4.7.3. Veznici, uzvici i riječce

Kod veznika nema posebnosti, a zanimljivost kod uzvika predstavlja potvrđeni primjer u muslimanskim govorima: npr. *pa hā, pa, hā, pa hā, pa nĩkad* (Je, Br, Vi, Tu). Ovaj bi uzvik predstavljao dužinu čekanja na nešto. U našem materijalu bilježili smo ga u pričanju žena (najčešće) koje, na neki način, žele dati poseban doživljaj priči.

Bihaćki govori imaju frekventnu upotrebu riječca *dē* i *nâ*: a *dē* (u značenju 'nemoj') i *nâ* ('uzmi').

5. ZAKLJUČAK

Temeljni je cilj ovoga rada sinkronijska deskripcija fonološke i morfološke razine govora koji pripadaju bihaćkome području te sagledavanje mjesta ovih govora unutar ikavskošćakavskih govora (sjevero)zapadne Bosne. Dani su i osvrti na dosadašnja istraživanja o govorima ovoga kraja koja predstavljaju dobar oslonac za uspoređivanje i istraživanje dijalekatskih varijacija i (ne)markiranosti u odnosu na govore bihaćkoga područja, s posebnim osvrtom na nekadašnju i sadašnju etnografsku situaciju kada je u pitanju naseljenost ovoga područja. Činjenica je da su posljednja zbivanja znatno izmijenila dijalekatsku sliku govora našega istraživanog područja u odnosu na posljednje istraživanje koje je vršeno šezdesetih godina prošloga stoljeća, stoga je ovakav opis svježija slika glavnoga središta sjeverozapadne Bosne.

Današnja slika govora bihaćkoga područja potvrđuje da samoglasnički sustav ne odstupa od potvrđenih osobina zapadnoga novoštokavskog ikavskog dijalekta. Svi samoglasnici mogu biti dugi i kratki, slobodne distribucije, a nešto tipičnija pojava je zatvorenost pojedinih samoglasnika u dugome slogu, npr. *dǎna* (Je), dok u kratkim nije potvrđena. Otvorenost samoglasnika *e* vrlo je rijetka i individualna pojava u našim govorima, što čini specifikum spram graničnih govora Cazinske krajine gdje je otvorenost ovoga samoglasnika dosta izražena pojava. Potvrđene su brojne samoglasničke redukcije i supstitucije koje ove govore bitnije ne razlikuju od ostalih bosanskohercegovačkih govora. Rekli smo da bihaćki govori pripadaju novoštokavskome ikavskom dijalektu čije je glavno vokalno obilježje ikavski refleks jata. S druge strane, on je vrlo često nedosljedan pa su primjese neikavizama češće. Govori muslimana i katolika najviše znaju za ikavsku zamjenu jata, s tim da govori katolika daju potvrde u dosta manjem obimu od muslimanskih. Krajnji katolički govori (Sk) obiluju brojnošću ikavizama. Pravoslavni govori, očekivano, imaju (i)jekavsku zamjenu, dakako, jednosložnu u dugim slogovima, uz pokoji primjer dvosložne zamjene. Potvrđeni su i stalni ekavizmi, kao i oni koji bi se činili dijelom zapadnobosanske ikavštine.

Suglasnički sustav izdvaja se dominantnijim šćakavizmima u govorima ikavaca šćakavaca, dok u govoru (i)jekavaca nalazimo većinske štakavske oblike. Fonema *x* je u govorima muslimana vrlo postojan glas, dok je u katoličkim i pravoslavnim u procesu gubljenja ili zamjene drugim glasovima. Sekundarno *x* potvrđeno je u muslimanskim govorima. Fonema *f* čini sastavni dio suglasničkog sustava bihaćkih govora. Čuvaju se oba para afrikata. Vrlo je

česta pojava pojednostavljivanja suglasničkih skupina radi ležernijeg izgovora. Rijetko se stvaraju uvjeti za desonorizaciju.

Akcentuacija je novoštokavska. U našem materijalu nisu se našle potvrde sačuvanog akuta. Vršiti se prenošenje naglaska s naglašenih riječi ukoliko ispred njih dođe nenaglašeni prijedlog, veznik ili riječca. Potvrđeno je oslabljeno i neoslabljeno pomicanje naglaska, tzv. prenošenje i preskakanje (prema Kapović, 2015: 32), npr. *izà kućē* (Je) i *zà zīmu* (Ka). Zanaglasne dužine su često ovjerene.

Morfološke osobitosti podijeljene su prema vrstama riječi. Kod analize imenica, potvrđeni su i oblici u kojima se očuvalo starije stanje; DIL množine imenica muškoga roda a-vrste zna za oblike bez obličnog nastavka *-ma*, kao i IL imenica srednjeg roda. Ovakva osobitost javlja se često i u toponimima u DIL pl. npr. *u Spáhići* (Je), *u Próšići* (Br) i sl. Potvrđen je nastavak *-om/-on*¹⁴⁷ iza palatalnih suglasnika, *kòňom* (Je), *nóžon* (Sk).

Kod pridjeva je sačuvana razlika između određenog i neodređenog vida u N sg. sva tri roda, dok u kosim padežima često dolazi do ujednačavanja. U množinskim oblicima razlika je najčešće ujednačena. Specifičnost bihaćkih govora je i u dodavanju različitih partikula na lične zamjenice u kosim padežima, npr. *menika* 'meni', *núke* 'nju' i sl. pa ovakvi oblici uvjetuju i duljenje sloga. U primjerima glavnih brojeva potvrđeno je često preskakanje naglaska na prednaglasnicu, npr. *pò pēt* (Bi). Oblici infinitiva potvrđeni su i u krnjem i punom obliku, *rádti* (Bi, Vr, So, Je, Iz, Žg) i *pòpit* (MB), iako su oblici na *-ti* i *-ći* češći. Glagoli druge vrste znaju za infiks *-ni*: *dignit* (Sp). Aorist je vrlo čest oblik, imperfekt se gotovo ne koristi. Od nepromjenljivih vrsta riječi u bihaćkim govorima, najveću pažnju privlače prilozi koji predstavljaju dijalekatsko bogatstvo i raznolikost bihaćkog kraja, *nòndalēnā* 'ondje', *òdvajkada* 'oduvijek', *lāšne* 'lakše', *nēš šāle* 'nećeš lako' itd.

Sveobuhvatnim opisom fonoloških i morfoloških osobitosti suvremenog stanja govora bihaćkoga područja unutar ikavskošćakavskih govora štokavskoga narječja dan je pregled ovog, jezikoslovno vrlo značajnog područja u kojem se sijeku i neke važne izoglose.

¹⁴⁷ Samo u govorima katolika (Sk, Za, Žg).

6. POPIS LITERATURE

1. Ančić, Mladen. 1985. „Bihaćki kraj od 1262. do početka XV stoljeća“ (Summary: Bihać and its District from 1262 till the Beginning of 15th Century). *Glasnik arhiva i Društva arhivskih radnika BiH* (Sarajevo) XXV/1985, str. 193-230.
2. Ančić, Mladen. 1983. „Bihać - slobodna kraljevska varoš“. *Istorijski zbornik* (Banja Luka) IV/4/1983, str. 125-134.
3. Baotić, Josip. 1979. „Naglasni sistem sela Kostrča u Bosanskoj posavini“, *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik*, II, Sarajevo, 159-267.
4. Baotić, Josip. 1983. „Ikavskošćakavski govor u okolini Dervente“. *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik*, knj. IV, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik, Sarajevo, 7–208.
5. Belić, Aleksandar. 1958. „O značaju zapadnog štokavskog govora za istoriju srpskohrvatskog jezika“. *Južnoslavenski filolog*, 69-75.
6. Blažeka, Đuro. 2004. *Govori Međimurja*. Doktorski rad u rukopisu. Filozofski fakultet u Zagrebu.
7. Brozović, Dalibor. 1955. „Izvještaj o istraživanju govora u dolini rijeke Fojnice“. *Ljetopis JAZU*, 62, Zagreb, 375–380 + karta.
8. Brozović, Dalibor. 1959–1960. „Tri razdoblja u razvitku naše dijalektologije“. *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 1, 51-65.
9. Brozović, Dalibor. 1960. „Dijalektološka istraživanja u Bosni“ (Okolica Livna i visočki kraj). *Ljetopis*, 64 [za 1957], JAZU, Zagreb, 347–351.
10. Brozović, Dalibor, Ivić, Pavle. 1988. *Jezik srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*. Zagreb.
11. Brozović, Dalibor. 1960. „O strukturalnim i genetskim kriterijima u klasifikaciji hrvatskosrpskih dijalekata“. *Zbornik za filologiju i lingvistiku*, 3, Novi Sad, 68-88.
12. Brozović, Dalibor. 1961. „Izvještaj o dijalektološkim istraživanjima u srednjoj Bosni (Okolica Kraljeve Sutjeske i Vareša i lijeva obala Krivaje)“. *Ljetopis*, 65 (za 1958.), JAZU, Zagreb, 334–350.
13. Brozović, Dalibor. 1963. „O fonetskoj transkripciji u srpskohrvatskom dijalektološkom atlasu“. *Zbornik za filologiju i lingvistiku* 6, Novi Sad, 93-116.
14. Brozović, Dalibor. 1966. „O problemu ijekavskošćakavskog (istočnobosanskog) dijalekta“. *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 2, 119-208.
15. Brozović, Dalibor. 1974. „Još jedan osvrt na zadatke Projekta“. *Proučavanje bosanskohercegovačkih govora*, Sarajevo, Institut za jezik i književnost, 113–116. (Posebna izdanja, 2)
16. Brozović, Dalibor. 1998. *Čakavsko narječje*. Hrvatski jezik, Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii polskiej, 217–230.

17. Brozović, Dalibor. 2005. „Mjesto bosanskohercegovačkih govora u štokavskome narječju“. *Jezik u Bosni i Hercegovini* (ur. Svein Mønnesland), Sarajevo: Institut za jezik – Oslo: Institut za istočnoevropske i orijentalne studije, 11–13.
18. Brozović, Dalibor. 2007. „Govor u dolini rijeke Fojnice“. *Hrvatski dijalektološki zbornik*, knj. 13, 1-183.
19. Bulić, Refik. 2013. *Ekavsko-jekavski govori tešanjско-maglajskog kraja*. Tešanj.
20. Cvitković, Ivan. 2017. „Nacionalna i konfesionalna slika Bosne i Hercegovine“. *Demografske i etničke primjene u BiH*, knj. 9. Akademija nauka i umjetnosti BiH, Sarajevo, 27-47.
21. Čerović, Božo. 1905. „Poklon dr. L. pl. Talocija Zemaljskom muzeju u Sarajevu. Nekoliko pisama sa stare Krajine“. *Glasnik Zemaljskog muzeja*, XVII, Sarajevo.
22. Čerović, Božo. 1911. „Poklon dr. L. pl. Talocija Zemaljskom muzeju u Sarajevu. Nekoliko pisama sa stare Krajine“. *Glasnik Zemaljskog muzeja*, XXIII, Sarajevo.
23. Ćurković, Dijana. 2014. *Govor Bitelića*. Doktorski rad. Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka.
24. Dešić, Milorad. 1976. „Zapadnobosanski ijekavski govori“. *Srpski dijalektološki zbornik*, knj. XXI, Beograd.
25. Draganović, Krunoslav. i ostali (Karaman, Ljubo, Knezović, Oton, Lukas, Filip, Mandić, Mihovil, Mayer, Antun, Mikolji, Vinko, Perojević, Marko, Renđeo, Ivan, Šišić, Fredo, Tentor, Mate, Tuhelka, Ćiro, Vanino, Miroslav, Vrana, Vladimir). 1998. *Povijest Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do godine 1463*. knj. 1, HKD Napredak, Sarajevo.
26. Dragičević, Milan. 1986. „Govor ličkih jekavaca“. *Srpski dijalektološki zbornik*, knj. XXXII. Beograd, 7-241.
27. Filipović, Muhamed. 2011. „Cazinska Krajina i pitanje o Ustanku Krajišnika 1950. godine“. *Bošnjačka pismohrana*. Svezak 10, br. 32-33. Zbornik radova XVI simpozija *Cazinska krajina u XX stoljeću – politika, ljudi, događaji*. Zagreb, 23-29.
28. Halilović, Senahid. 1990. „Govor Muslimana Tuholja (okolina Kladnja)“, *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik*, VI, Sarajevo, 249-358.
29. Halilović, Senahid. 2002. „Fonetske osobine govora Hercegovine i jugoistočne Bosne“, *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik*, VIII, Sarajevo, 239-342.
30. Hanzir, Štefica, Horvat, Jasna, Jakolić, Božica, Jozić, Željko, Lončarić Mijo. 2015. *Rječnik kajkavske donjosutlanske ikavice*. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje: Zagreb.
31. Hrnjica, Samra. 2018. „Zapadna štokavština u djelu Aleksadra Belića“. *Croatia et Slavica Iadertina*, Zadar, 77-85.
32. *Hrvatska enciklopedija*, svezak III. 1942. Naklada hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda. Zagreb.
33. Ivić, Pavle. 1985. *Dijalektologija srpskohrvatskog jezika. Uvod i štokavsko narečje*. Matica srpska, II izdanje, Novi Sad.

34. Ivić, Pavle. 1957. „Dva glavna pravca razvoja konsonantizma u srpskohrvatskom jeziku“. *Godišnjak FF*, knj. II, Novi Sad, 159-183.
35. Ivšić, Stjepan. 1911. „Prilog za slavenski akcent“. *Rad JAZU*, 147, Zagreb, 133-207.
36. Ivšić, Stjepan. 1913. *Današnji posavski govor*. Rad JAZU, 196 (I) 124-254, 197 (II) 9-138.
37. Jagić, Vatroslav. 1864. „Iz prošlosti hrvatskoga jezika“. *Književnik* I (3), 332-358, I (4), 447-485.
38. Jahić, Dževad, Halilović, Senahid, Palić Ismail. 2000. *Gramatika bosanskoga jezika*. Dom štampe. Zenica.
39. Jahić, Dževad. 2002. „Ijekavskoštakavski govori istočne Hercegovine“. *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik*, knj. VIII. Institut za jezik. Sarajevo, 13-217.
40. Kapović, Mate. 2005. „Nove duljine u hrvatskom jeziku (nakon općeslavenskoga)“. *Filologija*, 44, Zagreb, 51-62.
41. Kapović, Mate. 2006. „Naglasne paradigme o-osnova muškoga roda u hrvatskom“. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 32, 159-173.
42. Kapović, Mate. 2007. „Naglasne paradigme imeničnih i-osnova u hrvatskom“. *Croatica et Slavica Iadertina*, 3, 71-79.
43. Kapović, Mate. 2008. „Razvoj hrvatske akcentuacije“. *Filologija*, 51, Zagreb, 1-39.
44. Kapović, Mate. 2010. "Naglasak o-osnova muškoga roda u hrvatskom –povijesni razvoj". *Filologija* 54, Zagreb, 51-109.
45. Kapović, Mate. 2011. "Naglasak imenica srednjeg roda u hrvatskom –povijesni razvoj".
46. Kapović, Mate. 2011a. "Naglasak ā-osnova u hrvatskom – povijesni razvoj". *Hrvatski dijalektološki zbornik* 17, Zagreb, 147-172.
47. Kapović, Mate. 2015. *Povijest hrvatske akcentuacije. 1. Fonetika*. Zagreb: Matica hrvatska.
48. Klarić, Ivan. 1901. „Kralje (u turskoj Hrvatskoj): narodni život i običaji“. *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*. knj. 6, 53-114.
49. Kozličić, Mithad. 1999. *Stanovništvo i naselja Unsko-sanskog područja 1879.-1921. godine*. (Etnička struktura stanovništva i naseljena mjesta Unsko-sanskog područja u službenim popisima 1879., 1885., 1895., 1910. i 1921. godine), Ministarstvo obrazovanja, nauke, vjere i sporta - Ministarstvo kulture, informiranja i odnosa s dijasporom Unsko-sanskog kantona, II. izdanje. Bihać.
50. Lisac, Josip. 1999. „Izoglose refleksa jata u hrvatskim organskim idiomima“. *HDZb* 11. Zagreb.
51. Lisac, Josip. 1996. *Hrvatski dijalekti i jezična povijest*. Zagreb.
52. Lisac, Josip. 2002. „Osnovne značajke štokavske prozodije“. *Fluminensia*, 14, 85-88.
53. Lisac, Josip. 2003. *Hrvatska dijalektologija 1*. Hrvatski dijalekti i govori štokavskog narječja i hrvatski govori torlačkog narječja, Zagreb.
54. Lisac, Josip. 2003a. "Fonologija novoštokavskoga ikavskog dijalekta". *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje knj. 29*, 173-180.

55. Lisac, Josip. 2008. „Dosadanja proučavanja hrvatskih štokavskih dijalekata“. *Hrvatski dijalektološki zbornik*, knj. 14, 13–23.
56. Lisac, Josip. 2009. *Hrvatska dijalektologija 2: Čakavsko narječje*. Golden marketing: Zagreb.
57. Lisac, Josip. 2001. „Nacionalno u srednjojužnoslavenskim organskim i drugim idiomima“. *Posebna izdanja*. Institut za jezik u sarajevu, 95–100.
58. Lisac, Josip. 2008. „Govori dalmatinske zagore kao dio novoštokavskog ikavskog dijalekta“. *Croatica et Slavica Iadertina*, Zadar, str. 105–114.
59. Lopašić, Radoslav. 1890. *Bihać i Bihaćka krajina. Mjestopisne i poviestne crtice*. Zagreb: Matica hrvatska.
60. Lukač, Dušan. 1967. *Ustanak u Bosanskoj krajini*. Beograd.
61. Matasović, Ranko. 2008. *Poredbenopovijesna gramatika hrvatskog jezika*. Matica hrvatska: Zagreb.
62. Mesihović, Salmedin. 2011. *Rimski vuk i ilirska zemlja. Posljednja borba*. Filozofski fakultet Sarajevo.
63. Mesihović, Salmedin. Šaćić, Amra. 2015. *Historija Ilira*. Univerzitet u Sarajevu.
64. Moguš, Milan. 1977. *Čakavsko narječje*. Školska knjiga: Zagreb.
65. Moguš, Milan. 1981. „Još o čakavsko-štokavskoj razmеди“. *Odjek* 4, 19.
66. Moguš, Milan. 1982. „O osnovama *màlin*- i *màlin*-“. *Naš jezik* 4-5, 248–254.
67. Moguš, Milan. 1983. „Moja posljednja o *màlinu*“. *Naš jezik* 1, 48–49.
68. Pavičić, Stjepan. 1962. *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, knj. 41. *Seobe i naselja u Lici*. JAZU: Zagreb.
69. Pavičić, Stjepan. 2000. „Migracije u Bosni“. *Migracijske i etničke teme*, 16, 4, 333–357.
70. Peco, Asim, Brozović, Dalibor, Vujičić, Dragomir, Dešić, Milorad. 1979. „Govori sjeverozapadne Bosne“. *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik*, 2, 7–157.
71. Peco, Asim. 1956. „Socijativ bez predloga *s*“. *Naš jezik*, knj. VIII, 175–183.
72. Peco, Asim. 1961–1962. „Mjesto današnjeg centralnohercegovačkog govora među ostalim govorima današnje Hercegovine“, *Južnoslavenski filolog*, XXV, Beograd, 295–328.
73. Peco, Asim. 1970. „Ostaci starije akcentuacije u bosanskohercegovačkim govorima“. *Anali Filološkog fakulteta* u Beogradu, sv. X, 265–272.
74. Peco, Asim. 1974. „Jedan pogled na ikavsko-šćakavske govore zapadne Bosne“. *Posebna izdanja*, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik, knj. 2., 49–59.
75. Peco, Asim. 1974. „Još ponešto o govorima zapadne Bosne“. *Posebna izdanja*, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik, knj. 2., 110–112.
76. Peco, Asim. 1981. „Čakavsko-šćakavski odnosi u zapadnobosanskoj govornoj zoni“. *Hrvatski dijalektološki zbornik*, knj. 5, Zagreb, 137–144.
77. Peco, Asim. 1981. „Štokavsko-čakavska razmeđa“. *Naš jezik* 1–2, 74–81.
78. Peco, Asim. 1981. „Štokavsko-čakavska razmeđa“. *Odjek* 2, 8.

79. Peco, Asim. 1982. „Nekoliko napomena uz prethodni članak prof. M. Moguša“. *Naš jezik* 4-5, 254-264.
80. Peco, Asim. 2007a. *Ikavskošćakavski govori zapadne Bosne II*, Izabrana djela I–VI, knjiga IV, Bosansko filološko društvo, Sarajevo
81. Peco, Asim. 2007b. *Govori istočne i centralne Hercegovine*, Izabrana djela I–VI, knjiga I, Bosansko filološko društvo, Sarajevo.
82. Peco, Asim. 2007c. *Govori zapadne Hercegovine*, Izabrana djela I–VI, knjiga II, Bosansko filološko društvo, Sarajevo.
83. Peco, Asim. 2007d. *Radovi o turcizmima*, Izabrana djela I–VI, knjiga V, Bosansko filološko društvo, Sarajevo.
84. Peco, Asim. 2007e. *Jezik književnog teksta, Bibliografija*, Izabrana djela I–VI, knjiga VI, Bosansko filološko društvo, Sarajevo.
85. Peco, Asim. 2007. *Ikavskošćakavski govori zapadne Bosne I*. Izabrana djela I–VI, knjiga III, Bosansko filološko društvo, Sarajevo.
86. Pelidija, Enes. 1989. *Bosanski ejalet od Karlovačkog do Požerevačkog mira*. Veselin Masleša: Sarajevo.
87. Petrović, Dragoljub. 1970. „Prilog poznavanju muslimanskih govora zapadne Bosne“. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, knj. XII/1. Novi Sad, 335–352.
88. Petrović, Dragoljub. 1973. *O govoru Zmijanja*. Novi Sad.
89. Remetić, Slobodan. 2004. „O šestočlanom prozodijskom sistemu u govoru Kladnja i okoline“. *Život i delo akademika Pavla Ivića*. Subotica, Novi Sad, Beograd, 651-659.
90. Rešetar, Milan. 1907. *Der štokavische Dialekt*. Beč.
91. Ružičić, Gojko. 1934. „Glavnije osobine nekih ikavskih govora zapadne Bosne“. *Godišnjak Zadužbine Sare i Vase Stojanovića*, sv. 1, Beograd, 1934, 30–45.
92. Skarić, Vladislav. 1918. „Porijeklo pravoslavnoga naroda u sjeverozapadnoj Bosni“. *Glasnik Zemaljskog muzeja*, XXX. 219-266.
93. Skok, Petar. 1971. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Knjiga prva, A–J. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti: Zagreb.
94. Šabanović, Hazim. 1982. *Bosanski pašaluk: postanak i upravna podjela*. Svjetlost: Sarajevo.
95. Šimundić, Mate. 1971. *Govor Imotske krajine i Bekije*. Akademija nauka i umjetnosti BiH, knj. 26. Sarajevo.
96. Škaljić, Abdulah. 1966. *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Svjetlost: Sarajevo.
97. Vasić, Milan, 1962. „Etnička kretanja u Bosanskoj krajini u XVI vijeku“. *Godišnjak društva istoričara Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1963. str. 233-250*.
98. Vego, Marko. 1980. *Iz istorije srednjovjekovne Bosne*. Sarajevo: Svjetlost.
99. Vujičić, Dragomir, Brozović, Dalibor, Peco, Asim, Baotić, Josip. 1985. „Govori sjeverne i sjeveroistočne Bosne“, *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik*, V, Sarajevo, 7-372.

7. SAŽETAK

Bihaćki govori zauzimaju posebno mjesto unutar zapadnobosanskog dijalekta, i to zapadnobosanskog poddijalekta, koji u osnovi predstavlja novoštokavski ikavski govor s određenim odstupanjima u korist jekavske ili ekavske zamjene.

Govori bihačkoga područja sinkronijski su opisani kroz dvije razine, fonološku i morfološku. U fonološkoj su analizi prikazane najznačajnije osobitosti vokalizma, akcentuacije i konsonantizma. U morfološkoj analizi prikazane su najistaknutije osobine podijeljene prema vrstama riječi. Posebno su opisani govori muslimana, katolika i pravoslavaca koji danas žive na bihačkome području te upoređeni sa posljednjim istraživanim stanjem koje datira u nauci. Istraživanje je provedeno prema unaprijed iscertanoj karti, upitniku za dvije istraživane razine koji je prethodno sastavljen za tu prigodu, *Upitnik za govore bihačkog područja (fonologija i morfologija)* te snimkama iz slobodnog govora. Opisane su i one osobitosti po kojima se ovaj govor najviše izdvaja u odnosu na ostale govore zapadnoga dijalekta (zapadnobosanskih ikavskošćakavskih govora). Time su potvrđene obje navedene hipoteze i ostvareni zadani ciljevi rada.

Potvrđene su i naglašene osobine novoštokavskog ikavskog dijalekta te je ukazano na postojanje starijeg jezičnog stanja, kao i inovacija u istraživanim govorima koje su rezultat novijih migracija ili suvremenijeg načina života. Utvrđeno je i koje su osobine stabilne, tj. koje se (nesvjesno) zadržavaju u istraživanim govorima.

Na kraju je dan opis lingvistički vrlo značajnog područja u kojem se sijeku i neke vrlo važne izoglose.

Ključne riječi: bihačko područje; novoštokavski ikavski dijalekt; fonologija; morfologija; dijalektološka analiza govora;

SUMMARY

The speeches of Bihać area occupy a special place within the West-Bosnian dialect, or more specifically the West-Bosnian sub-dialect, which is essentially the New-Shtokavian Ikavian speech with some deviations in favor of the Jekavian or Ekavian replacement.

The speeches of the Bihać region are described synchronically on two levels, phonological and morphological. The phonological analysis shows the most significant features of vowels, consonants and accents. The morphological analysis shows the most prominent features according to word classes. The speeches of Muslims, Catholics and Orthodox who now live in the Bihać area are described separately and compared to the latest research to date. The research was conducted according to a pre-drawn map, the recordings of speech within a natural context and a questionnaire for the two levels researched, which was previously prepared for the occasion – *Questionnaire for speeches in the Bihać area (phonology and morphology)*. The features by which this speech stands out the most in relation to other Western dialect speeches (West-Bosnian Ikavian-Shchakavian speeches) were also described. This confirmed both of the hypotheses and realized the goals set in this thesis.

The features of the New-Shtokavian Ikavian dialect were confirmed and emphasized, and the existence of an older state of the dialect was indicated. Also, the thesis indicated innovations in the researched speeches which resulted from recent migrations or a more modern lifestyle. The stable features were also determined, i.e. the features that (unwittingly) linger in the researched speeches.

Finally, the thesis provides a description of linguistically very significant area, in which some very important isoglosses intersect.

Key words: Bihać area; New-Shtokavian Ikavian dialect; phonology; morphology; dialectological analysis of speech;

8. OGLEDI GOVORA

Govori muslimana:

EMO OMERADŽIĆ (rođena 1930. godine u Brekovici)

(...) bila ùdāta u Spáhići, òšō u Slòvėniju, ùzō Slòvėnku, jā svòju Mínu dōnla od pėtnės dāna vāmo. Jā sam òdāvle ròdom, jā sam óvdī ròžena, žè je òvo mǐsto. (...) Jā sam óvde imala svòju kùću, sėbi nàprāv¹la kùću, i ònda je nǐma bílo tísno, òni razvállī òndā mòju kùću, òvu prošírli, mèn dáli òve dvī sòbe i mèn dōsta. Jā dok sam žīva mòje je, jā kad ùmrēm, žāba im. (...) Jā dǐgla tèpihe, pròstrla kilime. (...) Šta je mène národa òbāšlo kako je mène zabòllo. (...) Bǐde vājik pre škólōm. (...) Vājik jā nòsīm dimije, ma kakvu sùknu, ta će mēni sùkna! A išla sam sėdam pútā u Srėbrenicu, išla altòbusom. Ďe je goc bǐjo tēmēl žámijē, òtvor – jā sam išla. Sāmo nísam sàde zādñī pút, bòllo me a bílo mi je žāvo, plākala sam. (...) Īzbijēmo vāmo u jėdan sǎxat, u dvā...

HATIDŽE BEJTIĆ (rođena 1924. godine u Brekovici)

Jā sam òstala iza svòje mātēre siròta. Ne mēre l to vāžti? (...) Mǐ smo òstali, náske čėtri, mòje trī sėstre i jā kod svòje náne i mój òtac, bom, prižėnio se, kāsniijē mǐ smo òstale mǎlexne. (...) Jā sam tō blāgo nōnda gōnla i jā sam òtirala blāgo, čúvalo se gōri u Dùbravama. (...) Jā ònāga vòla da ću ga po glāvi, a òn mēne pòpanē pa dede. Kako me, ćėri, zgrābio tākō me hǐćo ná nǐ, hǐćo me dōsta. Hāni da ti kǎēm, jā sam pǎla, a òn je imō rògōve. Znāš tǐ što su rògōvi? (...) Ōn je mǐslijo da je hājvān pa me lǎpi pa jòpe bācī. A znām jā sve ò sebi. (...) Tāj što je imō četērēs gōdīnā nije me šćėo bránti. (...) Jā da prėžēm prėko, sǎd vǐ kǎžētē ògrada, a mǐ smo govòrili plòt – plėo se od líske. (...) Dóžē mój òtac, kòpō nēđi, dóžē, ćėri, mènėka. Uh, imāš tǐ šta vǐdti, i mēni se i sàde òvdi vidi, kako me je vò (...). Ōvda se nǐza strānu išlo pa bǐo kao ònaj kėrap, tō su lāže nàpravite po vòdi i bíla ònda ònā vélka sājla, gōri bíla òna žǐca i pó nōme ònō kòleto ĭdē i bom ná nāj kėrap i mènėka ná kola i dòktūrū. Dok sam jā òšla do bólace, ima šta dòktūr i vǐditi. Nōndā me kǎšne òbuno. Šės il sėdam kòvči...

ALIJA MAŠIĆ (1933 – 2010. u Brkićima, kod Jezera)

Imāla sam dōsta momākā, al ìzabrala sam nājlepšēga. Nécu l rēci nājlepšēga? I òndā sam rēkla da ću se ùdati. I òn skūpi svātove i dōđe ráz mene. I jā nísam mògla ìzāci, nísam smila od òca. Òndā mi je òtac dōšō da klāna ākšam, a jā utēčem nīz bāsāmke. Jā pòtēkla a psī zā mnōm. A jā bome bjēži, a nī mēne lāpe jēdan, tāj mōj mladōžeña s jēdne strāne, a drūgi kōmšija s drūge. I mēne lāpe, a jā bōsa, nísam se ni òbula. Dōđēm nā nīve, aaa, mēn se bōde. Dājte mi da se òbujēm. Kāže, pa štaš òbut, rēko imām jā cipale u narámku. A jā bom ònē cipale iz narámka, pa se òbujem a nī mēne i daļe jōpe nōsti. Jā bíla mālexna, nísam bíla ni nārāsla, al vāžno se bílo ùdati. I tākō dōđēm vámo, jā dōšla vámo kāže mi čòek xaj da te vòdimo u pòdrum da vīdīš kòlko ìma blāga. Jā ùnišla kad nējma sāmō jēdna krāva i parīp. A jā bom pòđēm uza stepēnice, ja uz stepēnce a ònē stepēnce sve šúpļe, a-a hòću l pròpasti jēdna ti sam. Bom jā uza stepēnce ùzašla gōri, jā ùzašla gōri, sve gōli pòdovi, nējma nīže nīšta pròstrīto. Pa že vam je, rēko, hàlīnka, òvdi zēbu nōge? Kāže òbuj čòrape, nējmāmo mī nīšta. I tākō sam se jā ùdāla i bíla. Òndā sam imāla dvī zāve, kod nī sam spāvala i ònda trēcu nōc òšla sam čòekom ù sobu i tākō, òvāj, òndā kad sam ìzāšla ònda sam plākala. Kāže što plāčeš? Rēko nè znam jā, jā bī utēkla a nè smīm. A jā šćēla da ùtečem. I tākō sam bom òstala i bíla. Bíla do dán dānas, ev vāik. Sad me mòje cēri dōlaze slúžti, snāxe, ùnuke, et...

DERVIŠ FILEKOVIĆ (1919 – 2018, rođen u Jezeru)

U Āvstriji, pa su me dōćerali tūdē, pa sam jōpe čim sam dōšō túdi i òvō i dōšō òdbor. Jávio se u Prédor trážli òni, jèsam li jā žīv i òdbornīci, čim su rēkli èvo ga žīv je, u Prijédoru tūdē i tūdē, dōlazi se i òdmā ga kāže, nāmā òvāj òpštīnskī tāj nēkī prédstāvnīk bījo, narédio (...) Jā sam ònda dōšō, dōćerali me u lôgor. Kod žámije ònē bīo u ònōme lôgoru u Prédoru. Dōćerali nas nónde, nās šēs, bōlasni bíli, tēbi je dōšlo, kāže, iz òpštine da se jávīš, tí mōrāš, imāš právo glāsa, imāš, kāže, oslòbožen si od ikakve, pīše ú nōj knjīgi zēlenoj, i čīta milicájac ònāj, kae tí si oslòbožen svākakvi nāpāda il dīžave il bílo kōga i bom pūšte me tūdī, nāmā dō noću pūšte me i jā sam dōšō. Dōšō sam vòzom, dāli su bèsplatno. I dōšō sam do nōga mòsta u (...), sve sāmā dāska preko dāske, rēko smídēš li s ònōm daskom íci i jā sam išō s ònōm daskom pròšō i tāmō dvā djēčākā idu i dvōje kōna, pòšli u dīrva. A prāšina, brāte, ònā vručina, rēko bī l jā mògō sà vāma da me povēzēte, brēte, dōklēn cete. Kāže mī nēcēmo dalēko, mī cemo óvdī prije Krúpe kāže ònāj, kako se ònō zove ònō, zabòravio sam, mī cemo kāže tūdī, u dīrva. A pa povēzte me pa kòlko mòrete. Hòce òni nāmā, nāmā òni će stājati, a ja sam sjédio, a bōs sam bījo i néma,

spāla òbuća. Jā sam bōs túdī išō. Dōšli dó nōga púta što skrēce ònamo lēvo u nō sèlo nèkvo (...). I brāte òni istrpaše me i jā pišice. Ja pišce idēm zā Krūpu, ù grād. Žīve dūše vīdijo nísam. Prōšō sam krāj žēlezničke stānice, prōšō pútom, žīve dūše, ma nīkoga nējma, ni māčke. A kad sam dōšō do Ġrmuše, (...) prāve ònāj pūt da prōdē vōz u Bīxācu i jā sam òndā rēkō òvī mórā bīti, òvō su lūdi rēko nāši, ali nécu se jā jāvļāti nīma, nécu. Idēm jā prāvo na stāncu, jā tāmō u stāncu, jēdan siròmāx bījo, Hūsein ònāj. (...) Zāgrli mēne, zar si tí žīv brāte, kako si tí žīv, jā sam kāže tēško òstō žīv, a kāže, kako si tí brāte. Rēko dōbro, a jā bōs, òvā mi se nògavca raspārāla, dōli onākō xāndrļa, idēm jā sāmō. (...) Jā cēstom idēm kad nèkī Òmer Rámić, bījo cēstar, i òn léži vākō pod òraham. Pòzna òn mēne, jā sam kod nēga kùluk rádīo još za vrēme bīvše ònē Jugòslāvije. Òn mēne pòzna. Oh, kāže, brāte, jēs tí žīv, znāš li i za kōga. Znādem rēko sāmō za Dédīna dvā sīna u Ľubļani, kad sam dōšō u lôgor, tū sam ix nāšō, tū smo nòcīlī trī nòcī zājedno, zājedno smo nòcīlī. Kīša je pādala u dánu, a ùvače hládno. A jā pònijo, sàkrio nēkāko ònā dvā šātorska krīla i ònā smo krīla raskrīlīli i tākō da smo nās trōjca (...) Jēdan ùz drūgōg i pāda kīša i prōšla nōc, jēdnu nōc, drūgū nōc, ùmire se, lūdi ùmiru, pōkraj žīce, sām vīdīš tāmō, grāba imā ònā, kako je pōčō blūvati sīrova, ònō nākō vīsi. (...) Tākō da sam jā òstō u tōme lôgoru, bījo...

HASIBA DIZDARIĆ (rođena 1939. godine u Kulen-Vakufu, živi u Vinici)

Ònāj rāt kad je bījo pa se prēbiglo vāmo i kad smo se vrātīli, nije bīlo ni škōle ni žámije ni nīšta i tākō je òstalo. Ònāj, pa vālda, nè pāmtīm ga jā, ni kad sam pobīgla vāmo ni kad sam se vrātīla, eto tōlkā sam bīla. E óvde se ùdāla, imāla sēstru i ùdāla se. (...)

Bāvla se e vākō prívredōm, sprémala ù kući, bōčla se krāvama, kokòšīma, svèkrom, svèkrvom, čójkom i tākū djècu imāla svòju i rádla, išla i národu, bom, išla sam rádti, kòpati dok sam god mōgla i tākō se bāvla. Nísam rádla u dŕžāvnōm pòslu, nísam nīšta i tākō kòd kuće bīla, domācīca.

Ìmām djèce, sād-zāsad imām dvā sīna i cér jēdnu i imām, ónde, ùnučādi od cēre òvē što mi je nastrādala, òstalo mi djéte iza né. Òn rádī kod Čavkúnovića sād. Tākō sam ga pòdigla, òn je òstō kòd mene ni gòdne nije imō. Òndā, imām od cēre djècu nézinu i tākō. (...) Žīvī mi òvāj sīn sa mnōm i nēgovi dvōje djècē i òvāj ùnuk i imām sīna gōri jēdnog vīšē sēbe i snāxu. Òni se svī rāspu, jā òstanēm sāmā, nājvišē se bōjīm zātece me mŕtvu, e tōgā se bōjīm, nīšta drūgō. Òndā òni kad pōjdu òni pítaju mēne, smīš li tí, mājka, òstati sāmā. Pa šta ću kad mōrām. Cūra ide u škōlu, òvāj, ide vākō nēkuda i tākō. Eto, strāšno mi òstati sāmā. Haj dok mi je bīla òvā snāxa

pa lăkšē mi bīlo, òna síde dōli, jâ nōj lŭpnem, al òna òšla sād cēri u Nēmačku i tākō. Nējma ko neg jâ sâma. (...) Pŭjēm terăpiju òvu što idēm dōkturovi i tākō, idēm svăku drŭgu nôc, gōne me, gōnli su me u kliniku da prĭmām kĭsĭk, prĭmala nēkcije, infŭziju, òndā nēmām apētĭta na xrănu nĭkăko, evo ni sâda, jâ eto nē postĭm kad vĭdite kăkva sam. Al jâ nit mōgu jĭsti nit mōgu pĭti, mĭrt mĭrtva glădna, al kad nē idē niz gĭlo, nē mogu (...) Òklēna mēni dvăjes pēt mărākă?

Katolički govori

IVANKA MARIJA MARJANOVIĆ (rođena 1939. godine u Vedrom Polju)

Ĭšla sam u škōlu, prĕko pōla, u gŭmenĭm ĉĭzmama, i drĕvo jĕdno ză lĕži, za lōžti vătru. (...) Ŭdăla se u Źĕgar, upōznala svōg ĉōjka. I òn dōlazio, jâ sve mĭslĭm nĕcu, nĕcu. Kad òn dōšō jĕdan dăn, kăže jâ sam dōšō za òzbĭlno. (...) Jâ òcu Ivănku da Źĕnĭm. Mōja sĕstra svă srĕtna bĭla, mōja mājka, ko ònō, òstala bĕz ĉōjka, ĉĕtvero djĕce òstalo, trĕba to odrăniti, nije se nĭgde rădlo. (...) Őn je bĭo u pĕmziji, òn je òstō u vōjsci bez šăke, i òn kăže mōjoj mămĭ, pred svĭma, jâ mĭslĭm da jâ mōgu Źĭvsti od òvō svōje mirōvine, i nēmōjte se bōjati, nōj fălti nĭšta nĕce, săm da mĭ bŭdĕmo srĕtni. I tākō je tō bĭlo. E, săd òn òce rōbu. Dōsad se cŭra mōrala dăti rōbu kad te mōmak zărŭĉĭ. E òndă sam dăla dvĭje kōpĕrte, stōlĭnăk, ĉĕtir peškĭra i u svăku tŭ što je zămotăno stăvĭale se karamĕle, tākō kad dĕĉko bŭde razmăto, òne ĉe fĭcati văn, a djĕca ĉe vesĕlti se i kŭpti. I òndă sam u bōšĉu vĕzenu zămotăla tō i tō pōd rŭku i òtišō je u Velĕbit, da svăk vĭdĭ. Tŭ je òn òdnio, i ĉăstio i òšli kŭĉĭ. (...) I òndă smo Źĭvli kod svĕkrve. (...) Fijăker bĭo sămo jĕdan u Bihăcu, i vĕli mōja svĕkrva (...) E pa kăe nē moŹe tākō, nē moŹe tākō i kvĭta. I òn ti òdĕ u Dăsp i narŭĉĭ avtōbus. (...) Kad smo dōšli do škōle u Vĕdrom Pōlu, mēni se nĕšta răŹalo, jâ ũdrĭ plăkati, vĕli kŭm, kŭma zašto plăĉeš, rĕko nē znăm. Plăĉĕm i plăĉĕm (...) Őndă smo òtišli u ĉĭkvu, mălo se provōzali, nĭsmo ĭšli u nĭka sĕla, sămo u Źĕgar. (...) I òndă je pred kăpijom dōĉekō svĕkar. (...) A svĕkrvina sĕstra pōkōjna ĭznijĕle su ĉănu, tō ti je od măsiraĉe ĭzvadito sĕrce. (...) Őn je mĕne ũzō u năramak, i òdnio me gōre ũ sobu. (...) Vjenĉănica bĭla do zĕmĭle i tō je mōje snăje. (...)

Kad sam se jâ rōdla, kŭma je mĕne òdnĭla u bešiki (...) I òndă vĕli nĕzina ĉĕr, jâ ĉu bĭti kŭma. (...) Őce kăže Năda da dă ĭme Ivănka, a nĕzina mājka je rĕkla nek bŭde Mărija. Kăže nĕma vĕze, mōgu bĭti òbadva ĭmĕna, tākō sam jâ dōbila dvă ĭmĕna. I tākō zōvŭ me Ivănka, a u sva glăvna dokŭmenta mōrăm pĭsati Ivănka Mărija.

KATARINA RUKAVINA (rođena 1938. godine u Žegaru)

Trøja sam djèce imala. Ùdāla sam se padēsēt i sēdme. I u Žēgāru žīvla. (...) Kùpla sjēno, išla žēti, kòpati, sve na sèlu (...) Sjēno vòzli, mùzla mlēko nòsla. Po trî-čētri kràve imali. (...) Jā sam òdgojīta mežu bābama. (...) Nit jèdno drüğōm idēmo, nit ko kòga pòsjeća, (...) još kad vīdī, ah, kuće sād òndā. E tākī je dānas òbičāj. A prīje, pūna kùća prēla. Fīn život bījo. (...) Ùvačē sjedìmo. (...) Nājpre se Bògu mòlīmo. (...) Òdgojīta sam na sèlu, i žīvla na sèlu, život sèlāčki, al bīo lēp. (...) Kòpāli kùruze, žēla pšēnicu, kùruze. (...) Po trî-čētri tràktora znāli smo dòcerati kùrūzā, mōj mùž i berāči, dìverovi i jētrva. Pjēsma, òrī se svē, gúle se kùruzi, vesēle. (...) Nīgdje nīko nit dōlazi ni pròlazi. Ònā mēne jēna kòmšınca pītā, bāko kakvo je òvō u vās òvdē národ? Kāžēm jā vrjēdni národ ùmro, a òvō sàda sve līno, nīko nè voli rádti. (...)

Kad su pòklade, to su trî nòci, od čīste srijéde, nāstala je sād kòrizma. Sēdam nēdēlā tràje kòrizma i òndā Ùskrs dòđē. Sād vīšē néma ni pjēsme, ni ìgrānkē, ni plēsa. Sād nit se žēnī, nit se ùdāje. (...) Jā kāžēm tòlkō mi nēkad dòđē tēško i žāo kad pròđēm kroz Žēgar, kùća dò kuće sve prāzno, sve zàtvorīto, al eto, mōrāmō živīti.

MARIJA BILEN (rođena 1933. godine u Skočaju)

O lípīma. Tvòjē mājke līpši mòmak neg mōj, mōj je stār. Tvòjē mājke mòmak prva klàsa, a mōj je dīd. Nīje mi līp nīkako. Samo tvòjē mājke līp ki jābuka. (...) Dòšla sam àutom, a što ne mògu živsti sāma, nit mògu kùvati, nit mògu šta rádti. Bòžani smētān tū, nè smētān joj vālda, al jā mīsīm da smētān i tākō da mōrām bīti óvdēka ko né. A lípo je mēni al ja srámīn se što sān jā óvdēka. (...) A ès! A òna je se ùdāla mlāda, ja nè znān kòlko je gòdīna imala. Išla je š nīme dūgo, nēmu ĩme Brānko, òn je pòginija, òdāvno već, a u né òstala dica od dvī, od gòdine dánā. A et, òna nīje se tīla ùdat al níu zvāo svāk, stō momákā je zvālo je, a nīje òna tīla. Nīje tīla da se ùda i pònovo dicu ráđā. Òndā tū sād mēne dòvela i jā živīm tū već evo dēsēt gòdīna, a gòre jā imān kùcu nòvu i lípu, i srēđenu i dòbru. I òra sam pòsādla i dòsta i šlīvā i jābūka imān, al ne mògu jā nīšta od tōg, nit jā šta mògu ùbrat, nit mògu što da ídēn tāmō.

BOŽO BRDAR (rođen 1925. godine u Lohovu)

Tāmo je únska prúga od Bihācā za Knîn gòre za Splīt. Óvdje je vèlki šjeromášluk bĭjo, nĭje bílo pòsla. Svĭ su većinōm ĭúdi mlāžĭ ĭšli tāmo u Sřbiju u Bānāt, ĭšli su u àprĭlu, a dōlazili u òktōbru ili nōvēmbru. Dōlazli su óvde kŭci. Óvdē si mōgō rádti kod seĭákā. (...) Čúvo sam kòze, po Líki. (...) Óvdē je kod nās bíle dvĭ učitècĭe, jēdna je bíla iz Žēgāra, zvāla se Nākarada Vēra, a drŭga je bíla muslimānka nēkā, ĭijēpa, dvā se òka ne bi nāgledala. (...) Jā je srēo u Zēnci, nēšto pòsle pedēsēte godine, ní dvĭ ĭdŭ. I jā srētnēm ní, pĭtām, pòznate l vĭ mēne? A kāe, što bĭ jā vās poznāvāla? (...) Ja sam ga dávo žāb žābijāne, dávo sam jā sĭr po trĭ dināra kĭlu, mĭléko sam dávo hāman žābe nēkom. (...) I mōj òtac òsijō mālo šēnce dōĭe, kòlko mōže, i òndā kad bùde vrŭco, òndā òn i māti dōnesu ēdnu plātu, onu tkānu, pa òndā pròstru pa òndā ŭzmŭ ščāp pa túci ònŭ šēncu i tākō tō krŭne i òndā sāmēĭu. (...) Tāk je bĭo rādñĭ žĭvot. (...) Mōji su stārĭ dōselli iz Líke prije trĭ stōtne gōdĭna. Kúpĭi óvdje zēmĭu i òvō. (...) Mōj òtac nĭje ĭmō pārā za gās pa mĭ vākō ŭzmēmo trĭsku pa zāpālĭmo trĭsku, ēdno vākō drži ònŭ trĭsku, ēdno svĭtlĭ, a mĭ ònda jēdēmo.

DRAGAN RODIĆ (rođen 1926. godine u Očijevu, Martin Brod)

ĭmāš, dēda, rākĭje? ĭmām rākĭje dōsta, al nijésam znā da ćeš se tĭ žēnti pa nijésam òstavio al ĭmā je. Znāš kākvo je vrēme bílo, kad se je mōj dēda žēnio, òn je bĭo, òženĭ se i nĭje š nōm spāva, dok se ne vjēnča. Prĭje je bílo nè mere mŭž lēcĭi sa žēnōm dok ne vjēnča, a sād vrēme dōšlo nijési òženēn a spāvāš š nōm. Nēka, tō òbičāj tākĭ nāĭšā, štaš sād. (...) Jā sam nājprije bĭo na Ōčĭjevu, gòre sam se òženio. Ōboje djēce se rōdilo gòre. A kad sam bĭo mlādĭc ĭšlo se na prēlo kod dēvojākā i svāki pŭt nēže kòd drugōgā (...) Pa se nēkad ĭgrāmo ònōga nĭšāña, túci kāišom, povúci – prŭži rŭku. (...) A ĭšli u jēdno sēlo, nāžē se nēkolko kŭca že se nājvišē skŭplaju pa nēkad kod ònōga, nēkad kod ònōga al ne baš svāže. A prēko dāna čúvalo se blāgo, svāk ĭmō blāga. Nĭje imalo kad ódāti se tām-vāmō...

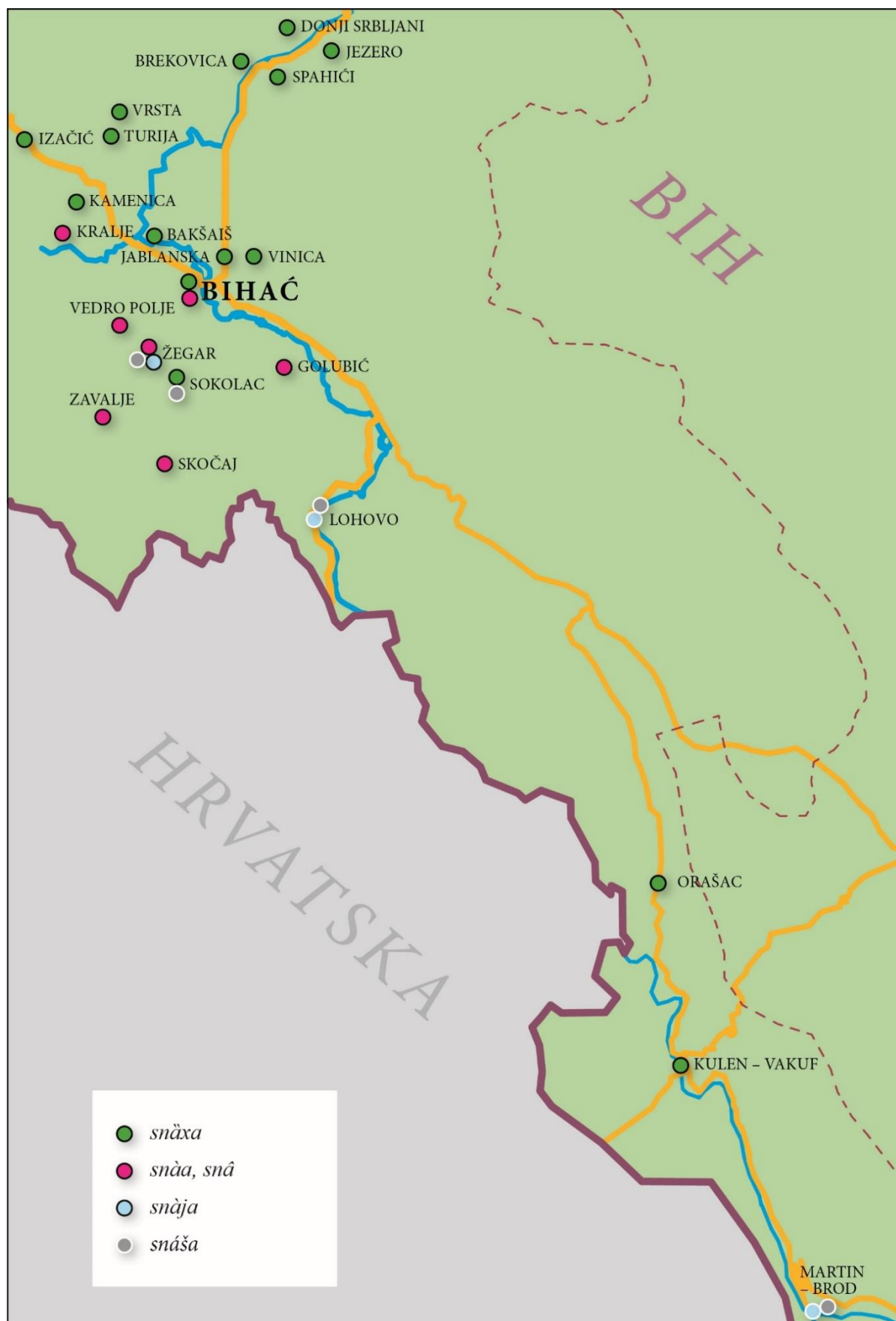
9. DIJALEKTOLOŠKE KARTE

U prilogu su dvije dijalektološke karte. Na jednoj je prikazan odnos skupina *št/šč* u govorima bihaćkoga područja, a na drugoj je predstavljena upotreba imenice *snǎxa* u istraživanim govorima. Karte su urađene po uzoru na dijalektološke karte obavljene u *Hrvatskoj dijalektologiji* 1. (2003), Josipa Lisca.

Odnos *šč/št* u govorima bihaćkog područja (karta 2.)

Imenica *snǎxa* u govorima bihaćkog područja (karta 3.)

10. POPIS ILUSTRACIJA

Popis slika:

Slika 1. *Dijalektološka karta štokavskog narječja*, (Lisac, 2003: 161), str. 32.

Popis tablica:

Tablica 1. *Popis stanovništva naseljenih mjesta u Bihaću iz 1895. godine*, (Kozličić, 1999: 194), str. 27.

Tablica 2. *Popis stanovništva naseljenih mjesta u Bihaću iz 1921. godine*, (Kozličić, 1999: 263), str. 28.

Popis karata:

Karta 1. *Karta bihaćkog područja i istraživani punktovi*, str. 9.

Karta 2. *Odnos šć/št u govorima bihaćkog područja*, str. 170.

Karta 3. *Imenica snàxa ugovorima bihaćkog područja*, str. 171.

11. ŽIVOTOPIS

Samra Mujanić rođena je 1990. godine u Bihaću gdje je završila osnovnu školu i Gimnaziju u Bihaću.

Godine 2008. upisuje se na Pedagoški fakultet pri Odsjeku za bosanski jezik i književnost. Tijekom studija vrlo je aktivno sudjelovala u svim sekcijama i radionicama, a zalaganje za interese i prava studenata predstavljala je kao predsjednik Asocijacije studenata Pedagoškog fakulteta u trajanju od dvije godine. Diplomirala je u julu 2012. godine i stekla zvanje bachelora bosanskog jezika i književnosti.

Poslijediplomski studij *Povijest bosanskog jezika* upisala je iste godine na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Tuzli, a 2013. godine odbranila master rad pod naslovom *Grafo lingvistika bosanskih ćiriličnih natpisa XII stoljeća*.

U ožujku 2016. godine upisuje doktorski studij *Humanističke znanosti* na Sveučilištu u Zadru pod mentorstvom prof. dr. Josipa Lisca i komentorstvom prof. dr. Đure Blažeka.

Zaposlena je na Pedagoškom fakultetu Univerziteta u Bihaću u zvanju višeg asistenta od 2014. godine.

Aktivno sudjeluje na domaćim i međunarodnim naučnim skupovima i objavljuje radove u priznatim publikacijama.